

ДЗВОНИ

ЛІТЕРАТУРНО
НАУКОВИЙ
ЖУРНАЛ

РИМ - ДІТРОЙТ

ч. 1 (100) - 1977

В.ДЯДИНЮК

ДЕРЖАВНИЙ ГЕРБ ВЕЛИКИЙ

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛІЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. СВ. КЛИМЕНТА ПАПИ

EDITIONES
UNIVERSITATIS CATHOLICAE UCRAINORUM
S. CLEMENTIS PAPAE

ч. I (100)

Р. 1977

ДЗВОНИ
CAMPANAЕ - THE BELLS - LE CAMPANE
LES CLOCHEС - DIE GLOCKEN

Тримісячник укр. християнської літературної творчості

видав

Філософічний-гуманістичний факультет УКУ

Редакцію веде проф. д-р Богдан Лончина

РИМ - ДІТРОЙТ

1977

Esse-Gi-Esse - Roma

ТВОРЦЯМ І ЧИТАЧАМ «ДЗВОНІВ» МИР І БЛАГОСЛОВЕННЯ!

Воєнні і міжвоєнні часи цього століття збудили в українському народі, зокрема серед молоді, деяць приєспану національну свідомість і релігійну совість. Розвинена діяльність Сл.Б. Андрея на всіх полях була великою піддержкою для наших громадських, по-літичних і суспільних діячів. На богословсько-науковому полі основано Богословську Академію, Богословське Наукове Товариство, Товариство Українських Студентів Католиків «Обнова», зорганізовано теж правильні наукові виклади для академічної молоді для вироблення релігійного світогляду.

Як вияв на зовні і унагляднення теїстичного світогляду, в простиравленні до щораз сильніших безбожницьких течій, були основані «Дзвони». В них появлялися письменницькі, научні твори, поезії і проза, статті з усіх ділянок творчості українського народу, сперті на християнському світогляді. Великі заслуги на тому полі положили у Львові о. д-р Микола Конрад, д-р Константин Чехович, д-р Микола Чубатий і інші. Слава Богу успіхи були великі. Студенти університету вже не стидалися своєї віри і виконували свої релігійні практики.

Український Католицький Університет привернув колишні наукові почини. Осталися ще «Дзвони». Днесъ починає гомоніти їх звук. Дай Боже, щоб вони стали могутнім чинником у світловому продовженні й підношенні української творчості на основах віри і помісності нашої Церкви.

Благословення Господнє нехай спочине на геніяльному полеті й благородній творчості.

Дано в Римі при Патріяршому Соборі Святої Софії у Празник Введення в храм Пресвятої Богородиці, 4 грудня 1976 р.Б.

† Йосиф, Патріярх

ВІД РЕДАКЦІЇ

За благословенням Блаженнішого Патріярха Йосифа та після 37 років перерви починаємо продовжувати видавання українського католицького журналу « Дзвони », що відіграв важну роль в історії розвитку християнської думки й світогляду в Україні між двома світовими війнами.

Відновляючи цей журнал, ми продовжуємо його генеральну лінію — плекання християнської та державницької думки в оцінці літератури, різних ділянок науки та суспільного життя. Ми зберігаємо під-назву « Літературно-науковий журнал », але де-шо розширяємо межі нашого зацікавлення. Тому й будемо містити статті, що, стисло кажучи, виходять з рамок, які створює ця під-назва, однаке завжди будемо зберігати основну місію « Дзвонів » — розвивати християнський світогляд та заступати українську державницьку й соборну думку.

« Дзвони » видає Філософічно-Гуманістичний Факультет УКУ. Запрошуємо до співпраці всіх, кому близький наш ідеал. Зокрема запрошуємо молодих працівників пера, щоб вони продовжували й розвивали ідеї, якими жили й живуть їх старші товариші-приятелі. Ми переконані в тому, що наш ідеал високий та що його треба передавати з покоління в покоління.

Звертаємося до українського громадянства з проханням підтримати « Дзвони » і включитися в ряди їх читатів. Перше число журналу висилаемо на велике число адрес; друге вишлемо вже тільки передплатникам. Висловлюємо сподівання, що наш почин знайде прихильний відгук серед української громади та її постійну піддержку.

Д-р Василь Лев

ПЕРШИЙ ЕТАП «ДЗВОНИВ»

Заснований Блаж. Йосифом і видаваний під фірмою української католицької Видавничої Кооперативи «Мета» в рр. 1931-1939 літературно-науковий місячник «Дзвонів» влаштовано на зразок модерних популярно-наукових періодиків, як напр., «Літературно-науковий Вістник» львівського періоду. Мгр. П. Ісаїв і мгр. М. Добрянський, яким доручено редагувати цей журнал, виявили себе спосібними редакторами. Зміст кожного числа укладено в більш-менш такому порядку:

- I. Поезії, оригінальні і перекладені.
- II. Оповідання, нариси, новелі, казки, легенди, в оригіналі і перекладені.
- III. Наукові статті, спомини, переклади.
- IV. Хроніка:
  - а) некрологи
  - б) ювілеї
  - в) обговорені в хроніці журнали, книжки, статті тощо
  - г) мистецтво
  - г) місцеллянеа.
- V. Зрецензовані книжки.
- VI. Комунікати, різне.

В журналі присвячено увагу передусім поточним появам у ділянці літератури, літературної критики, історії, політики, церковних та релігійних проблем, культури, мистецтва тощо. Ред. П. Ісаїв і М. Добрянський немов тримали руку на живчику сучасного культурного, духового життя, українського і чужого. На сторінках журналу поміщувано твори старших, знаних поетів, письменників, політиків, богословів і діячів культури. Крім них друковано праці

і молодших, також і дебютантів, адептів літератури й науки різних ділянок культури. Редакція дбала передусім про ідеологічний бік духової продукції в противагу ліберальним напрямкам тогочасної духовості і тим більше нищівної ідеології большевицького режиму в Радянській Україні і його впливу на творчість українців поза її межами, головно під Польщею.

Багато авторів, що їх твори друковано тоді в «Дзвонах», сьогодні вже не живуть. Деякі з них, що залишилися на рідних землях ще живими, змінили звичайно під пресією напрямні своєї творчості, деякі мовчать, «пішли на добровільне вигнання» в своїй батьківщині. Небагато сьогодні живе в вільному світі. Вони й далі активізуються як працівники пера. До них передусім звертається редакція сьогоднішніх «Дзвонів» далі співпрацювати в нашому журналі. Як колись, так і тепер християнський ідеологічний бік змісту журналу стойть на першому місці. З великим признанням згадуємо колишніх носіїв великих ідей християнства, передусім католицизму. Це такі робітники пера, як із покійних сьогодні Василь Пачовський, автор поем з історичною тематикою, Дмитро Николишин, наслідувач неоклясицизму, мовний пуррист; Уляна Кравченко поклонниця і звеличниця ідей християнізму, Богдан Лепкій, проповідувач гуманних, суспільних та національних ідей, Василь Лімніченко (псевдо о. Василя Мельника), автор поезій, оповідань і драматичних спроб на християнські і релігійно національні теми; Киднір (Степан Риндик), автор сатиричних віршів та оповідань на большевицьку дійсність; О. Олесь із національною тематикою, сповненою туги за рідним краєм, Юрій Клен (Освальд Буркгардт) єдиний зацілілий неоклясик, член п'ятірного грони, тут переважно перекладач із чужих літератур.

З молодших належить поставити на першому місці Богдана Ігоря Антонича (1909-1937), передчасно згаслого талановитого поета, з оригінальною модерною версифікацією, християнською ідеологією та критичним поглядом на духове й національне життя. Його численні поезії, також кілька оповідань та літературних нарисів знаходимо в майже кожному числі «Дзвонів». Цим спопуляризовано цього великого католицького поета й есеїста. Минувся теж і Теодор Курпіта (помер у Шікаго, псевдо Теок, 1913-1974, колишній учень Малої Семінарії у Львові, ЕУ II, 1244) автор особистої, громадянської та національної лірики, мистець поетичного слова. Немає вже між живими Бориса Лисянського (релігійна і національна тематика, 1892-1952), Вячеслава Лашенка (1875-1953),

і ін. Друкування в «Дзвонах» поезій сьогодні вже померлих старших і молодших поетів дало їм місце в пантеоні заслужених мистців поетичного слова і закріпило пам'ять їх в історії української літератури.

Із живучих сьогодні співробітників «Дзвонів» можна би згадати талановитого поета і прозайка Юрія Косача, який, на жаль, із великого українського патріота став вислужником рядянського режиму. Але живуть у вільному світі колишні співробітники нашого журналу, як Михайло Островерха, католицький поет, есеїст, прозайк, брати Анатоль і Ярослав Курдики, автори релігійної і національної тематики, звеличники рідної землі її давнини й сучасності, богослови Роман Дурбак та Ігор Сендецький і інші автори тематики про культури і релігійні проблеми, звеличники церковно-релігійних діячів культури і богословів, І. Атаманюк, Сірецький, Чернявський, Богдан Ніжанковський, Оксана Печениг, Роман Завадович, поклонник культу природи — Божого твору, ідеолог життєвої гармонії в діях людей, історіософ, поет молодечих ідеалів; Богдан Жарський, пробоєвик, визнавець націоналістичної ідеології, пластун Ростислав Кедро (псевдонім), зріноважений звеличник природи, пропагатор пластових ідеалів у спілуці з гармонією в природі із гаслом «Бог і Батьківщина».

Крім тих і ще інших поетів — дебютантів редакція часто поміщувала в «Дзвонах» вибір із збірок поезій, виданих і на Радянщині і поза межами УРСР, для інформування читачів про сучасні літературні прояви, як також і про ознайомлення із деякими позитивними мотивами в підрядянській літературі, головно в поезії символістів. Багато з них зліквідовано в 30-их рр.

Багато місця відряджено для перекладів із чужих поезій, а то з літератури польської, німецької, французької, англійської, італійської, еспанської, грузинської тощо. Перекладали знавці чужих мов, поети, що вичувають духа поезії даного народу, самі потрафляючи вжитися в зміст оригіналу, збагнути думку автора і його ідеї.

Прозова творчість у «Дзвонах» кількісно більша ніж поетична. Вона презентована Володимиром Леоновичем, емігрантом із східної України, автором розповідної побутовщини, недавно минулої; Богданом Лепким із розповідною тематикою про сучасне село та післявоєнне місто; Катрею Гриневичовою, авторкою про недавні восинні злидні наших селян на скітальщині та історичних оповідань; Наталеною Королевою, талановитою письменницею, авторкою оповідань та повістей про особисті переживання,

історичні події та середньовічні орієнタルні мотиви; Миколою Матієвим Мельником, автором оповідань та нарисів про воєнні і національно-громадські події; Володимиром Кучабським, Богданом Ігорем Антоничем, Г. Марковим, Дмитром Бандрівським і ін.

Богданові Лепкому відряджено як згадано багато місця, для його поезій і також оповідань з ліричною і громадянською тематикою у численних зошитах журналу. Крім того з нагоди його ювілею 60-ліття число II за 1933 рік присвячено виборові його поезій і прози і критичним статтям про його творчість пера Василя Ратича (« Сфери творчості Богдана Лепкого »), Маріяна Козака (« Головні моменти наукової діяльності Б. Лепкого »), Євгена Юлія Пеленського (« Матеріали до бібліографії Б. Лепкого », ст. 90-95), і поезій, присвячених ювілятові.

Із тодішніх прозайків, живущих сьогодні, варто завважити знову братів Я. та Анатоля Курдидиків, Олену Славчик, Катерину Матейко, Ірину Гузар-Монцібович. Поміж ними стоїть ім'я Уласа Самчука, що після появи повісті « Марія » про голод в підсоветській Україні та кількох оповідань виступив у « Дзвонах » із монументальною повістю — романом « Волинь » про його рідну ву́жчу батьківщину. Роман складений із трьох частин, « Куди тече та річка » (спокійне життя на Волині перед Першою Світовою Війною), « Війна і революція » (бурхливе життя під час тієї війни), « Батько і син » (село під польською займанщиною). Цей роман, що за проектом та ідеєю Самчука започаткував « велику літературу », видруковано окремими томами в Бібліотеці « Дзвонів ».

Багато уваги присвячено перекладам із чужомовної літератури, переважно сучасної, англійської, німецької і ін. Це спроби познайомити читача з досягненнями світової духовості в літературному наслідственні, привласнити українському читачеві світогляд різних народів та представити їхнє життя — буття.

В ділянці наукових статей, яким відряджено багато місця, належить згадати в першу міру релігійну проблематику і питання християнської ідеології. На першому місці стоїть стаття підписана скромно: — М.: (Митрополит Андрей): « З відродження католицької думки в світовій літературі » (про Ергенсена), статті о. ректора д-ра Йосифа Сліпого (проблеми духового життя і вражіння з подорожей по Європі зі становища християнсько-католицького світогляду), о. Тадея Жевуського про відродження католицької думки в світовій літературі. Інші автори із релігійною тематикою це о. Степан Сампара (« Релігія як основа людського життя »), Богдан Казимира, Петро Ісаїв, Василь Левицький, Роман Мон

цібович, Константин Чехович, Дмитро Козій, Є. Ю. Пеленський і ін. В своїх статтях порушували проблеми сучасних релігійних відносин в Європі, що зрушили основи віри, критикували релігію, обряди, висмівали віруючих людей, піддавали гострій критиці праці і студії із поля релігії та віри, також і обрядів.

Вчені й дослідники історії та соціальних наук стояли переважно на становищі державницької ідеології, спрекцізованої Вячеславом Липинським. Тому в «Дзвонах» читасмо багато статей і розвідок на теми державнотворчих проблем, пера В. Липинського, Дмитра Дорошенка (Державника), А.М. Андрієвського, Володимира Залозецького, о. Андрія Іщака, Бориса Крупницикого, Петра Ісаєва, Маріяна Козака і ін. Поруч цих авторів із їхніми науковими працями стоять теж дискусійні відзвіви на праці ідеолога націоналізму Дмитра Донцова. Проблеми сучасної історії і політики, що передусім торкаються українських справ, програної наших визвольних змагань знаходимо в працях Василя Кучабського, вченого Маріяна Здзеховського, Ігоря Лоського, Теофіла Коструби, Віталія Юрченка, а з давнішої історії деякі, названі попередньо, також Михайло Демкович-Добрянський, Микола Чубатий, Микита Думка, Н. Кочубей, Василь Пачовський.

З проблемами історії та соціології пов'язані статті і розвідки про економіку України О. Мицюка, Іллі Витановича, Ст. Наймана і ін. Далі маємо статті про політику, громадянство, філософію, сучасні постаті учених, політиків, філософів, естетиків, про проблеми історичних і філософічних наук тощо.

Велике місце в нашему журналі займають питання історії літератури і літературознавства, літературних характеристик поетів і письменників, їхні національні і релігійні переконання, їхні погляди на літературу, її сучасне і майбутнє, взаємини української літератури з чужими. Між авторами статей і розвідок стріччасмо імена Степана Смаль-Стоцького, Ярослава Гординського, Леоніда Білецького, Володимира Кучабського, Ксенофonta Сосенка, Сергія Шелухина, Дмитра Чижевського, Юрія Липи, Марії Струтинської, Миколи Гнатишака, Маріяна Козака, Миколи Матієва Мельника, Є.Ю. Пеленського, Михайла Островерхи, Б.І. Антонича, М. Галицьча, Василя Лева, також чужих авторів. Поміж дописувачами на історичні, соціологічні й літературні теми треба згадати Вячеслава Заїкіна, що виступав теж під псевдонімом В. Миропільського, і прямо засипував журнал дописами, статтями й

рецензіями, заторкаючи сучасні питання літературної критики, політики, біографії та бібліографії.

Статей на мовознавчі теми небагато, пера Ст. Смаль-Стоцького, Костя Чеховича, Василя Пачовського, Юрка Мушака, В. Лева.

Згаданий літературознавець Євген Юлій Пеленський видрукував у «Дзвонах» цінну працю, «Бібліографія української бібліографії», поміщену в багатьох числах журналу, першу того роду публікацію в українській бібліографії. Передруковано її опісля окремою книжкою.

В ділянці музикології відомий композитор і піяніст д-р Борис Кудрик, що згинув засланий на Сибірі, поміщував статті про церковну музику, українську і чужу (Бах, Брамс, Гендель, Вагнер). Василь Левицький писав про Бортнянського, О. Кошиць про хоровий спів в Україні.

В відділі *Хроніка* знаходимо кілька підвідділів: 1. *Некрологи*. З них можна би скласти список відомих і заслужених діячів культури, духовних і світських, українців і чужинців, із поданням іх коротших або довших біографій та заслуг на різних полях їх діяльності. Між ними є теж і чужинці, що мали деякий зв'язок із нашою культурою або й загальною світовою.

2. *Ювілеї та відзначення*. І тут на першому місці стоять ювілейні події з різних ділянок нашого й чужого культурного життя, присвяти визначним постаттям, як Митрополит Андрей Шептицький, Богдан Лепкий і інші письменники, як Марко Вовчок, Леся Українка, Марко Черемшина, Василь Стефаник, Василь Щурат, визначні постаті світової літератури й науки, Лявреати Нобля. Ювілеї інституцій, як Богословська Академія у Львові, Наукове Товариство ім. Шевченка, 40-ліття «Рідної Школи», 70-ліття «Профспілки» тощо.

3. *Обговорені в «Хроніці» журнали, книжки, статті, письменники, видавництва*. Це відзвіви й потатки на появу поточних журналів, часописів, одноднівок, українських на Радянщині та поза нею, також чужих; дискусії про літературні, політичні і громадянські новини, про діячів культури на сторінках різних журналів і збірників та часописів. Вони різняться від рецензій у іншому відділі «Дзвонів».

4. *Мистецтво*. Це спеціальні новини про українські організації мистців, різні відділи т.зв. прикладного мистецтва серед українців і чужинців, про мистецькі вистави, музеї тощо.

5. В відділі *Miscellanea* знаходимо вістки про всілякі прояви

культурного, суспільного, національного життя, що діялися якраз перед випуском кожного числа журналу.

Всі ці підвідділи «Хроніки» не заступлені в кожному чиселі «Дзвонів». Часом мають вони іншу назву.

Окремий, досить великий у кожному числі журналу V-ий розділ становить «Зрецензовані книжки», а це українські та чужомовні книжкові праці різних авторів, різних ділянок культури. Це відзвіви на найновіші друки, що в тих часах появлялися на книжкових ринках. Читач мав змогу довідатися про поточні події нашої і чужої духовості в насвітлені зі становища християнського, не ліберального, світогляду. Це антидоти до рецензій про ті самі книжки в іншому насвітлені, поміщені в інших журналах та часописах авторами з поглядами противними до ідеології «Дзвонів». Цих рецензій є по кільканадцять, а то й кількадесят у кожному річнику журналу. Це доказ оживленого зацікавлення культурними подіями і на українських землях і в інших народів.

В деяких числах «Дзвонів» поміщено теж комунікати про різні події в наших товариствах та організаціях, повідомлення редакції журналу, заклики до поширення його серед широких кругів читачів. Цікаве є те, що в змісті першого річника «Дзвонів» подано загальне зіставлення про те, що в цьому річнику поміщено 56 поезій, 27 белетристичних творів, 32 наукових статей, 97 хронікарських записок, з яких 56 обговорюють нові видання, і зрецензовано 84 книжки (журнали).

Оце короткий огляд досягнень католицького журналу «Дзвони», що стояв на становищі ширення християнської ідеології в противагу ліберальним поглядам нашого суспільства і в нас поза межами радянської України, де ширено ідеї безбожництва і моральної розгнузданості. Продовж 8 і 1/2 річного існування «Дзвони» виконали велику і відповідальну роботу, даючи слово уздовжлюючим нашу духовість поглядам і напрямі християнської моралі, а з тим і національних ідей, базованих на державницьких принципах. Видавані Українською Католицькою Організацією, дбали про добрий престиж організації, яка, м.і., оснувала нагороди за літературні твори. Лявреаткою найкращих літературних творів, повістей і мемуарів була м.і. Наталена Королева. Улас Самчук удостоївся друку в журналі його роману «Волинь».

В цьому короткому огляді праці нашого журналу, що твердо стояв на висоті своїх завдань, годі було подати імен усіх авторів, поток про їхню працю та про них самих. Не знаємо точно, котрі з цих авторів ще в живих, а котрі попалися молохові війни та оку-

пантові. Найкращим довідником про «Дзвони» було б опублікування бодай змістів цього журналу.

Перед редакційною колегією продовжуваного журналу стоїть завдання заповнити відповідний спосіб перерву, спричинену другою світовою війною, та нашим виїздом на еміграцію в вільний світ, подати хоч коротко довідки про наше духове життя в тому часі, наші болючі втрати передових осіб, товариств, перемін на рідних землях, подій, що збиваються серед нашої діяспори поза межами рідного краю, про духові й ідеологічні дії серед нашої еміграції, про нові товариства й організації, що або відродилися або постали в вільному світі. Ці найважливіші проблеми повинні виповнити перші числа відновлених «Дзвонів».

Д-р Василь Ленчик

ПЕТРО МАРКІЯН ІСАЇВ

26.VI.1905 - 23.II.1973

(Кілька років тому помер у Філадельфії відповідальний редактор львівського журналу «Дзвони», проф. д-р Петро М. Ісаїв, щирий християнин і шляхетна людина. Щоб вшанувати його пам'ять, містимо цю статтю про нього. - Ред.).

Д-р Петро Ісаїв був щировідданим сином своєї Церкви та одночасно стопроцентовим соборником; цю соборність він завжди розумів по-державницькому і належно оцінював усі аспекти державнотворчих сил, якими диспонує наш народ. Отже з тих позицій він умів по-державнотворчому оцінювати вартість і значення релігійного життя народу, а в тому незаперечні вартості Української Католицької Церкви. Він теж належно оцінював діяльність такої організації як Український Пласт, якому посвятив багато свого таланту, енергії та організаційних здібностей.

Я хотів би коротко спинитись над діяльністю проф. Ісаєва в ділянках виховання, науки та публіцистики. Не маю претенсій схопити всесторонньо і вичерпно такої многогранної діяльності, якою було виповнене ціле його життя, повне посвяти й відданості для всіх згаданих ділянок. Хоч яке широке поле діяльності охоплював він свою увагою, то проте в усіх ділянках його активності він завжди був на висоті свого завдання, і кожна ділянка, якою він займався, була позначена його великою індивідуальністю та зціненням діла.

Педагог-виховник

До педагогічної праці сл.п. д-р Н. Ісаїв приготовлявся дуже основно. Після закінчення гімназії у Станиславові в 1925 р. він вписався на Філософічний Факультет Львівського Університету і покінчив його в 1931 р., одержавши ступінь магістра філософії. Як головний предмет студіював він історію, а стислу філософію

як побічний. Польські приписи вимагали від кожного кандидата на вчителя середньої школи дворічної практики. П. Ісаїв відвув таку практику в Українській Академічній (Головній) Гімназії у Львові у проф. д-ра Адріана Копистянського, відомого історика русофільських поглядів, але людини чесної і дуже доброго педагога.

Після зłożення педагогічного іспиту, який включав крім стисло фахових предметів ще й історію педагогіки і методику навчання, мігр. Ісаїв одержав диплом учителя середніх шкіл з кваліфікаціями навчати історію, як головний предмет (31.X.1934). Фактичну педагогічну працю почав зараз після закінчення університетських студій у Малій Семінарії у Львові у 1931 р. і там працював до 1939 р. Наступного року почав учити у фаховій школі Сестер Василіянок (1932-39), а після в гімназії Василіянок (1937-39).

Його педагогічну працю на короткий час перервала Друга світова війна. П. Ісаїв виїхав за Сян і тут включився в педагогічне життя, наперед у Ярославі, де вчив на матуральних курсах і в державній гімназії. Рівночасно сповняв функції референта шкільних справ при Українському Допоміговому Комітеті. Український Центральний Комітет у Krakovі покликав його, як знавця виховної справи, на шкільного референта і на цьому пості він перебув до виїзду на еміграцію в 1944 р. Після зорганізування навчання в українських таборах для переміщених осіб проф. Ісаїв учив у таборовій гімназії та торговельній школі в Августбурзі, як теж у гімназії в таборі в Бад Верісгофен.

З переїздом до Америки в 1949 р., після короткого побуту в Стемфорді, П. Ісаїв переїхав до Філадельфії на пост редактора «Шляху», але при тому зразу включився також у виховну працю в цьому місті. Він викладав у суботній Школі Українознавства Української Учительської Громади, пізніше «Рідної Школи», та згодом в Українському Католицькому Інституті, якого був адміністратором і керівником в роках 1959-65. Крім того був керівником Українського Педагогічного Інституту у Філадельфії (1965-66), що там постав з рамени Шкільної Ради УККА в Нью Йорку. Від вересня 1962 р. став учителем українознавства при цілоденній Школі св. Отця Миколая. Маючи солідну релігійну підготову, П. Ісаїв одержав право навчання релігії і апологетики в 11 і 12 класах Школи Українознавства «Рідної Школи».

Педагогічно-виховна праця тягнеться червоною ниткою через ціле його життя. Де тільки зупинився, хоча б і на короткий час, і там була українська молодь, він посвячував для неї своє знан-

ия, свій час та наділював її своєю печатливістю й любов'ю. Чи це був Пласт, чи середня школа, чи вкінці висока школа, бо П. Ісаїв був покликаний на викладача середньовічної історії на Українському Вільному Університеті в Мюнхені. Після приїзду Блаженнішого Кир Йосифа до Риму і оснування ним Українського Католицького Університету, д-р П. Ісаїв був іменований надзвичайним професором цього університету. На жаль, недуга не дозволила йому особисто брати участь у тих викладах; все таки він зладив їх на письмі і вони були там студентам відчитані.

Діапазон його педагогічних зайняття був дуже широкий. Він учив всесвітню історію, історію України, історію української Церкви, психологію, льогіку, географію, промислове право, педагогіку і методику навчання. Як людина незвичайно точна і солідна, він завжди старався якнайкраще передати своє велике знання молодому поколінню, будучи свідомим того, що яка молодь таке є майбутнє нації.

Науковець

Наукові досліди почав д-р Ісаїв ще на Львівському Університеті, де написав працю з середньовічної історії в семинарі проф. Птасьника на тему *Канонічний процес поляків з хрестоносцями з 1339*. Це був судовий процес Польщі з Тевтонським Орденом в Прусії за Поморя та інші пограничні землі, який відбувся під проводом папського нунція. Ця праця написана польською мовою, наскільки мені відомо, не була нігде друкована і правдоподібно залишилася в рукописі у Львівському Університеті.

Чергову наукову працю підготовив П. Ісаїв на Українському Вільному Університеті. Там він осягнув ступінь доктора філософії у проф. Дмитра Дорошенка, написавши працю п.н. *Історія українського шкільництва в Генеральній Губернії в шкільних роках 1939-1944*. Його промоція відбулася 12 червня 1947 р. Працюючи майже безпереривно в шкільництві, як викладач чи референт шкільних справ в час німецької окупації, д-р Ісаїв знав ці справи з першої руки і при тому зберіг багато документів, статистичних даних, які стали джерельним матеріалом до написання тієї праці. Її видруковання було б документальним причинком до історії нашого шкільництва в добі воєнного лихоліття, коли німецька влада старалася обнизити культурний рівень нашого народу і тому не давала змоги розвинути високе шкільництво, особливо гуманістичне чи правниче, а тільки до часу толерувала технічні і медичні

студії та кілька гімназій. Проф. Ісаїв, як референт шкільних справ при УЦК, мусів зводити часту боротьбу за наше піклінництво.

З-під його пера з'явилося кільканадцять більших чи менших праць, що вийшли окремими виданнями чи відбитками з журналів, де вони друкувалися серійно. Ще у Львові вийшла була окрема публікація на тему *Українські визвольні змагання 1917-1921* у видавництві «Мета», і була польською владою сконфіскована. Черговою публікацією, що вийшла як відбитка з «Дзвонів» в 1933 р., була збірка ідеологічних статей п.н. *На перекрою дох епох*. Як відбитка з «Краківських Вістей» вийшла в Українському Видавництві в Кракові в 1941 р. праця на педагогічні теми п.н. *За нову людину, На стежках виховання і навчання*. Цю працю сконфіскувала німецька влада. В Мюнхені видав д-р Ісаїв у Бібліотеці «Християнського Шляху» *розвідку про Митрополита Андрея Шептицького* (з огляду на друкарські труднощі ця публікація вийшла була офсетовим способом). В 1946 р. була надрукована брошурка п.н. *Берестейська Унія* з нагоди її 350-ліття; вона теж вийшла у Бібліотеці «Християнського Шляху», опісля була ще надрукована окремо. *Роля Візантії в упадку української державності*, це чергова праця П. Ісаєва, яка вийшла як відбитка з журналу «Проблеми» в грудні 1947 р.

Переїхавши до Америки д-р Ісаїв не переставав науково працювати, хоч обставини до того, особливо спочатку, були більш як несприятливі. В тих обставинах зродилась невелика праця п.н. *Берестейська Унія за новими дослідами*. Автор старається пасвітлити тут цю без сумніву історичного значення подію згідно з історичною правдою. Тому він писав у вступних завважах: «Коли хтось каже про історичні факти лише чверть правди, тобто вибирає кілька правдивих фактів, але промовчує всі інші, невигідні для нього, і на тій підставі робить уже висновки, той очевидно фальшує історію»... «Дуже часто буває, що дві держави чи дві групи людей хочуть досягти тієї самої безпосередньої цілі, але в дальших плянах ту досягнену ціль хочуть використати до зовсім інших, часто навіть собі противлежних, зовсім супротивних і ворожих дальших цілей» (ст. 3). І тут д-р Ісаїв переводив паралелю з таким історичним фактом як заключення Переяславської угоди: чого іншого хотіли москалі, чого іншого хотів Хмельницький. Подібно було із заключенням Берестейської Унії. Її хотіли поляки й українці, але цілком з інших рацій і спонук. «Українські епархи, пише автор, робили церковну унію як українські патріоти, з українських глибоких рацій і потреб, хотячи двигнути

українську Церкву з тодішнього страшного освітнього й мораль-
ного занепаду, злучити її з сильним джерелом християнства —
Римом, в той час, коли дотеперішнє джерело — Візантія зовсім
висохло і до решти занепало під турецьким ярмом, забезпечити
українській Церкві правне становище, як для Церкви так і для
її визнавців; мабуть також не хотіли допустити, щоб українська
Церква попала під московський патріярхат, який саме тоді був
створений (1589), і відразу висунув претенсії до української Цер-
кви... Натомість поляки піддержували унію, маючи зовсім про-
тилежні цілі...; вони з допомогою унії хотіли знищити україн-
ську церковну й народну індивідуальність, на унію дивилися як
на поміст до латинства, думаючи, що з унії легше буде перетягну-
ти українців на латинство, а через те і спольонізувати ». І д-р Ісаїв
слухно завважує, що проти намірів поляків українці мусіли бо-
ротися аж до 1939 р. Остаточно перемогли уніяти, маси греко-
католиків вдержались не тільки при своїй греко-католицькій Цер-
кві і при своєму народі, але, що більше, підняли його на рівень
найбільшої національної свідомості (ст. 4). Ця праця, на основі
історичних даних, що їх цитує автор, є своего роду апологією об'єд-
нання з Римом та нашого єпископату, що цього об'єднання, чи
як кажемо унії, довершив.

Іншою цікавою працею д-ра П. Ісаєва є розвідка п.н. *Звідки Русь-Україна прийняла християнство* (Філадельфія, 1952). Проана-
лізувавши різні праці на цю тему, д-р Ісаїв прийшов до заклю-
чення, що наше первісне християнство було Кирило-Методіївське,
і закінчує тими словами: « Ми, греко-католики, або українці ка-
толики візантійсько-слов'янського обряду, можемо, на основі най-
новіших наукових дослідів ствердити з почуттям задовілля, що
ми власне маємо віру праобразків, що ми маємо таку Церкву, яку
оформив св. Кирило і Методій, що ми маємо якраз таку Церкву,
яка була на самім світанку української історії, доки її згодом не
здеформували нез'єдинені візантійці, а потім москвина, тобто Цер-
кву візантійсько-слов'янського обряду, але католицької віри »
(ст. 70).

Найбільша його наукова праця це *Причини упадку україн-
ської держави в княжі і козацькі часи* (Рим, 1975, 209 ст., Вид. УКУ).
Тут автор заступає державницьку школу українських істориків.
У передмові до тієї праці, Блаж. Патріярх Йосиф пише: ”Друку-
ємо працю пок. надзв. проф. д-ра Петра Ісаїва « Причини упадку
української держави в княжі і козацькі часи », за яку був би на-
певно іменованій звичайним професором на УКУ... Вже зарання

своєї молодості був він свідомим українцем, віруючим католиком. Тоді, коли почалася організація католицьких українських студентів університету, під проводом о. декана д-ра Конрада і проф. д-ра Чеховича, він став головою « Обнови » і забезпечив її розвиток. Серед тодішніх ліберальних часів леди були проломані... Недуга і смерть перервали його трудяще, святе життя. Все ж таки він переходить до української історії як заслужений науковець оригінальними творами. Друкована праця хай причиниться до утвердження його імені в українській науці ».

На окрему згадку заслуговують його статті в Енциклопедії Українознавства, як *Устрій Української Греко-католицької Церкви* (Загальна частина, Мюнхен-Нью Йорк, 1949-52, ст. 625-629) та в гасловій частині — *Перемишль*, що вийшла теж окремою відбиткою. Це гасло було опрацьоване разом з проф. Кубійовичем. Кромі того вийшла окремою публікацією його праця п.н. *Історія Перемиського єпископства східнього обряду* (Філадельфія, 1970). Наскільки мені відомо д-р Ісаїв працював і над історією Станиславова й Станиславівщини. До його наукової спадщини треба теж зачислити *доповнення до історії України Крипакевича-Дольницького*, де він додав три розділи (Анти, предки українського народу, Примітки, Короткий огляд, Нью Йорк, 1966).

Крім того сюди треба ще зачислити цілий ряд науково-популярних статей, поміщуваних у « Дзвонах », « Християнському Шляху », « Християнському Голосі », « Шляху ». Хоч їх можна радше вважати за публіцистику, все таки можна сказати, що д-р Ісаїв завжди вмів підходити до кожної статті, як то кажуть екс ультіміс кавзіс, тому вони були основно опрацьовані й основані, якщо не на джерельному матеріалі, то на дуже солідній літературі і власній глибокій аналізі. Тому дещо, що має назовні вигляд публіцистики, можна сміло вважати науковою роботою.

Публіцист

Силою обставин д-р П. Ісаїв присвятив найбільшу частину свого трудяного життя публіцистиці. Хто лише колинебудь займався хоч трохи тією професією, а до того ще й самостійним видаванням журналу чи часопису, той може зрозуміти ту пелегку професію і належно оцінити заслуги людини, що їй посвятилася.

Д-р Ісаїв почав свою журналістичну роботу ще як молодий студент, редактуючи пластовий місячник « Молоде життя », і вів його редакцію від 1927 до 1929 р. Та головною його працею в жур-

налістичній професії був знаменитий місячник «Дзвони», що його він редактував від квітня 1931 р. до липня 1939 р., зн. до вибуху Другої світової війни, а до якого заангажував його Блаж. Йосиф. Був це одинокий католицький літературно-науковий місячник, редактований в християнському й соборницькому дусі.

Із вступного слова «До наших читачів», на другій сторінці обортки, читаемо про такі завдання, які ставив собі його відповідальний редактор:

«Приступаючи до видавання літературно-наукового місячника, ми вповні здаємо собі справу, що в часах так великої економічної крізи, це річ вельми важка. Однаке високі ідеї та цілі, які ставимо собі, додають нам кріпкої віри й надії, що наш журнал стрінеться з великою прихильністю серед нашого громадянства та знайде серед широких його кругів належну піддержку і попертя.

Будемо змагати до того, щоб давати нашим читачам якнайбільш здорову творчість, оперту о християнську етику та християнський світогляд, розбуджуючи всі творчо-будуючі національні сили та протиставитися й поборювати всі погубні для Української Нації, розкладові течії. Одночасно зазнайомлюватимемо загал читачів з європейською літературою та орієнтувати їх у всіх актуальних, порушуваних в науковому світі питаннях, вказувати на браки і прогалини в нашій літературі й науці та давати ініціативу до їх заповнення.

Нашим завданням буде згуртувати найліпших і найкращих наших письменників та учених і дати їм можність проявити свої таланти».

Це було ото «Вірую», яке поставив собі відповідальний редактор, Петро Ісаїв перед своїм журналом. Завдання велике, тяжке, але він його блискуче виконував аж до кінця існування журналу; це сталося з приходом більшевиків, що знищили все наше національне життя в Західній Україні.

У тому самому числі поміщений список авторів, які погодилися співпрацювати в журналі. Вичислю хоч деякі імена: о. д-р Й. Сліпий, теперішній наш патріярх, проф. М. Чубатий, проф. В. Залозецький, о. д-р М. Конрад, В. Заікін, А. Курдидик, д-р В. Кучабський, Василь Лімниченко, д-р М. Гнатишак, Т. Коструба, проф. Д. Дорошенко, д-р К. Чехович, мітр. Є.Ю. Пеленський, ген. Омелянович-Павленко, Б. Маланюк, В. Липинський, Б. Лепкий, Д. Чижевський, Б. Кудрик, І. Мірчук, проф. Степан Смаль-Стоцький; а з поетів і письменників Б.І. Антонич, У. Кра-

вченко, Н. Королева, У. Самчук, якого знаменита повість « Волинь » вийшла у В-ві « Дзвони ».

Сам П. Ісаїв, крім редактування того цінного журналу, дуже часто писав статті на різні теми, та багато рецензій і звідомлень, в яких висказував свої глибокі й цінні думки. Таке одне звідомлення було про дискусію між д-ром М. Гнатишаком і д-ром М. Рудницьким на тему « Чи письменник мусить мати світогляд ». Д-р Гнатишак обстоював думку, що письменник мусить його мати, а д-р Рудницький, що ні. Своєму звідомленню ред. Ісаїв дав наголовок: « Розсадникам безсвітогляддя ». Переповівші коротко думки д-ра М. Рудницького, ред. Ісаїв писав: « Абсурдність такого погляду не важко виказати. Великі творці літератур прив'язували величезну wagу до світогляду в творчості. Так напр. Гете каже, що цінною і важкою в літературі є та решта, що залишиться з творів в людській душі... А І. Франко пише: 'Слово — половина огню в одежі слова, бессмертна чудотворна фея, правдива іскра Прометея'. А Гете і Франко в цій справі більші для нас авторитети, як д-р Рудницький... Не знаємо, чи д-р Рудницький свідомий того, що лянуванням безсвітогляддям в нашій літературі підготовляє ґрунт для масонства і большевизму... Своїм ставленням світоглядової справи йде д-р Рудницький тому декадентизму і назустріч. Однаке за ним не може ніяк іти українське громадянство, якщо хоче рости і потужніти. Українська Нація, щоб досягнути свою мету, мусить виконати великі і важкі зусилля. А до цього потрібна могутня енергія, яку може розбудити тільки ясно скристалізований світогляд ». Ми знаємо, де зайшов із своїм безсвітогляддям д-р Рудницький. Свої завваги відносно тієї важливої проблеми кінчить ред. Ісаїв словами: « Літературне безсвітогляддя це 'дерево, що не родить' і родити не може. Перед такою безплодністю й імпотенцією будемо українську літературу завзято боронити » (« Дзвони », квітень 1935, ст. 226-227).

Із цінних думок д-ра Ісаєва, які відзеркалюють його духове « я », ще хочу зачитувати думки із вступного слова до січневого числа « Дзвонів » 1933 року, на порозі третього року існування журналу. Заголовок тієї редакційної статті є: « На прою ». От його слова: « Зачинаємо третій рік видавання нашого журналу, третій рік важкої праці для розбудови української літератури й науки в християнському дусі (підкреслення мое), для заінтересування ними ширших кругів українського громадянства, для розбудови й скріплення духа та піддережання й розбудження патріотичних національно-релігійних почувань. Зачинаємо свій третій рік се-

ред важких обставин, зачинаємо в часі, коли зі всіх усюдів грянуть на Українську Націю нещасть й удари та твердо обнімають своїми кігтями як національно-громадське так і особисте життя, коли вже у щілині організованих рядів вдирається трійло зневіри, що сверлом точить мозок аж до дна ».

На поставлене питання « Чи видергить Ваш журнал цілий рік? », ред. Ісаїв відповідає: « Видержимо, бо то є обов'язком нашим святым. Оте 'Твоїм будучим душу я тривожу' наказує нам видергати й прямувати далі вперед! » І даліше пише оці цінні слова: « У спільнім змаганні Нації поодиноким поколінням припадають різні завдання. Українській сучасності припало наразі мабуть створити такі матеріальні цінності й таку непобідиму та незломну силу духа, які є конечні длясягнення своєї мети, а тим більше необхідні Українській Нації, яка має перед собою грізну більшовицьку стіну, що її мусить розбити й розсипати в куски. Таку силу духа, потрібну в тій затяжній боротьбі, безумовно може дати тільки християнська релігія, зв'язана з глибокими, могутніми національними почуваннями ». Цей заклик кінчиться словами: « Доложимо всіх зусиль і старань, щоб своє завдання й обов'язок, що його накладає на нас сучасність, виконати якнайкраще, хочби в голоді і холоді ». Тим ідейним заповітам, які ред. Ісаїв голосив, він остав вірним через ціле своє трудяще життя. Цю ідейну червону нитку в його публіцистичній праці видно і при співредагуванні « Української Школи » в Кракові, і « Християнського Голосу » в Мюнхені, та вкінці при довгому редактуванні « Шляху » у Філадельфії.

Все і всюди, крім великого знання, д-р Ісаїв вкладав ще й своє серце, свою душу в кожну ним написану стрічку. От приклад для ілюстрації сказаного: В « Дзвонах » за травень 1934 р., на сторінках 257-259, є поміщена його рецензія на дві книжечки для дітей — З небесного городчика, Легенди про Христа й Богоматір (Бібліотека « Нашого Приятеля », Львів, 1934) і А. Лотоцького Було колись на Україні (теж Бібліотека « Нашого Приятеля », Львів, 1933). « Люблю читати, пише ред. Ісаїв, діточі книжки. Вони нагадують мені ті ясні хвилини, коли я малим хлопчиною вганяв серед квітів на запашній леваді, ловив метелики і біgom летів до покійної Матері, щоб ними похвалитися, коли моя Мати в вечірнім сутінку діточими казками водила мене по дивних країнах уяви, складала ніжно мої 'руці до Бозі', до тої Бозі, яку тоді навчила мене нести в своїм серці крізь ціле життя, коли вечірнimi піснями замикала мої вії до глибокого сну. Люблю діточку лі-

тературу ще й тому, що вона в теперішнім часі, коли зі всіх газетних шпалт і багатьох книжок віє спекою й горяччю задухи, є немов холодком у тіні кріслатого дерева біля хрустального джерельця ».

Так могла писати тільки ніжна, благородна, хрустально чиста християнська людина, великий праведник, і як такого, попри великі заслуги на полі виховнім, української науки та виконанням етичної журналістики, ми цінимо і шануємо.

« Під час Першої світової війни Україна здобула незалежність, але після кількох років, коли прийшов комунізм, її окупували совети. Нашу Церкву знищено в жорстокий спосіб, бо цілу Єпархію вкинено до вязниці і таким способом впроваджено силою московське православ'я. І ця страшна несправедливість далі тріумфує.

« Українці католики, що склали гори трупів і проліяли ріки крові за католицьку віру й Апостольську Столицю, ще далі терплять жахливі переслідування, однаке, і це найгірше, їх ніхто не боронить. Не знаю, чи існував в історії народ, що так багато перетерпів, як українці ».

*Із Слова Блажис. Йосифа на III Папському Синоді в Римі,
23 жовтня 1971 р., Благовісник 1971, ст. 47.*

З ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ЗОІ КОГУТ

ОТЧЕ НАШ

О, Отче наш,
Що є на небесах!
Почуй молитви грішних і невміючіх,
Дітей Твоїх,
Які в своїх серцях
Несуть Ім'я Твое —
Невміло,
Але — вірючі!

Почуй молитви тих, що не здавалися!
Які блукали по важких дорогах!
Які бездомно в чужинах скиталися,
Й втомившись, сіли
На чужих порогах!

Послухай їх,
Роз'єднаних, розварених,
Це ж Твої діти!
Нерозумні діти!
Тобою — чужиною вже покарані,
Розгублені,
Розбиті,
Недобиті...

Призначив Ти їх на життя без кореня,
Бо без Твоєї волі — це б не сталося!
Послухай же молитву цих нескорених,
Які жили, як вміли,
Помиллялися,
І — вірili!

О, Отче наш Єдиний!
Ти, що для нас
Післав на землю Сина!
Дай розуму нам,
В єдності змагатись!
Дай силу нам
Не відступить з дороги!
Дай вміння нам — в житті не захитатись!
І дай вогню й щоденної тривоги!
Щоб — не заснули ми!
Щоб не втікла нам доля!
Та, Боже наш!
Хай буде Твоя воля!...

Лиш дай наснаги
В єдності добитись,
Щоб з Патріархом нашим помолитись
Ми мали змогу!
Гордо і відкрито!
Без ласк чужих
І без чужого мита!
Склонивши голови
Лише перед Тобою
І більш — ні перед ким!

Щоб рівною ходою
Ми всі йшли разом —
В боротьбі за волю
народу!
В вірі,
І чистоті сумлінь!
Твоя є, Боже, сила, слава й воля!
На віки вічній —
АМИНЬ!

ОЙ ДУМИ, ВИ ДУМИ!...

Шановні! Щось пудъга мене обвила!
Сиджу нераз, як птиця та безкрила,
А вся душа — неначе сито з дір...
Ех, думи, думи! Де б я вас поділа,
Якби не олівець та не папір!...

На Україну вас післати — годі,
Ні сиротами з вітром, ні під тин,
Бо рознеслось би в нашому народі,
Що з ворогом я йду... на культобмін...

А тут, ви, думи, зсохлись через зиму!
Не осягнути справ вам світових.
Як зрозуміть клітинами старими:
Чому шляхи усі вели колись до Риму,
А враз тепер — від Риму до... Москви?

Яка блаженна дія Ватикану
Тут сотворила чудо нєших днів,
Ішо всі антихристи, невіри й буеурмани
Враз перелицовувались на — братів?

Душа щось мимоволі бе тривогу
При думці про цей божий монастир,
Де небо видячим зробило лиши Сліпого,
А іншим всім — повідбирало зір...

(Мельборн, 1973)

О, ХУДОЖНИКУ!

О, художнику, з пальцями вмілими!
Намалюй мене з крилами білими,
Намалюй мене, як пташину!
Не малюй мене,
Як — людину.

Може голубом я заворкочу,
Полечу, полечу — куди схочу!
Може в небо зведусь я чайкою,
Білопорою стану байкою...

Журавлем знесусь,
Закигличу — « Кру! »
В чужині помру?
— В чужині помру!

Або жайворонком
Піднесуєш у вись!
Ти ж умієш все!
Намалюй, не бійсь!

А, як крил не даси —
Дай, мій голубе,
Мені небо все,
Ясно-голубе!

Намалюй мене хоч калиною!
Не малюй мене
Лиш — людиною...

(Мелборн, 1975)

Кашук

МІСТЕР БРАВН

Мовчанка — то розмова з англійцем. Ф. Гайнє

I

Ми запізнялися досить дивно. Це було осінню. Ідучи золотим парком, мене приманив веселий діточий гомін. Над малим озерцем громадка дітей із своїми матерями втішно кидали на плесо води кришки хліба, які миттю ловили гуси, качки й інше водяне птацтво, що хмарою зібралось на той ітичий празник, справляючи дітям невимовну радість. Діти кидали куски хліба і з захопленням хвалились своїм матерям, як то їхній кусок попав такій-то птиці, як вона спритно й ласо його скопила. Я одинокий стояв бездільно. Стало ніяково і не хотілось іти. Мої пальці в кишенях плаща почали шукати хоч би якогось клаптику паперу, хоч би якогось дрантя. У кутку кишені попала монета. Не думаючи, що роблю, вкинув я її. Монета булькнула на плесі води. Якесь мале каченя кинулось було в сторону точки, де зникла монета, але зразу обманене завернуло. Малий хлопчина біля мене, до якого кришки обдурене мною каченя щугнуло, глянув на мене із виразом побідника. Я легко спаленів. І тоді чиясь рука торкнула моого плеча і м'який голос сказав:

— Ходім до мене, вип'ємо чаю.

Він був у віці понад п'ятдесят років, високий худощавий, із знищеним обличчям, в робітничому вбранні. Я без запиту, мовчки пішов із незнайомим. Він однокож добавив по короткій дорозі:

— Я живу тут у парку. Я сторож.

За хвилину ми були в дивній хатині, вмурованій в березі парку. Вхід до неї закривали галуззя-китяги якогось рідкісного куща і в першій хвилині нагадувало це печеру. Внутрі було скромно, привітно і гостинно. Нічого не нагадувало печері. Пахло зелами.

— Не здивуйтесь, що я запросив вас, — сказав виправдуючись, — я бачив, як ви кинули монету моїй птиці. І тому запросив, — додав він тим самим спокійним голосом і заходився біля газової печі із чайником. Потім продовжував:

— Вам це не ясно? Я ще ускладню більше. Мені потрібно товариша в самоті до мовчанки. Думаю, ви таким можете бути.

Я не знов, що на те відповісти. Я засувався у моїм кріслі ніякovo. Врешті із заклопотанням відповів йому:

— Воно правда, я можу бути мовчазний, як гріб, але й говоркий буваю...

— Для мене важне те перше. А потім помалу пізнаєте мене, — і він подав чай на чистенькому круглому столикові, що вирізнявся від інших предметів і нагадував столик італійських каварень, що їх ставлять надворі влітку.

Ми мовчки пили чай. Я думав, що це за людина. Належав він до того типу людей, що стають мильми по перших словах. Ані тіні якоїсь ненормальності. Він спокійно дивився в якусь невідому даль. На його обличчі були знаки якоїсь болісної туги. Ми сиділи довго мовчки. Мені здавалось, що це проба моєї мовчазності. Я пив помалу чай. Він підсунув мені ранішню газету і сам, без слова, взяв другу. Ми закурили мовчки, затягаючись димом. Було тихо, знадвору лиши доходили далекі діточі оклики.

Ми просиділи з годину. Він встав і сказав лише:

— Іду до моїх обов'язків. Заходьте що четверта о годині сьомій. Вечір все буде наш. А тепер оставайтесь, скільки хочете. Моя хата — ваша в будь яку хвилину...

І вийшов.

Так ми зустрілись і запізналися. Я став другом незнаної мені людини, що любила товариство в мовчанці. Чому вибрав мене? Хто він, чи довідаєсь коли?, — питав я себе, коли переступав я потім поріг його дивної хати. А може уникнути тієї дивної дружби, щоб і собі диваком не стати? А може і я на дивака подібний, коли вибір впав на мене? Мою увагу переслідував той сильний вираз болю на обличчі незнайомого. Це перерішило. Спробую. Може людина потребує помочі?

II

Два роки дружив я вже із мовчазним містером Бравном. Так звався сторож парку, що вибрав мене на товариша для мовчанки. Ми стрічались що четверга, а деколи і частіше. Я полюбив його мовчазну і привітну хатину, заходив потім, коли було мені завгодно і чувся якоюсь спокійно в обіймах мовчанки, якою виповнив свою печеру цей цікавий англієць. Гамір міста серед тиші в його хаті видавався якоюсь нестерпною мukoю.

В четвер вечером о годині сьомій він сидів вже біля цього самого італійського столика в кутку кімнати. Мое місце і мій чай були все готові. Я бачив радість на його обличчі, коли я входив, здоровив його коротко і сідав на своє місце. Ми рідко перекидалися слівом, в наших руках шелестіли газети і журнали, нас ледве помітно було в клубах тютюнового диму. Часто грали ми мовчки в шахи.

За весь час моого знайомства із містером Бравном я чимало все таки довідався про нього. Все із коротких фраз. Бравн був любителем музики. Мріяв в молодості стати співаком. Не пощастило через матеріальні труднощі, а потім через війну. Він мав гарний, спокійний, ліричний тенор. Він важко пережив війну. Три рази ранений. Останній раз дуже важко кількома відламками в плечі. На стіні в окремій оправі висіли його високі відзначення з війни. Вони мене дуже цікавили, але містер Бравн на вітві натяком ніколи не спімнув, за що і чому їх одержав.

— Війна — брудна справа, — казав він з нехіттю.

З рідні не мав він нікого. Малі знимки його батька і матері висіли на почеснім місці на стіні. Вони згинули в часі бомбардування Лондону. Мабуть братів і сестер не мав. Про свою маму все висловлювався:

— Моя дорога, свята мама...

Містер Бравн був дуже релігійний. Він був практикуючий католик. В хаті горіла лямпадка перед малою і дуже темною іконкою Богоматері. Коли перший раз я був в його хаті по пригоді над ставком, ця іконка мене вповні заспокоїла і чомусь нагадала рідину українську хату. Вона всю цю мовчазну і спокійну хатню атмосферу виповняла якоюсь святістю і теплом. Це і було причиною, що я чувся, як у себе вдома.

Із містером Бравном ми відвідывали два Різдва. Я сам бур-

лакую теж самотою, то ж радо погодився провести з ним англійське Різдво. Повних два дні. Я й очував у нього. Він був більше говоркій, як звичайно. То значить, сказав в тому часі більше своїх уриваних коротких фраз, як звичайно. Мовчазна кімната заповнялась в цей радісний час один раз до року музикою. Ми слухали з пліт коляди і цілого «Месію» Генделя. То був його улюблений твір, він його переживав до сліз, кожний такт тієї безсмертної музики його зворушував, оживляв, а по його закінченні він в безконечну кількість разів повторяв співаючи:

I know that my Redeemer liveth...

Я знаю, що живе Спаситель мій...

Ця сопранова арія виходила в його м'якім тенорі чудово, з радісною надією і дрібкою тієї туги, що не зникала з його обличчя.

В куті кімнати, майже в темні (кімната все була темна, бо мале вікно давало мало світла, ще й закривали його китяги кущів, що окутували берег і стіни хатини) висіла фотографія дівчини із круглим обличчям, чорним, мов смола, волоссям і гладкою зачіскою. Розглядаючи раз точіші кімнату, я перебив мовчанку:

— Хто вона?

Містер Бравн відложив газету, зітхнув, нічого не відповів тільки спрямував свій зір в кут кімнати, наче б там вдалі містились якісь далекі спомини. Не відповідав. Мені стало прикро. Я почув, що торкнув його болюче місце. То мусіла бути його боляча в молодості, чи й пізніша любов. Може перша і остання. Но довгій хвилині він лиш капів тихо прорецитував слова із Шекспірового «Ромео і Джулієтта»:

Good night, good night! Parting is such sweet sorrow
That I shall say good night till it be morgow

Добраніч, Добраніч! Розлука така солодка до останку,
Що я казав би добраніч, добраніч до самого світанку...

Він любив Шекспіра, читав його майже щодня і часто з різних місць замість відповідей для коментарів цитував його з пам'яті.

Знов наступила довша мовчанка. Я заслонився газетою і погруз в читання. По якомусь часі він сам почав, наче з почуттям вини:

— Така сама мовчазна коротка зустріч. Медсестра, що була при мені, коли я майже вмирав. Нотім восині події розлучили. Згинула... І ось тільки пам'ятки...

Знову мовчанка. Я дивився на нього із співчуттям і він відержав мій погляд. Мені нагадались слова поезії Ю. Клена і я сказав йому їх півголосом:

Волосся чорне (давній сон!)
Та не порівню з оксамитом
Його, щоб то не був шабльон.
Хіба з лискучим антрацитом.
Стривай! Те мрійливе дівча
Тебе ніколи не пригорне,
До серця не дало ключа.
Ото ж не мар про колір чорний...

На те відповів мені містер Бравн із полегшею коротко:

— Це добре. Точно так. Я не пессиміст. Божа воля. Чорний колір не для мене. Світ гарний, люди добрі, є для кого жити.. Навіть в самоті...

В часі останнього Різдва він по довшій мовчанці почав без ніякої принуки розказувати свою цікаву історію. Сам не знаю, чому ні з того ні з цього він почав свою розповідь. Я був здивований, бо досі не чув від нього жадного оповідання крім коротких речень. А може відчував він, що це буде його останнє Різдво в житті і я буду одинокий, що знатиму про його велику і дивну дружбу.

III

— Я мав дорогого друга приятеля. Ми познайомились, коли наші бази стояли в південній Англії в 1944 році, готуючись до висадки в Нормандії. Це був американець із стейту Огайо англійського походження. Такий самий мовчазний, як і я. Ми оба вже мали за собою фронти. Склалось так, що наші частини в часі висадки сусідували і в суматоці ми опинились разом в дивній пригоді, не сподіючись навіть того. Моя нога в бігу попала в якусь підлічу між каменюками і я з розпачем шарпав її та звільнити не міг. В першім моменті мене зберіг лише наш охоронний вогонь, коли раптом із поблизу окопу, який обстрілював наш вогонь, німець викинув гранату і вона виала біля мене. В мене мигнула думка, що прийшов кінець, коли в часі секунд (німець занадто поспішився із киданням!), що здавалась віком, хтось ехопив її і з розмахом кинув, звідки вона й прийшла і сам впав важко біля мене. То був Джім, мій мовчазний друг. Коли глянув на мене, тоді

пізнав, кого врятував. Я сплакнув тоді, стискаючи його руку. Він і звільнив мені мій черевик...

Містер Бравн погруз на хвилину у мовчанку і сягнув по цигарку. Я квапливо запалив її.

— По кількох місяцях я віддячився йому несвідомо. Він був важко ранений в ногу. Моя група відступала. Ранених не було кому підбирати. Сьогодні годі це точно пригадати. Знаю, що я оглянувся і побачив раненого, що, стогнути, завзято повз по землі. Я скочив, скопив його із плечі і серед граду куль зник за горбком. Побачив, що це Джім у мене на плечах, коли доніс я його до якоїсь розваленої хати. Часу на розмову не було. Ми попрощались і розійшлися. В лютому 1945 року ми оба, не знаючи про те, бо були на різних відтинках європейського фронту, були важко розністи. Побіда застала нас у шпиталях у Франції. Видужавши, я попросив відпустку і забажав поїхати до Риму.

Військовим припадковим літаком, що летів до Риму, я добився до Вічного Міста. Пам'ятаю, як сьогодні. Це було 16 серпня — день по Успенні. Здавалось, усміхався весь світ з радості і миру. Поснідавши я рушив до базиліки св. Петра. Це була моя перша в житті візита до Риму. Точно о годині десятій я в піднесенім настрою клякнув на правому клячинку перед каплицею Найсвятіших Тайн і погруз у молитву подяки. За кілька хвилин я помітив, що якийсь вояк теж клякнув біля мене. Відкривши долоні з обличчя я глянув вправо. Мій сусід зробив те саме, глянувши вліво. То був Джім! Ми обнялися, сплакнули і мовчки продовжили нашу молитву з пів години. Яка дивна зустріч! Цілий день потім просиділи ми разом. Він коротко розказав про свої пригоди, а я про мої. З дива ми не могли вийти, як ми так стрінулись. Тоді-то Джім запропонував:

— А що як зробимо так: кожного року 16 серпня о годині десятій, ти з Англії, а я з Америки будемо тут на тому самому клячинкові. То буде наша подяка за щастя і рятунок у війні і за нашу дружбу!

— Згода, — сказав я. І так пішло з року на рік. Двадцять один років по війні. Бувало різно. Пару мінут я приходив скоріше, а Джім приходив другим, або навпаки. Але все в той самий день, в ту саму годину ми були разом. Навіть клячинок був все в ту хвилину вільний. Ми проводили потім час у Римі біля того ось столика в одній з римських каварень. Ми були найщасливішими особами в світі!

Містер Бравн сягнув знов по цигарку. Наступила мовчанка. Я не допитувався, що сталося даліше, бо бачив, що він продовжуватиме.

— Того року, коли восени я тебе пізнав коло озерця, коли ти вкинув монету в воду, я клячав в означений час на нашому клячникові (так ми його назвали — нашим!). Минула десята година, минуло пів. Джіма не було. Тиждень провів я в Римі із смутком і жалем. Я зінав, що його не стало в живих. Ми не переписувались (казали собі — буде щасливіша зустріч в Римі!), лише на Різдво і в день уродин ми посилали один одному картки із побажаннями. Коли вернувся я з Риму, застав листа від його адвоката, що повідомив мене на бажання Джіма про його смерть. Він перепрощував, що шістнадцятого серпня не буде могти додержати слова. Так і сталося...

Бравн знов погруз у хмару диму і додав:

— Тоді я почув, що я на світі сам. Я не думав про самоту передше. Я зінав, що я маю на землі дружне серце. Тепер самота мене в дивний спосіб діткнула. Я купив в Римі цей столик, при якім ми стільки разом сиділи. Це нагадувало мені Джіма, але його не було біля мене. І тоді осінню я стрінув тебе. Зовсім незнайому мені людину, чужинця. Щось в тобі було, що нагадувало мені Джіма. Я хотів мати друга. Я не хотів бути самітником, я хотів когось любити, когось дорогої мати біля себе. Я боявсь лиш одного, що не стріну людини, яка розумітиме мовчанку і її мову. Світ любить гамір. Я не помилувся. Ти був добрий для мовчанки і моєї самоти. Твоя присутність — то щасливі хвилі конверзації у мовчанці. Вибач мені, що я ніколи про те тобі не казав, ані ніколи не розказував тобі про мої поїздки до Риму. Останньо, коли я був у Римі сам, мені здавалось, що Джім був біля мене...

То було єдине довге оповідання містера Бравна. Говорив він м'яко, широко, з якимсь піднесенням. І потім знов поринув у свою мовчазність.

IV

То було останнє наше Різдво. На весні я помітив, що мій Бравн чомусь блідне і, здавалось мені, що сили його не ті. Він не був ще віком старий. П'ятдесятка. Я питав його, чи не почувається зле. У відповідьчув лише одне:

— I'm alright — почуваюся гаразд...

Мене непокоїло. Я настоював, щоб ішов до лікаря. На те не мав я ніякої відповіді. Одного дня я помітив, що фотографія невідомої дівчини опинилася біля фотографії його мами на стіні. На ясному світлі ця дівчина весело усміхалась. Я не смів питати про зміну. Містер Бравн став ще більш мовчазний. Я ще рідше чув його короткі речення, якими висказував свої широкі думки. Мене щось непокоїло, я ставав неспокійний, але нічого вдяти не міг. Я мав бути мовчазним другом. Одної неділі він просив мене піти з ним до церкви. Він, як завжди, приступив до св. Тайни. Потім по Службі просив мене остатись з ним і ми клячали разом. Я радо це сповнив. Я бачив, як він нишком плакав.

— Що є? — спитав я затривожено.

Він лиш стиснув мое рам'я і сказав коротко:

— I'm allright — Все гаразд.

На другий день вранці я поспішив до хати Бравна в парку. Ішов я з поспіхом і занепокоєний. Мое прочуття мене не обмануло... Я постукав. Ніхто не відповів. Я покрутів старосвітською клямкою, пройшов темні малі сіні і ввійшов у кімнату. Світилось електричне світло, посередині стояв італійський столик, біля нього вічним сном спав мій дорогий містер Бравн... З його обличчя зник вираз болісної туги і на ньому був якийсь легкий щасливий усміх, якого я ніколи передше не бачив на його знищенім війною обличчі.

На столі лежав його тестамент. Все скромне майно і не великі ощадності лишили на дім для дітей без сім'ї, яким, як виявилося, він що тижня посылав частину своєї тижневої заробітної платні. Для мене лишив він чудове речення: «Дякую тобі, мій приятелю, в самоті і щасливім мовчанні, в якім говорила любов»...

На похороні містера Бравна був лиш я один. Я зробив йому усі останні прислуги, яких він за життя ніколи не хотів прийняти. Коли домовина лежала на дні гробу, мені здавалось, що все в світі замовило і настала довга тишина, цілковита мовчанка. Мої уста шептали на працяння з його улюблених Шекспіра слова Гамлета:

the rest is silence...

З НАГОДИ ФРАНКІВСЬКОГО ЮВІЛЕЮ

Д-р ВАСИЛЬ ЛЕВ

ТАМ, ДЕ НАРОДИВСЯ ІВАН ФРАНКО

Рідне місто, містечко, а ще більше село відбивають свою печать на вихованні та формуванні духовості людини вже в перших роках її дитячого віку, близько 4-ъох - 6-ъох років. Рідна околиця спричиняється до розвитку почувань, настроїв і уяви людини від молодечого віку починаючи. Наше село, на рідних землях було першою вчителькою, виховницею людини — дитини; воно витискало знам'я на її психіці, а навіть на фізичному розвитку. Крім того долучається до ума молоденької дитини також вплив батька-матері, рідні і найближчого оточення.

Можна це виразно запримітити на духовому розвитку Івана Франка-Малого Мирона. Сам Франко писав про свого батька в листі до Драгоманова: « Як чоловік і ремісник мав він велику повагу не тільки в своїм селі, але й широко в окрузі, і досі ще багато людей згадує з великою пошаною Яця (Якова), коваля з « Гори » (так звється присілок чи Слобода, де я народився). Хрестив мене знаний у літературі Осип Левицький, автор граматики і кепських перекладів з Гете; деякі книжки, котрі по нім осталися в селі в руках мужиків, як « Вѣнокъ русинамъ на обжинки » (1844-1847 рр.), історія біблійна і « Зборникъ пѣсенъ богоговѣйныхъ » (Перемишль 1837) належали до моєї лектури » (Див.: Твори Івана Франка, вид. « Книгоспілки », Нью Йорк, 1956, т. I A, ст. 162).

Родинна місцевина Івана Франка Нагуєвичі, сьогодні названі « Село Івана Франка », де він побачив світ 15 серпня 1856 р., це підгірське село, положене сім км. на захід від Борислава. Положення його не таке мальовниче, як верховинських сіл, однаке присілок « Гора » (« Слобода ») з довкіллям, де стояла хата поетового батька, багато чару влила в душу малого Івася, малого Іванця (так кликала його мати) чи малого Мирона (так називав його батько). Батькова кузня була для малого Мирона першою життєвою

школою, що розвивала його почування і розворушувала дитячу фантазію. Звичайно вранці приносив його туди батьків челядник Андрусь і саджав його на скрині з вугіллям близько огнища. Тут Іванць, чи, як батько каже, — дитина, все спостерігає з великою цікавістю та увагою. « Андрусь хапає за жердку від міха (ковальського) і починає дути. « Це дика баба фукає — говорить, жартуючи, Андрусь... » — Де тата дика баба — питаю я, Андрусь смеється. — В місі. Хіба не чуєш, як фукає. — Я прислухуюся — справді фукає. — Я не розумію Андрусьового жарту. Моя уява залюднена марами, упирями, страчуками, про які я щовечера слухаю оповідання наших двох служниць, великої Остини і малої Остини при куделі. Вони згадували не раз і про дику бабу, що сидить у Ділу (це гора на південньому краї села, В.Л.) та курить відтам димами; Андрусь перший помістив її в ковальськім місі, і відтоді той міх наповняє мене жахом » (*У кузні*, Кнгсп. II, 100-101). Але батько успокоював Іванця і пояснював, що це ковальський міх. А коли хлопець розпитував про все, тоді: — Ой, ти... ти... ти!, відповідав, усміхаючись отець, — все біс тільки хтів знати! Там дика баба в міху! » (*Злісний Сидір*, Кнгсп. VI, 197).

Далі Франко оповідає: « Але дика баба не була вже для мене новиною. У всім і всюди, від чого мене дома хтіли здергати, сиділа та « дика баба ». Вона літом стерегла в полі гороху, до котрого я був дуже ласий; вона сиділа під припічком, де я, загнівавши, любив залазити; вона пробувала на поду, де мені заказано вилазити по драбині. Для того я не дуже налякався і не дуже вірив тому, що казав тато. Моя цікавість довела до того, що раз, коли тато кував коня, перед кузнею, я зліз зі свого сідала й поліз під міх, щоб подивитися, що в нього є зі споду. Але тут справді побачив таке, що всі казки про диких бабів, кусік, залязних вовків і других страхів нараз гурмою нагрянули на мене: я побачив щось широке, волохате, що, мов живе, рухалось, підмітувалось до середини міха і знов спадало. Правда, це була звичайна кляпа, обшита телячою шкіркою, але моя роздразнена дитиняча уява, годована з дня на день лячними казками про всякі маровища, побачила тут щось живого і надприродного, і я з страшеним деревськом кинувся назад від міха, grimнувся головою о дерев'яний дрюк, що стояв побіч, і відтак без тямки окривавлений, упав серед кузні... А коли відтак пробудився, скалічений в голову, мокрий від крові й від води, котрою мене обливали, то деякий час я дрижав і не міг сказати нічого, як тільки одне: — Дика баба... дика баба... з'їсти мя хотіла... » (*Злісний Сидір*, Кнгсп. VI, 197-8).

Батькова кузня, де малий хлопчина годинами сидів і прислухався до розмов про життя місцевих селян, про появу нафти в околиці, про сірі будні нашого села, стільки думок засіяла в його умі, так багато пошани до праці закорінила в дитячому серці. Багато теж відрядних думок, багато гарних настроїв викликало перебування в кузні. Глибоко залягли в душі майбутнього поета хвилини пережиті в батьковій кузні, бо « в кузні було весело й привітно, як ніде і ще досі споминка про татову кузню будить в моїй пам'яті може найприємніші і найщастильніші хвилини моого дитинства. Скільки щиріх, давно знайомих лиць пересувається передо мною при згадці про татову кузню » (там таки, Кнсп. VI, 198).

До одідичної по батькові працьовитості і серйозності вдачі додала йому мати дорогий скарб — поезію і фантазію і на ціле життя залишила нестерті спогади дитячих років, які поет списав згодом у низці автобіографічних оповідань. В них знаходимо теж і описи околиці рідних Нагуевич, його дозвілля і переживання на лоні природи.

Малий Іванцю ріс серед природи, то гуляючи на полі, то опускаючись до невеличкої річки (потока) Збір, з високими берегами, з кам'янистим дном і м'якими зеленими водоростями. Він дуже радо перебував на лоні природи, що манила його, немов кличучи з хати на світ. Скоро тільки непереможна весна змела теплим по-дувом вітру останні плати снігу, він разом із товарищами ранньої молодості вибігав на зелені луки. « Над хlopцями здвигалося темносинє склепіння неба, всміхалося сонце, а на далеких вершинах Карпат блискотіли ще здорові снігові шапки, іскристі корони. ...Ми ходили, скакали і підскакували і бігали довкола, відвідували наших знайомих: старого могутнього дуба на краю лісу, що то по його кріпких конарах ми літом лазили навзвод із вивірками, високу похилу березу з жалібно навислими тоненькими гілками, що їх ми звичайно надуживали на гойданку, на велику гризоту пана лісничого; тихі криниці в лісовій гущавині, де ми, по-засідавши поза грубими яворами та в'язами, не раз придивлялися вечерами лисам, борсукам та диким кабанам, що сюди приходили пити; і вкінці — глибокі, чисті млинівки, де ми щонеділі з гачками чатували на щупаків, а коли припекло сонце, з криком і речотом освіжувалися в чистій, холодній воді » (Мій земель, Кнсп. II, 90-91).

Скільки краси й поезії знаходив малий Івась у цих невибагливих картинах природи, та все ж таки рідної, тієї, що вперше радувала його дитячі очі, що будила в душі поезію, що давала роз-

мах дужим крилам майбутнього титана слова і пера. Тут виростала поетова уява, що в дзеркалі чистої води малого потічка веліла бачити безодню голубого неба й у п'ятилітнього хлопчини будила страх, щоб не потонути в бездній глибині (*Малий Мирон*, Кнеп. II, 375).

Малий Мирон, ця « дива дитина », любив самоту, надусе любив « бігати по зелених цвітистих лугах, поміж щироколисті лопухи та пахучий ромен, любив упиватися солодким запахом росистої конюшинки і квітчатися прилипчастими лопуховими ґудзиками, яких так і насилював на себе від ніг до голови. А ще річка, через котру з городу треба йти через пастівник, невеличка, супокійна підгірська річечка, з глибокими, стрімкими обривистими берегами, з глинистим дном, з журчачими бродами, котрих дно покрите дрібними плиточками, оброслими м'яким, зеленим водо-ростом, довгим, мов зелені шовкові пасма, — ота річка, то правдива розкіш, то сильна принада для Мирона » (*Малий Мирон*, Кнеп. II, 3).

Живучи серед такої природи, Мирон застановлявся, чому то сонце таке невеличке (« татуньо говорили, що воно дуже велике »; там таки, II, 3) і як виглядає та дірка, крізь яку воно заглядає на нашу землю. Самота будила у хлопця різні думки, викликувала різні питання, доводила до переконання, що « очима чоловік бачить, ухамичує кудкудакання, а пальцями (заткненими в уху, В.Л.) шум » (там таки, Кнеп. II, 7).

Буйну уяву і любов та замилування до краси природи будив у майбутнього поета вид на простір, що простягався перед його очима з батьківського оборога: « Зразу йшли сточисті сади та огорodi аж до річки, простягався за річкою рівний пастівник, за пастівником легкими хвилями підіймалися все вище і вище орані поля, тяглися різnobарвними смугами півперед обрію, немов велетенські постави ріжкої матерії: жовтої, зеленої, бурої та блакитної, накладені здоровенною стиртою, якої вершок кінчився далеко — далеко і для ока творив неначе підвальну, постамент для кольосальної будови — Ділу, що величезною, темносинію стіною вистрілював, здавалося, зовсім стрімко понад ту шахівницю піль, одностайній, недоступній, високий аж під саме небо і довгий, так що сягав від одного краю обрію до другого. Його горішні контури вирізувалися ярко на пречистій блакиті, хоч і він сам висів над усім краєвидом як здоровений шмат тої самої блакиті, тільки густої, якоїсь важкої, темнуватої » (*Під оборогом*, Кнеп. II, 250-251). А в шумі лісу Радичева, що простягався по іншій сто-

роні оборога, Мирон чув слова: Рани! Рани! Рани! — скарги від-вічного бору на ті рани, що їх завдавала йому рука безоглядної людини. Хлопчина своюю уявою чув ці скарги, жалів природи. Тому він став до боротьби проти стихії градової бурі, що загрожувала селу та його полям і плодам. Силою своєї уяви прогнав він бурю, загнав її на ліси, на дебри. Хлопець боровся з стихією за громадську справу. А про ці громадські справи, радощі і смутки села, журби й недолю селян чув він у батьківській кузні. Приглядаючись там до роботи батькової, пізнавав він силу волі, гарта духа, вартість фізичної праці, громадську обов'язковість, мораль та етичність. У батьковій кузні засіяно в душу хлопчика зерно, що зродило в майбутньому поетові і вченому та громадському діячеві хрустальний характер, міць духа, силу волі, поетичний і писемницький талант, повело на шлях наукової праці.

Оце опис рідної околиці Франка, що в його дитячих і молодечих роках впливала на умовий розвиток майбутнього поета і вченого. Сам поет описує її з великим пієтизмом і любов'ю до рідної найвужчої батьківщини. Це ремінісценції з дитячих років. Коли згодом Франко став на шлях важкої боротьби за громадянські й національні справи народу, його погляд на село, головно вигляд села, його культурні й економічні обставини різгіться від дитячих спогадів. У повісті «Великий шум» (1907) описує він село Грушатичі над річкою Грушівкою в Дрогобицчині в такий спосіб: «А довкола селянські хати з пошарпаними вітром етріхами, з пообвалюваними плотами та парканами, з маленькими підсліпуватими вікнами і з великим, у глибині душ людських захованним стражданням, з невпинною боротьбою між надією і розпукою» (XI, 217). Цю коротко описану картину села, представлею поетом як символічну ілюстрацію до початкової розповіді про «великий шум» — бурю, що навістила околицю на весні 1850 року, большевицька літературна критика пов'язує з селом Нагуєвичами і представляє нажду українського села, тобто «село Івана Франка» за часів «фев达尔ної Австрії» та «панської Польщі». Франко і в інших творах представляє злидні українського села в загальному, не вказуючи спеціально на Нагуєвичі. Ці картини використані большевиками для контрасту між нужденним життям селян із курними хатами й примітивними житловими обставинами та господарюванням колись і теперішнім «щасливим життям у щасливій країні Рад». На сторінках 286-296 *Історії міст і сіл УРСР*, Львівська область читаємо про використовування і граблення меншаків села Івана Франка та про «заможне життя» у візволен-

ній західній Україні. Тут стали активними племінники Івана Франка, його брат Захар, Захарів син Микола. На стор. 289 бачимо « пам'ятник Івану Франку » в с. Івана Франка, а на 295-ій: « Арку у с. Івана Франка на місці, де стояв будинок, у якому народився і жив І. Франко », встановлену в 1956 р. Читаемо про « ентузіястичне схвалення » засновин колгоспу в селі вже в 1941 р. селянами, об'єднаними « в сільськогосподарській артілі імені свого великого земляка І.Я. Франка ». « Першими вступили до неї М.З. Франко, М.І. Твердовський, Ю.Й. Твердовський, сестра Миколи Франка, Ю.З. Даницька, М.А. Хрунік та інші. Першим головою обрали М.І. Твердовського, який і до нині (1968 р.) трудиться в рідному колгоспі ».

В названій книзі на стор. 293 розказується і про розбудову школі у селі Івана Франка, і про бібліотеку-читальню: — « Найлюди до світла тягнуться — говорив М. Франко, бо ж у пітьмі росли вони і їхні діти, крім ропи, церкви та корчми, нічого не бачили » (Ніби в Нагуєвичах до приходу большевиків не було школи!). Далі, на стор. 295 читаемо: « Вже в 1946 р. в селі відкрито неповну середню школу з *рідною* мовою навчання. В 1957 р. її переорганізовано в середню... Тепер багато дітей колгоспників і робітників стали вчителями, лікарями, агрономами, бухгалтерами, науковцями, працівниками культури, мистецтва ».

В цих кількох, куди не повних вістках про життя у « визволений західній Україні », зокрема Нагуєвич, подана правда про перший ентузіазм наших земляків, що позбулися польського ярма і спеціяльно переслідувань під час польської займанщини та на початку Другої світової війни. Дехто таки з повною вірою сподівався змін на краще, поки не переконався про дійсність і « блага » радицької влади. В селі Нагуєвичах, як і в інших селах Галичини прийшов поступ, розбудова шкільництва, будова нових будинків, передусім колгоспів, зміга одягу, колись гарного селянського на крамничну большевицьку тандиту тощо.

Із ще більшим ентузіазмом пише про щасливве життя в країні Рад, зокрема в Нагуєвичах, Микола Сибіль у статті « Франкове село » (*Жовтень*, Львів 1970, ч. 7, стор. 116-119). Там читаемо про попад п'ять і пів столітню незавидну долю Нагуєвич. Він розказує: « Недавно (1952 р.) в дрогобицькому районі гостювали канадські туристи, які багто років тому поїхали шукати щастя за океан. Між ними була й дочка Каменяра Ганна Іванівна Франко-Ключко. Гості вийшли з автобуса і відразу почали розпитувати у колгоспників, які їх зустрічали: скільки заробляють, на

які кошти будують будинки, що купують у крамницях. Гості були різні. Одні розпитували доброзичливо, намагалися зрозуміти, як і чим живуть радянські селяни. Інші... » Далі читаємо про великі зміни в Нагуєвичах від 1939 року. « В бібліотеці (туристи) перевибрали книги — доярки і свинарки читають Шевченка, Франка і Горького, Діккенса і Драйзера. М. Сибіль пише про організацію колгоспів те саме, що подано в *Історії сіл і міст Української РСР*, про клуб, школи в Нагуєвичах, про школярів, що горнуться до науки, про зацікавлення часописами і журналами, а « листоноша Розалія Подляшевська інформує туристів з Канади, що мешканці отримують 1352 екземпляри газет, 312 журналів. І це на 223 двори » (там таки, ст. 117). Твердження 65-літнього колгоспника про те, що книга « розкрила мені світ » (119), підтверджує краща ланкова артілі, Марія Петрівна Чапля: « Не можу я тепер уявити собі життя без книги. В усьому допомагає вона мені — і у вихованні дітей, і у правильному догляді за посівами, і в оцінці міжнародних подій і, навіть у тому, як краще приготувати торт, розставити меблі в кватирі » (119).

Знаючи пропагандивний характер большевицької літератури (публіцистика, журналістика, політика, культура, освіта), мусимо прийняти ці відомості з увагою і критичною оцінкою, порівнюючи її з публікаціями, виданими в вільному світі. Кожний, хто хоч два роки в Галичині побув під большевицькою владою, а тепер живе в вільному світі, знає правду про життя в країні Рад.

Берім до уваги відомості з регіонального збірника *Дрогобиччина — земля Івана Франка* (вид. Наукове Товариство ім. Шевченка, « Український Архів », т. XXV, Нью Йорк 1973), напр. статтю д-ра М. Терлецького: « Страхіття Другої світової війни », де на стор. 113-114 представлена жорстокості НКВД під першою окупацією, Б. Білого « Процес 54-ох у Дрогобичі » (ст. 115-123), « З подій у Дрогобиччині в 1944-1947 роках » (ст. 123-125). В названій книзі є теж короткий опис Нагуєвич під географічним та етнографічним оглядом пера Омеляна Твердовського (ст. 328-341), де подано точні дані про це село, на основі статистичних даних за поверсальської Польщі, опрацьованих проф. В. Кубійовичем. І опис села і статистичні дані різняться від таких самих описів у *Історії міст і сіл УРСР*. У « Дрогобиччині » на стор. 331 є фотографія народної школи, збудованої в 1932-34 рр., що не свідчить про « відсталість » нашого шкільництва перед приходом большевиків; є теж згадка про о. Єднакого, москофіла, якого в « Історії » названо крайнім ворогом народу.

В « Дрогобиччині » описано першу совєтську окупацію так: « Дочекавшиесь ”радянської влади”, місцеві українські й жидівські комуністи взялися до урядування. Більшість була з Нагуєвич, як Степан Дум'як, Микола Франко, М. Риб'як, В. Риб'як, Сруль Камерман, М. Хруник, П. Бріль... Закріпивши владу (після 22.X.39), большевики взялися, як і в цілій Україні до ”упри-вілейованого” села Нагуєвичі: прийшли небувалі ”контингенти”, почалося вирубування лісу тощо. Нарешті в річницю зайняття села прокотилася перша хвиля арештів і вивозів. М. Фридера і М. Цюніка — обидва гасві — вивезено на Сибір. Довголітніх комуністів Федора Тимишина, що працював у міліції, і Івана Чаплю, завідувача районової молочарні, арештовано й засуджено першого за « зраду » — на заслання, а другого за прогул — на вісім місяців ув’язнення в Самборі. І так то обидва розчарувалися в комунізмі » (ст. 338-9). « Всяке заманювання (до колгоспу — вписалося тільки 33 особи) і застрашування нагуєвичан не мало ніякого наслідку. Непевність завтрішнього дня нависала, як чорна хмара » (ст. 339). — « Господарювання москалів обурювало навіть місцевих комуністів. Щойно тоді вони побачили обман — блахман « суверенності » підсоветської України, за яку нібито боролись » (ст. 339).

З вибухом німецько-большевицької війни богато нагуєвичан хотіли большевики вивезти. Та майже всі повтікали, зловлено тільки 7 і їх розстріляно. « З Нагуєвич призначено було на вивіз 150 родин. Ніхто не знав, коли цей час прийде. Страх панував скрізь, навіть діти втратили свою життерадісність. Хоч у школі наука відбувалася українською мовою (за виміком двох годин на московську мову й літературу), прислані вчителі, а головно Мазуренко — були постраждані для учнів. Відчувалось їхню ненависть до нас. Більшість із них були родовиті москалі з українськими прізвищами » (ст. 339). З приходом німців згинули від куль ґетьє стало Микола Франко, кол. Голова сільської ради і Марія Франко за переховування жидів із Борислава.

З любов’ю та пієтизмом описане Франком його родинне село з рідною хатою, де від матері й батька змалку навчився любити Бога й рідний край (див.: цикл його поезій: *Iz літ моєї молодості*, Кієп. т. XV-II, ст. 209-270), любити природу, де в кузні під опікою батька проходив немов першу школу життя й навчився любити родину і людей — односельчан рідного краю, членів своєї нації, цінити її шанувати працю, вчився етики й моралі, залишився на ціле життя в його пам’яті найкращим скарбом його спо-

гадів. І хоч поет сам бачив і переживав різні недостачі свого та інших галицьких сіл, бачив недолю свого народу, за якого щастя боровся пером, то перші спогади про рідне селю й околицю були немов стимулом до гарту духа і сили волі та невсипущої працьовитості і відданості народові, і не зломили його ніякі, нераз дуже важкі життєві невзгодини. Поет не вгиував перед ними і ціле життя пройшов із тим моральним завдатком, який дістав у кузні свого батька. Фальшовані і видумані представлювання Франка як революціонера большевицькими стандартними вченими не затрутить істини про Франка — борця за національну і соціальну справедливість, за правду. Тому то Франко до кінця життя згадував кузню свого батька. Ось кінцеві слова оповідання *У кузні*: « На дні моїх споминів і досі горить той маленький але міцний огонь. У ньому пролизуються сиві, червоні та золото-блілі промені, жеврів мов розтоплене вугілля і ятриться в його глибині щось іще більше, прогріяте, звідки раз-по-разу сарахкотять гілкасті зиндри. Це огонь у кузні моего батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною в свою душу на далеку мандрівку життя. І що він не потягне і досі » (Криворівня, 24 липня 1902. — Кнгеп. II, 118).

« Наслідуй пальму: чим сильніше її стискає скеля, тим швидше і прекрасніше здіймається догори. Це — те дерево, яке дається в руки мученикам-переможцям, як це можна бачити на іконах ».

З Листів Григорія Сковороди

Інж. Степан Кебало

СПОМИН ПРО ІВАНА ФРАНКА

Моя покійна Мама, Лукія Крохмальна, родом із селе Полюхів Великий, пов. Перемишляни, була від 1898 до 1903 року на праці як кухарка у панства Франків у Львові. Спершу Іван Франко з ріднею мешкав при вулиці Крижовій, яка опісля, після смерти львівського намісника, одержала назву А. Потоцького. Це була наріжна камениця від вулиці Ленартовича.

Мешкання Івана Франка було влаштоване не дуже вибагливо. В одній кімнаті висіла на стіні ікона Матері Божої, яку пані Франкова привезла з України після вінчання з Іваном Франком. Діти називали ту ікону Козацькою Іконою. У Франків було четверо дітей — дочка Анна, опісля замужна за лікарем д-ром Ключком, і три сини, Андрій, Петро і Тарас. Петро був опісля моїм професором у Львівській Академічній Гімназії при вул. Лева Сапіги.

Господарювання в домі І. Франка було здане на кухарку, бо пані Франкова мало займалася домашнім господарством. Коли наближалася Різдвяні Свята, то всі приготовлялися дбайливо до них; діти з батьком співали коляди. Так само було на Великдень. Моя Мама ходила святити паску до церкви св. Юра разом з дочкою Івана Франка, Гандзунькою, як її всі називали. Великдень обходили всі в родиннім кругі. Моя Мама мала все приготоване до Великоднього стола. Там було теж місце для кухарки, бо Іван Франко казав: «Ціла родина складається з тата, мами, дітей і кухарки, бо якби її не було, то не було б приготованіх свят». На Великдень Іван Франко, як голова родини, обділював усіх великоднім яйцем. Після полудня моя Мама з Гандзунькою ішли до церкви св. Юра на гагілки. Перед тим Іван Франко пояснював дітям, звідки прийшли до нашого народу гагілки та їхнє значення.

Десь у 1901 або 1902 році Іван Франко будував віллю при вулиці Понінського, коло Стрийського парку. Коли будували дім, то Іван Франко разом з моєю Мамою, панею Франковою та дітьми ішли поглянути як поступає будова. Моя Мама несла в кошику горілку, хліб та ковбасу для робітників, мулярів і теслів, Іван

Франко сам частував їх для того, щоб робота при будові добре поступала.

До дому Івана Франка часто приходили знайомі приятелі — Павлик зі сестрою, Гнатюк та малляр Труш. Літом ціла родина разом з моєю Мамою виїздила на вакації до Косова або Криворівні на Гуцульщині і там винаймали господарську хату. Іван Франко ходив на ріку Черемош ловити рибу, яку наступного дня моя Мама приготовляла для цілої родини. Також ходив до ліса збирати гриби, а він був знавцем грибів. Мама сушила їх опісля на зиму.

Одного разу прийшов до Івана Франка знайомий, якого по кличкою на професора університету в Софії, Болгарії (мабуть Драгоманів) і просив Франка «відступити» йому мою Маму, щоб їха-ла з ними на працю до Болгарії. На те Франко відповів: «Прия-тєлю, Лікерія (так називали всі мою Маму) наша права рука, як же ж її позбуватися?»

В домі при вул. Понінського Іван Франко мав осібний покій, де писав. Там була велика книгоzbірня, а на стіні висіла та Ікона Козацька, обложена вишитим рушником, що його вишила була пані Франкова. Франко казав часто моїй Мамі змінити вишивку, бо виглядає запорошена. Як я опісля довідався це була ікона Ко-нотопської Богородиці.

Моя Мама тоді не вміла читати, а що в домі Івана Франка всю-ди були книжки, їхня донця Гандзунька завдала собі труду і нав-чила мою Маму читати. Це сталося завдяки книжкам Франка.

У 1903 році моя Мама вийшла заміж, опісля деколи ходила за мною відвідати дім Івана Франка при вул. Понінського. Одного разу, під час відвідин я завважив, що Іван Франко мало володіє рукою. Тоді я ходив до другої кляси народної школи. Це було в 1911 р. В часі відвідин Іван Франко запитав мене, чи я вмію чи-тати. Я відповів, що вмію, і тоді Іван Франко дав мені на спомин казку про Абукасимові капці. Я довго мав ту книжечку, аж у часі війни в 1914 р. вона десь пропала. У Мами була «Синя книжеч-ка», себто службова книжка моєї Мами, де останній запис часу служби вписав власноручно по українськи Іван Франко. Ту синю книжечку заніс я до музею Наукового Т-ва ім. Шевченка на вул. Чарнецького, де мабуть д-р Свенціцький, тодішній куратор того музею, немало здивувався власноручним вписом Івана Франка.

Стільки нікому невідомих споминів про Івана Франка напи-сав я у пам'ять моєї Мами. Все це моя Мама часто мені оповідала.

Богдан І. Лончина

ЕСПАНСЬКИЙ ДОН ХУАН І ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Однією з найважніших драм Лесі Українки є « Камінний господар », написаний в 1911/12 р. в місті Хон на Кавказі, де вона перебувала, лікуючи своє слабе здоров'я. Ця драма, це українське оформлення еспанської легенди про Дон Хуана,¹ звабника жінок. Перший, хто впровадив цей мотив у літературу, був еспанський драматург Тірсо Де Моліна (1571-1648), чернець, якого правдиве прізвище було Габріель Тельєс. Опісля інші письменники використали цю тему в своїх творах, наприклад Моліер, Лорд Байрон, Пушкін, Сорілья і інші, а Моцарт написав оперу « Дон Джованні » до слів Л. Да Понте.

Tirso De Molina написав драму « Севільський ощуканець » (*El Burlador de Sevilla*), яку виставлено вперше в 1630 р. Її короткий зміст такий: Еспанський шляхтич Дон Хуан, звабник жінок, вбиває комендадора² Дон Ґонсаля Де Ульоа, що боронив чести своєї дочки Ани. Якийсь час він перебуває на вигнанні, опісля вертається до Севільї і бачить в одній церкві гробницю й статую комендадора з написом: « Найшляхетніший лицар вижидав тут Господньої помсти над зрадником ».³ Розгніваний Дон Хуан запрошує комендадора до себе на вечерю. Статуя приходить до дому Дон Хуана, опісля, віддячуєчись, запрошує його на вечерю до свого гробу. Дон Хуан приймає запрошення, приходить до церкви, де була гробниця. Після вечері комендадор просить Дон Хуана подати йому руку. Цей подає: тоді починає цілий горіти і вкінці гине, а комендадор каже: « Така є Божа справедливість: хто таке вчинив, хай так за це заплатить ».

Характеристичні прикмети Тірсовоого Дон Хуана такі: 1. Це звабник жінок. Для нього існує тільки фізична любов і він не за-

¹ Вживаво еспанської вимови, а не французької, як Л. Українка (Дон Жуан).

² Це лицар військового ордену. В еспанській мові « комендадор », в Л. Українки — « командор ».

³ TIRSO DE MOLINA, *El Burlador de Sevilla*, Doubleday Co., New York 1961.

кохується в жадній жінці, а тільки глузує собі з кожної. — 2. Це сміливий, але зухвадий еспанський шляхтич. Він любить пригоди й небезпеки і не вагається вбити свого противника, але в чесному двобою. Тому він і розгніався, коли побачив напис під статую коменданда, де його оскаржується в зраді. — 3. Він вірить у Бога, не є атеїстом, але переступає всі закони Бога й Церкви. Це грішник, який уважає, що має ще час на покаяння, тому користає з усіх земних пристрастей. Ця його самовпевненість по-гублює його.

« Він провадив таке життя, яке він бачив в Еспанії XVII ст., яке вели інші молодці в кожній країні — життя гучне, шалене, не-релігійне, але без жадного умисного бажання поповнити злочин ».⁴

Tірсо Де Моліна, монах, хотів представити в своїй драмі і розв'язати морально-богословську проблему, що її з'ясовує словами хору:

Хай знають ті, які великі Божі кари судять,
що речення немає, який би не скінчився,
ані довгу немає, якого не треба би платити.
Як довго хтось живе на світі, несправедливо є,
щоб він казав « Ще час є на заплату »,
коли такий короткий час на звернення довгу.⁵

Tірсо хотів « налякати бурхливих молодців своєї доби і привести їх до покаяння ».⁶ Він представив молодого, розпусного шляхтича, який думає, що Бог матиме вирозуміння для гріхів молодості. Tірсо відкидає думку про спасення через каєття в останній хвилині; тому, коли Дон Хуан просить про священика перед свою смертю, комендадор відповідає: це вже за пізно. Тому душа грішника іде на вічну загибель. Так Tірсо розв'язав проблему грішника, що зволікає із своїм паверненням на добру дорогу.

Поза Еспанією легенду про Дон Хуана дещо змінено. У французького комедіографа Молієра, Дон Хуан це атеїст і лицемір, що не має пошани до нікого. У Лесі Українки він приймає ще інший характер.

Не знаю, на основі чого наша письменниця написала свого « Камінного господаря ». Е. Недадкевич твердить, що « тільки Пуш-

⁴ JOHN AUSTEN, *The story of Don Juan*, London 1939, ст. 300

⁵ *El Burlador de Sevilla*, III, 20.

⁶ AUSTEN, *op. cit.*, ст. 19

кінська драма... була в руках Лесі Українки під час її праці над « Камінним господарем ».⁷ Можливо, що їй була відома й драма Молієра. Однаке напевно не читала вона драми Тірса, бо інакше не була б написала в листі до О. Кобилянської (27 квітня 1913): « Я не мала на меті подавати щось нового до усталеного в літературі типу Дон Хуана, хіба лише підкреслити анархічність його вдачі ».⁸ Коли порівняти її твір з драмою Тірса, треба ствердити, що вона показала нам зовсім іншого Дон Хуана.

Як же ж вона представила дійові особи та саму легенду?

I

A. Її Дон Жуан, ще теж звабник жінок. Про це ми знаємо — не так як в еспанській драмі — тільки з розповіді його судженої, Дольорес, про циганку, мореску, рабинівну, абатису, але жадна з них не виступає на сцені. Він виправдує себе:

Я кожен раз давав їм все,
що лиши вони могли змістити: мрію,
коротку хвилю щастя, і порив,
а більшого з них жадна не зміщала,
та іншій і того було надміру.⁹

Свою суджену ще від дитинства він шанує, але не любить її. Коли ж стрічає донну Анну, поволі починає змінятися: перше сильно закохується в ній, опісля переймається її бажанням слави й влади. Він перестає бути вільним лицарем-птахом, без піяних зобов'язань супроти суспільства, а топиться у « бездоннім морі лицемірства, що звється кодексом чеснот лицарських »,¹⁰ яким він завжди нехтував. Ця його нова амбіція, зовсім невідома в еспанського драматурга, є причиною його смерти; при тому нема жадної загадки про пекольну кару.

Лесин Дон Жуан має відвагу еспанського гранда, як у Тірса, але при кінці II акту він хоче проткнути командора шпагою ззаду. Цей деталь його характеру зовсім невідомий у Тірса, і не знати, чому саме Л. Українка впровадила таку нікчемність у характер

⁷ Л. Українка, *Твори*, Нью Йорк 1954, ст. 27.

⁸ О. Косач-Кривинюк, Л. Українка, *Хронологія життя і творчості*, Нью Йорк 1970, ст. 869.

⁹ Л. Українка, *Вибране*, Київ 1963, ст. 496.

¹⁰ *Вибране*, ст. 540.

Дон Жуана. В Тірса він вбиває противника в чесному двобою, як зрештою він це зробив і IV акті «Камінного господаря».

Не знаємо нічого про релігійні переконання Дон Жуана. Він не атеїст, не релігійний лицемір, але й не віруючий, як у Тірса. Це мабуть виходить з того, що Лесю Українку не цікавили релігійні справи, до того ж вона не знала оригінального Дон Хуана з XVII ст., а взорувалася виключно на Пушкінові. Тим то її Дон Хуан зовсім відмінний від його еспанського прототипу.

Б. Донна Анна, це суджена, опісля дружина і вкінці вдова по командорові. У Тірса До Моліна, Ана, це дочка Коменданадора, яка не відограє там жадної замінішої ролі. Не так у Лесі Українки. Вона має мрію і каже:

Мариться мені
якась гора стрімка та неприступна,
на тій горі міцний, суворий замок,
немов гніздо орлине... В тому замку
принцеса молода... Ніхто не може
до неї доступитися на кручу...¹¹

Ця гора це її амбіція, це теж символ твердого характеру командора. Вона хоче співпрацювати із своїм чоловіком для отримання його мрії — здобуття королівського трону. Але вона тайно, хоч без пристрасти, любить Дон Жуана, тому камінний характер її чоловіка пригиблиє її. Та не настільки, щоб забути його і свою амбіцію:

Забудьте
мої химери — вже вони минули,¹²

каже вона командорові. Коли ж він гине в двобою з Дон Жуаном, вона перебирає всю ініціативу в свої руки: заявляє, що командора вбили розбійники, рятуючи цим Дон Жуана від арешту; відсувається від активного життя на час жалоби; за якийсь час запрошує Дон Жуана в гостину до себе; стає по його стороні під час суперечки з родичами командора; пропонує йому з'єднати свої сили «щоб твердо гору ту опанувати, що я на неї тяжко так здіймалась»;¹³ примушує його дати їй перстень, який він мав від Дольо-

¹¹ Там само, ст. 459.

¹² Там само, ст. 507.

¹³ Там само, ст. 539.

рес, а якого обіцяв нікому не віддати; передає йому горду мрію
здобути трон!
ви мусите у спадок перейняти
і свою мрію вкупе з командорством.¹⁴

Дон Хуан підпадає впovні під вплив Анни і каже з захопленням:

Айно!
Я досі вас не знав. Ви мов не жінка,
і чарі ваші більші від жіночих.¹⁵

Анна багато сильніша від Дон Жуана в Лесі Українки. « Я вам рівня »,¹⁶ « я одважна зроду »,¹⁷ каже вона. Анна зовсім опановує волю Дон Жуана, він слухає її без вагання, вона показує йому іншу ціль у житті — владу, і веде його, несвідомо, до загибелі.

В. Жінки не грають більшої ролі в « Севільському ошуканцеві ». Інакше воно в Лесі Українки. Не тільки Анна, але й Дольорес грає живу роль в драмі. Вона пристрасно любить свого судженого Дон Жуана, і тому приносить йому декрет від короля з прощенням (ціною свого тіла) і папську буллю з відпущенням гріхів, а сама йде в монастир покутувати за його гріхи. Вона жива. Але це « тип мучениці прирожденої, що все мусить гинути розп'ята на хресті, хоч би мала сама себе на той хрест прибити, коли бракув для того катівських рук ».¹⁸

Г. Командор, Гонзаго де Мендоза, це камінний господар, від якого пішла й назва драми. Він не грає дуже активної ролі в драмі, але його масстатичну приявність можна всюди відчути. Це повний контраст до Дон Жуана, бо представляє світ порядку, чесності і влади. Він є господарем свого дому, тому, коли Дон Жуан прибуває до його господи на запрошення Анни і пробує, під її впливом, перейняти його владу і зайняти його місце в його домі, камінний господар, чи радше його дух, вбиває інтузу та цим доказує, хто є справжнім господарем у його домі. Його сила така велика, що й Анна падає ниць додолу до ніг командорові, признаючи цим його владу над собою. У « Севільському ошуканцеві » причина смерті Дон Хуана інша: там комендадор карає його за гріхи. Із зміною головної думки в « Камінному господареві » му-

¹⁴ Там само, ст. 541.

¹⁵ Там само, ст. 542.

¹⁶ Там само, ст. 538.

¹⁷ Там само, ст. 539.

¹⁸ О. Косач-Кривинюк, *оф. cit.*, ст. 869.

сіла прийти і зміна мотиву кари. Командор не карає Дон Жуана за його проступки морального характеру, а усуває його силоміць, завдавши йому смерть, із своєї господи, до якої він, анархіст, не мав жодного права.

II

З'ясовуючи все досі сказане, підкреслимо такі орігінальні прикмети драми « Камінний господар »:

1. Леся Українка цілком зміняє основну ідею драми. Тірсо Де Моліна хотів підкреслити морально-богословську проблему, а саме: за гріх завжди приходить кара; небезпечно й нерозумно зволікати з покаянням, бо може бути запізно. Дух комендандаора карає Дон Хуана за його гріхи і самовпевненість.

Леся Українка впроваджує іншу ідею. Дон Жуан, звабник жінок, вільний птах, анархіст підпадає під чар Анни, а вона передає йому амбіцію свого чоловіка і свою власну — жажду влади. Дон Жуан перестає бути собою, коли рішач зайняти місце комендандаора. За це рішення дух комендандаора вбиває його. В домі камінного господаря, цебто в упорядкованому суспільстві, нема місця для анархіста. Таким чином головною думкою драми Л. Українки є бажання влади та оборона правопорядку в суспільстві. Поетеса застуває богословсько-моральну ідею еспанського драматурга ідею по-політично-суспільною. Це найкращий доказ на те, що вона не була знайома з « Севільським ошуканцем ».

2. Наша поетеса призначує велику роль жінкам. У драмі Тірса жінки є бліді, без життя. Вони ж є тільки предметом наруги Дон Хуана. В драмі Лесі Українки жінки є живі й активні. « Головна, активна роль належить Анні, а не Дон Жуанові, вона є центр дії », каже Е. Ненадкевич.¹⁹ Вона керує акцією майже від самого початку: перше як щаслива й весела панночка, що робить карієру, виходячи заміж за комендандаора; опісля як амбітна жінка, що переймається ідеєю свого чоловіка про владу і трон, і далі передає цю ідею Дон Жуанові. Активною є вона до самого кінця — до смерті Дон Жуана, і щойно тоді підкорюється волі комендандаора.

3. Запрошення на вечерю, що його передає Дон Хуан комендандові в драмі Тірса, спрете на середньовічніх легендах, які

---

¹⁹ Л. Українка, *Твори*, ст. 34.

розвказують про «чоловіка, що образивши трупа, кістяк, або статую, запрошує її вечеряті з ним, а опісля є запрошений, в свою чергу, на гостину до гробу».²⁰

І ця тема — «запрошення мерця» — теж змінена. В «Севільському ошуканцеві» Дон Хуан запрошує статую комендандора на вечерю, опісля приймає запрошення статуй на вечерю до гробу. У «Камінному господареві» Дон Жуан не запрошує статуй на вечерю до дому командора й Анни, бо не просить господаря, навіть якщо він дух, до його власного дому. Дон Жуан лише сповіщає його про свої запрошення через свого слугу ось так:

Мій пан дістав високу честь запросин
од вашої дружини донни Анни
і має завтра ставитись на учту
в ваш дім. Але як вам то недогідно,
то пан мій здергиться від завітання.²¹

Листовну відповідь бере слуга з лівиці статуй, і вона звучить: «Приходь, я жду».²² Коли після вечері Дон Жуан вбирає плащ командора, і бере його меч, патерицю й шолом, та дивиться в дзеркало, тоді бачить там не себе, а камінного господаря, що, поклавши йому руку на серце, вбиває його.

Як бачимо, немає в «Камінному господареві» віддання запрошення з боку померлого, і кара наступає не в гробі, а в домі командора. Далі, командор з'являється в дзеркалі і таким чином зменшує надприродний елемент еспанського драматурга, в якого цей елемент дуже сильний і перекопливий. В Лесі Українки цей засіб кари дає можливість іншої інтерпретації, не конче надприродної, а наприклад уяви, злуди, що в дзеркалі з'явився дух командора.

«Камінний господар» зовсім не відзеркалює еспанського характеру донхуанівської легенди, спертої та конечності заплати вічною загибллю за гріх і надмірну надію на Боже милосердя. «Камінний господар» переносить легенду в іншу площину: людської амбіції, жажди влади, сприйняття стилю життя, спретого на правопорядку. Хоч трактування донхуанівської легенди зовсім відмінне, все таки Леся Українка дала нам один з найкращих архітвірів української драматичної літератури і безперечно твір, що належить до скарбниці світової літератури.

²⁰ AUSTEN, *op. cit.*, ст. 25.

²¹ *Вибране*, ст. 530.

²² Там само, ст. 531.

Д-р Юрій Фединський

СУДОВИЙ ПРОЦЕС ЗА ЦЕРКВУ В ЕДНА-СТАР В АЛЬБЕРТІ (1903 - 1907)

Заслужений дослідник історії українського поселення Канади, Михайло Марунчак, опублікував в 1964 р. цінну працю *В зустрічі з українськими піонерами Альберти*. Він дає в цій праці м.і. короткий нарис першої більшої української оселі в Канаді (Една-Стар), історію будови церкви в цій оселі, та історію релігійного роздвоєння. На стор. 22 два рядки присвячені судовому процесові з першої декади цього сторіччя.

А тимчасом це був славний на свій час процес. Він тривав у першій інстанції перед Едмонтонським судом від травня до вересня 1903. Саме доказове поступування забрало 33 процесові дні. Присуд був оголошений 25 березня 1904. Справу розглядали пізніше Найвищий Суд Північно-західних Територій (найвищого суду Альберти ще тоді не було), Найвищий Суд Канади, а справа закінчилася аж присудом Судового Комітету Таємної Державної Ради в Лондоні (Judicial Committee of the Privy Council) з 3 грудня 1907. Цей присуд займає не менше як 70 сторінок в збірнику канадських судових апеляційних рішень за рік 1908 (Canadian Reports, 1908, Appeal cases).

Це була справа відома офіційно як Іван Заклинський, Павло Насемко і Петро Мельник проти Михайла Пулишія, Івана Пилипова і Михайла Мельника. Ішло про власність церковного будинку. Це був, на жаль, «не останній» процес того типу на американському континенті серед наших давніх імігрантів. Здавалося б, що краще тих випадків не пригадувати. Але цей перший великий процес українців перед канадськими судами дає підстави до деяких загальних висновків, яких мабуть досі ніхто не робив, тому й варто передати коротко його перебіг. Студії судових рішень країн нашого поселення відбивають немов у зеркалі проблеми, якими займалися наші люди в окремих етапах поселення. Слід тут зазначити, що не всі судові рішення публікуються друком, а тільки ті, які розглядали апеляційні чи найвищі суди.

О. Іван Заклинський, Павло Пасемко і Петро Мельник домагалися, щоб суд визнав, що церковний будинок і ґрунт, на якому церква побудована в Една, є власністю греко-католицької Церкви. Відповідачі М. Пулушій, І. Пилипів і М. Мельник твердили, що церковний будинок і ґрунт є власністю Російської Православної Церкви. Процесовий Суд першої інстанції стверджив, що в 1892 році галичани вперше прибули в околиці Альберти, де пізніше була побудована церква в місцевості Стар або Една. Перші поселенці не мали жадної церкви, жадного духовника, який би їх вінчав і хоронив. Це були галицькі селяни, вірні греко-католицької Церкви, які прибули до Канади в часі, коли там не було ніодного греко-католицького священика.

В зимі 1896/97 п'ятьох членів поселення написали листа до єпископа Православної Російської Церкви в Сан Франціско з проханням, щоб прислав священика. Єпископ відписав, обіцюючи священика прислати. Весною 1897 прибув до Едни греко-католицький священик о. Нестор Дмитрів (в судових актах називаний Dymtrow). Він побував в Едні коло одного тижня, не будучи ще акредитованим через католицького єпископа. Однак коли єпископ стверджив, що о. Дмитрів є справжнім греко-католицьким священиком, він дав йому потрібну юрисдикцію. О. Дмитрів повернувся до Едни, правив Богослуження в греко-католицькому обряді по людських хатах, а в часі одного Богослуження в будинку місцевої школи, був присутній римо-католицький єпископ-помічник в ризах, який по відправі уділив присутнім благословення. В часі одних з пізніших відвідин Едни літом того самого року о. Дмитрів посвятив був цвинтар на ґрунті, на якому пізніше побудовано церкву.

Коротко після того явилися в Едні висланники православного єпископа з Сан Франціско, о. Каменев і диякон Александров. Цей останній говорив по українськи. Вони відправили Богослуження кілька миль від Едни в місцевості Восток, де пізніше була побудована православна церква. Деякі з жителів Едни взяли участь в тому Богослуженні. О. Каменев сказав людям за посередництвом діякона Александрова, який служив як перекладчик, що православний єпископ допоможе людям збудувати церкву, але перша церква повинна бути в місцевості Восток. Знову ж римо-католицький єпископ обіцяв людям допомогти в будові церкви в Една. І справді в другій половині 1897 року єпископ вініс до уряду подання про призначення ґрунту під будову церкви. Восени Пулушій і Мельники, як найбільше активні, подали в своїм власнім

імені подання про дозвіл зрубувати будівельний матеріал на будову церкви. На формуларі подання треба було виповнити церковну деномінацію. Для влегшення відповіди хтось з урядовців написав олівцем: « запитати аплікантів чи будівельний матеріал потрібний на будову католицької чи грецько-православної Церкви ». Урядовий агент повторив цей запит аплікантам, які будуть би відповіли: « грецько-православної » і підписалися хрестиками, бо були неграмотні. Пізією осінню багато поселенців помагало зрізувати й транспортувати дерево під будову, часто при участі о. Дмитрова, який ходив з людьми до ліса по дерево.

О. Дмитрів залишив Едину під кінець 1897 року і повернувся до Негасильвенії. Римо-католицький єпископ написав до Риму, щоб прислали другого греко-католицького священика. Весною 1898 року прибув до Едии о. Тимкевич, якому єпископ віддав під опіку наших поселенців. Церква ще не була тоді збудована. Богослужіння відправляв о. Тимкевич по різних хатах.

З початком 1898 року вийшло на яв, що церковний ґрунт був вписаний на ім'я римо-католицького єпископа. О. Тимкевич очолив делегацію парохіян до єпископа і домагався, щоб церкву записати на імена Нулушія, Пилипова і Мельника, як троєсів церковного ґрунту. Єпископ не противився тому і ґрунт переписали на три тільки що названі імена. Чотири місяці пізніше о. Тимкевич залишив Едину і поселенці залишилися на два роки без священика. В тому часі церква була викінчена і люди молилися в ній під проводом дяка Шпачинського.

В квітні 1900 року двадцять четырьох членів церковної громади (включаючи двох із трьох відповідачів у цьому процесі) написали листа до о. Івана Заклинського, підкresлюючи, що вони є греко-католики. Акти процесу подають навіть докладний зміст цього листа: « Просимо Вас, Всечесний Отче Заклинський, бути нашим постійним парохом. Будемо Вам платити річно по два доляри від родини. Гроші приноситимемо що шість місяців, а понад то оплати за треби. Маємо церкву закінчену. В церкві маємо престол і тетрапод, хрест і дві хоругви. З церковних книг маємо святе евангеліє, часослов для дяка і ще деякі книги. Резиденція ще не є викінчена, але ми викінчимо її в короткому часі. В між-часі маємо відповідне помешкання сто кроків від церкви. Маємо для духовного отця дуже добру фарму, на цьому самому ґрунті, на якому побудована церква ».

Яких шість місяців пізніше о. Заклинський прибув до Едии, і за авторизацією латинського єпископа, переняв обов'язки па-

роха, відправляючи Богослуження в новозбудованій церкві греко-католицького обряду за згодою цілої громади.

Суд ствердив, що в грудні 1900 перший раз почалися в громаді релігійні суперечки. В перших днях січня 1901 сімох членів громади (включаючи всіх трьох відповідачів, які були троєстисами церкви), запросили православного священика Корчинського з поблизького Востока. Вони зібралися в хаті Федора Мельника і запросили о. Корчинського стати парохом церкви в Една. О. Корчинський вияснив, що це може статися, якщо люди перейдуть на православ'я. Дня 1 лютого 1901 всі три троєстіси церкви в Една і ще три або чотири особи перейшли на православ'я в поблизькій православній церкві в Востоці. Наступного дня о. Корчинський відправив православне Богослуження в Едні, а після того пра-вив ще два рази в Едні. Судові акти не виказують, де був в тому часі греко-католицький парох о. Заклинський. Коли о. Корчинський збиралася відправляти православне Богослуження в Една на Великдень 1901, дійшло до суперечки між людьми перед церквою. Член канадської поліції замовлений заздалегідь о. Корчинським не дозволив тоді нікому увійти до церкви. Церква за-лишилася закритою аж до закінчення процесу. Суд розглядав різниці поміж римо-католиками, греко-католиками і православними. В першій інстанції греко-католики виграли процес.

Православні внесли апеляцію до Найвищого Суду Північно-Західніх Територій в Келгері. Дня 25 березня 1904 Суд затвер-див присуд суду першої інстанції трьома голосами проти одного.

Православні внесли дальшу апеляцію до Найвищого Суду Ка-нади в Оттаві. Дня 18 січня 1905 Найвищий Суд Канади більші-стю трьох голосів проти двох скасував попередні присуди і при-судив церкву православним. Суд признає, що показання свідків були нераз неясні й суперечні, тому що майже без винятку свідки не знали англійської мови і зізнавали при допомозі перекладачів. Велика більшість свідків, в опінії суду, була майже зовсім негра-мотна й ігнорантна. Сама назва нашої Церкви була для суду не-ясна і двозначна. Церкву називали в суді першої інстанції греко-католицькою, або уніяцькою, або греко-уніяцькою, або руською, або греко-руською. Найвищий Суд вважав, що для простих лю-дей, галицьких поселенців в Канаді, догматичні різниці поміж католицькою і православною Церквами не існували, бо всі обряди були такі самі. Суд ствердив, що православна Церква була в Га-личині заборонена з політичних причин. Православні були при-мушенні стати «уніятами» по прилученні Галичини до Австрії (так

твірдитв канадійський Найвищий Суд), але в душі вони осталися разом з своїми єдинокровними братами в Росії. Прибувши на вільну канадійську землю вони скинули всякий зв'язок з Римом і повернулися до віри своїх предків. Вправді доказове поступовання не виказало, що зробила це більшість галичан, але в кожному разі зробили це тростіси церкви в Една. Понадто аплікація на будівельні матеріали є доказом, що це мала бути греко-православна церква, а не католицька. Понадто Суд прив'язував велику вагу до показань свідків, які стверджували, що о. Тимкевич наказував людям не брати нічого від французького єпископа, що він сам не підлягає французькому єпископові, і якщо люди приймуть щонебудь від французького єпископа, він (о. Тимкевич) покине їх. О. Тимкевич очолював делегацію до єпископа, щоб перенести вініс церковного ґрунту з єпископа на церковних тростісів. Факт, що єпископ легко на це згодився свідчить, в опінії суду, також за православними. В поданні єпископа про переписання титулу церковного ґрунту стоїть, що ґрунт не має бути записаний на Католицьку Церкву, а на членів греко-католиків малоруської деномінації, замешкалих у цій околиці, а їх тростісами мають бути Ігулюшій, Пилипів і Михайло Мельник. Найвищий Суд є тої думки, що це не є церква у зв'язку з Римом, а радше православна церква. Суд не нашов в доказовім поступованні причин, чому і греко-католицькі священики (головно Тимкевич і Заклинський) і люди так рішучо відмовлялися від залежності від римо-католицького єпископа. Суд вбачав в тому «атавізм» колишніх православних і бажання повернутися до давньої віри. Як дальший аргумент за православними суд прийняв факт, що в сусідній місцевості Восток ще раніше галичани побудували православну церкву.

Цим разом католики внесли остаточну апеляцію до Лондону. До розправи прийшло в днях 17, 18, 19, 20 і 22 липня 1907. Пристой суд був оголошений аж 3 грудня 1907: затвердження присуду Найвищого Суду Канади. В довших виводах англійські високі судді прийняли за свої аргументи високих канадійських суддів, зокрема ствердження про двозначність назви «греко-католицький», про близькість православної і уніяцької літургії, про зв'язки греко-католицької Церкви в Галичині з Римом тільки тому що православ'я в Галичині було заборонене австрійським урядом, індиферентність простих людей до догматичних релігійних різниць, брак довір'я греко-католицьких священиків в Канаді до римо-католицької ієрархії, факт формального переходу на православ'я деяких галичан, включаючи всіх трьох церковних тростісів.

Ця судова справа була коротше або довше реферована аж у дев'ятьох канадських і англійських збірниках судових рішень і в правничих журналах.

Дивлячися тепер, 70 років пізніше, на цю справу, годі не зробити деяких висновків. Дещо змінилося, дещо не змінилося. Не змінилося наставлення російської сторони, прийти українцям з «допомогою» в кожному випадку різниці думок поміж українцями, і виставити рахунок за кожну таку «допомогу».

Але більше змінилося. Внуки тих найбідніших з бідних імigrantів, що покинули рідну землю, шукаючи країною долі, і зачинаючи неймовірно важких зліднів у перших роках побуту в Канаді, є тепер бізнесменами, учителями, професіоналістами, суддями, в деяких випадках послами, сенаторами й міністрами. В процесі за церкву заступали у всіх інстанціях обидві сторони чужі адвокати, тому що в тому часі не було ще ніодного адвоката українського роду в Канаді. Згідно з процедуральними правилами англійськими і канадськими суд рішає на підставі матеріалів процесу, а про матеріали процесу дбають заступники сторін — адвокати. Розуміється, що адвокати в нашій справі не мали і не могли мати ні достаточного знання в церковних, зовсім чужих ім справах, ні не могли знати джерел, де це знання можна було знайти. В цілому багаторічному процесі не було ніодної згадки про Берестейську Унію. Натомість усі суди прийняли як правду, що це була Австрія, що примусила православних в Галичині перейти на унію.

Змінилося наше церковне становище. Замість впливів Російської Православної Церкви маємо Українську Православну Церкву. Замість французьких римо-католицьких єпископів, яким підлягали перші наші священики в Канаді, маємо свою українську церковну єпархію в Канаді з митрополитом і шістьма єпископами.

Не можна заперечити, що твердження судів про двозначність назви «греко-католицький» не є позбавлене сенсу. Не ми цю назву видумали. Не можна заперечити, що канадські й англійські суди не могли зрозуміти, чому наші священики, що визнавали Папу головою Церкви, так енергічно виступали проти підпорядкування латинським єпископам в Канаді. Вони ж вивезли з Галичини гіркий досвід і глибоке переконання, що латинський єпископ — це польський єпископ, від якого добра українцям не чекати. Найвищий Суд Канади цитує сцену конfrontації делегації парохіян з Една під проводом о. Тимкевича з латинським каноніком, що заступав неприсутнього єпископа. Делегація жадала вияснення, чо-

му ґрунт записаний на латинського єпископа. Капонік відповів делегації, що вони мусять бути під єпископом: « Хвіст не може махати котом; голова мусить бути, щоб могла махати хвостом ». Відповідь була дуже гостра: « Ви не є нашою головою і ми не є Вашим хвостом ». Брак субординації українського греко-католицького священика супроти латинського єпископа, зрозуміли вищі канадійські суди як факт, що піддавав у сумнів залежність греко-католицької Церкви від Апостольського Престолу. Гостре наставлення о. Тимкевича до латинського єпископа було спричинене не тільки поганими спогадами про галицьких латинських єпископів. Канадійські латинські єпископи вважали початково католиків іншого обряду на своїй території чужим тілом і не знали добре, що з ними робити. А без підтримки латинського єпископа годі було виграти справу в високім суді, бо не було кому вияснити авторитетно історію й істоту нашого обряду.

З правного погляду остаточне рішення справи власності церкви в Едіна не було правильне. Високі суди звертали увагу (і слушно) на право вибирати собі довільно релігію на вільній канадійській землі, але комплетно зігнорували в даному випадку першу зasadу демократії: зasadу більшості. Не було жадних зборів церковних, на яких запала б ухвала перейти громадно на російське православ'я, не було жадного голосування, щоб церкву передати в інші руки. Не було жадного звітування. Це все якось не переважало високих судів, звичайно таких вразливих на технічні наявність дрібниці. Треба признати, що процесовий суддя першої інстанції, завдав собі труду і серед великої маси процесового матеріялу зумів вилущити зерно правди. Він бачив і чув усіх свідків. Вищі суди бачили тільки папери і витягнули з них фальшиві внески. Прізвища адвокатів не кажуть нам сьогодні нічого. Мабуть не були дуже визначні.

Д-р Марія Струтинська

ЄЛИСАВЕТА АННА СІТОН

Апостолкою любови Бога і ближнього була Єлісавета Анна Сітон, перша американка, яку проголошено святою Католицької Церкви 14 вересня 1975 р. Добре про неї згадати у тижні, коли Вселенська Церква молиться за з'єднення християн (18 до 25 січня кожного року). Вона ж бо одна з тих, що навернулися до католицької віри з протестантизму.

Єлісавета Анна Сітон народилася в Нью Йорку 26 серпня 1774 р., як дочка відомого лікаря-оператора Бейлі, на два роки перед Американською Революцією. Її освітою керував батько, бо маті померла, коли їй було тільки три роки. Батько незабаром одружився вдруге; коли співжиття дітей з мачухою стало важке, вихованням двох дочок з першого подружжя зайнялася тітка. Єлісавета повернулася додому як доросла вже дівчина і тоді почала жити багатим товариським життям у Нью Йорку. Становище її батька, її власна краса і чар відкривали їй вступ до найкрашого то-дішнього товариства. Молода і гарна, вона однак завжди тужила за вишким життям; молодою дівчиною мріяла, щоб вступити до монастиря, про який, як протестантка, знала тільки з книжок. Товариське життя великого міста не зробило її пустою.

Батько підшукував їй чоловіка, дуже багатого й освіченого (він студіював у Лондоні, був сином власника торговельної компанії) і Єлісавета одружилася на двадцятому році життя з Віліямом Мейджі Сітоном. Тоді заключила вона прязні із сестрою свого чоловіка і вони обидві щоденно, поза обов'язками родинного життя, відвідували вбогих. Були такі популярні, що їх почали називати «Протестантські Сестри Милосердя». Подружжя Сітонів було дуже щасливе й гармонійне. Вони мали пятеро дітей: Анну Марію, Віліяма, Катерину, Річарда і Ревекку. Цікаве, що серед достатку і світового життя (не забуваймо, що Єлісавета жила в крузі видатних героїв Американської Революції) вона залишилася людиною правдивої чистоти душі. Це явище майже незрозуміле для нашої доби рознудданого сексуалізму. Божа ласка хо-

тіла ту душу зберегти для своїх вічних цілей. Її чоловік, очевидно дуже добра для неї пара, не був так релігійно диспонований як вона. Під її впливом він перед смертю теж звернувся до Бога.

Не довго втішалися вони родинним щастям, бо Господь зіслав на цю родину численні хрести, які Єлісавета приймала з глибокою вірою і християнською силою. Смерть її улюблена батька, опісля швагра, якого вона дуже шанувала, а врешті важка недуга її чоловіка і матеріальна криза та безуспішна подорож до Італії з надією, що стан здоров'я чоловіка покращає (пам'ятаймо, що тоді не вміли лікувати чахотки, ані оберігати від неї, бо це здобуток щойно останніх десяток літ) — все це, одне за одним, трагічно чергувалося. Тому, що в Америці панувала тоді жовта гарячка, Сітони мусіли задержатися в Ліворно (на західному півбрежжі Італії) на карантинну у важких санітарних умовинах для хворого на чахотку чоловіка Єлісавети. Його стан здоров'я погіршився і він незабаром по приїзді до Італії помер, залишаючи жінку з найстаршою дочкою Марією Анною саму в чужому краю.

Як гість спільників фірми Сітонів, родини Фелічі, Єлісавета пізнала навчання католицької Церкви і по довгій та болючій боротьбі, після повороту до Нью Йорку, рішила перейти на католицьку віру, вповні здаючи собі справу з того, що цим кроком порве зв'язок з дорогими членами своєї родини і попаде в матеріальну скрутку. Це були часи великої нетolerантності в Америці, зокрема в Нью Йорку серед тих сфер, в яких вона жила. Дня 14 березня 1805 року вона стала католичкою. Тоді опинилася у важкій ситуації і мусіла тяжко боротися, щоб вдергатися на поверхні життя зі своїми малятами. Мусіла покинути Нью Йорк у 1808 р. і на запрошення о. Дабері, настоятеля семінарії в Балтиморі, і єпископа Дж. Керролла прибула до Балтимору. Єлісавета відкрила тут уже в вересні маленьку школу для дівчат. Під кермою о. Дабері Єлісавета почала щось у роді новіціяту. Її одушевляв дух апостоляту. В червні 1809 р. мала група жінок, що хотіла себе пожертвувати Богові, прийняла монашчу рясу, і Єлісавета скла-ла при тій нагоді свої перші обіти вбогости, чистоти і послуху.

Коли почало збільшуватися число членок того чину, треба було подумати про нові приміщення. Заслугою одного семінариста, наверненого з протестантизму, який подарував десять тисяч доларів, було придбання приміщення в Емітебурзі, яке й стало колиською нової монашої громади. В липні 1809 р. Мати Сітон і її монахині займали в Емітебурзі т.зв. Камяний Дім. Тут вони за-

ложили першу католицьку школу в Америці, прототип парохіяльної системи шкіл. Від того дня походить теперішня колегія св. Йосифа. Дуже скоро Мати Сітон і її монахині поширили своє пріміщення на Біллій Дім. Мати Сітон бажала, щоб її сестри жили за правилом св. Вінкентія, великого опікуна вбогих, і просила одного єпископа, що їхав до Риму, вистаратися в Парижі правило Сестер Милосердя. І він це зробив у 1810 р. Три сестри мали приїхати з матірного дому в Парижі до Емітсбургу, але це були часи наполеонських воєн і вони не могли вийхати з Франції. В січні 1812 р., за згодою єпископа Керролла, громадка Єлісавети Сітон прийняла формально правило св. Вінкентія та назву Дочки Єлісавети Сітон (так називаються американські сестри милосердя).

Життя Матері Єлісавети від початку до кінця позначене важкими хрестами: смерть сестер її дорогої чоловіка, Герриет і Кекілії, що прийняли католицьку віру; її дочок, сестри Анніни і Ревекки; терпіння з приводу вбогости, недуги. Але Мати Сітон мала постійно очі звернені у вічність та приймала Божу волю з думкою про своє особисте освячення і освячення повірених їй душ. На 47 році життя, ще порівняльно молодда, вона осягнула високий ступінь совершенства, коли Господь покликав її до вічності.

У 1850 р. сестрам з Емітсбургу вдалося довершити зв'язок з Сестрами Милосердя у Франції так як хотіла Єлісавета. Провінціяльний дім СС Милосердя Єлісавети Сітон має своїм патроном св. Йосифа, опікуна св. Церкви і Родини. В його каплиці спочивають мощі канонізованої святої. Вона глибоко вірила у світле майбутнє Церкви в Америці. Її зростання в святості можна обserувати по тому, як вона реагувала з покорою на хрести, що стрічали її, особливо смерть молодшої дочки Ревекки. Єлісавета Сітон бачила ще за життя поширювання її діла, а сьогодні Сестри Милосердя Г. Сітон поширили свою дію не тільки в ЗСА, але і в Канаді, Болівії, Портуріко, Японії, Італії, Формозі, на Бермудах і Багамах. Сиротинці постали у Філлядельфії вже в 1814 р., а в 1817 р. в Нью Йорку.

Для характеристики Єлісавети слід згадати її родинні клопоти з вихованням власних дітей, яких вона, жертвуючись Богові на службу, ніяк не занедбала. окрім недуг дітей, це був роман її найстаршої дочки і клопоти з синами, Віліямом і Річардом, яких вона старалася влаштувати у приятелів Феліччі. Але вони мали трудні характери. Потіхою для неї була дочка Катерина, що по смерті матері вступила до СС Милосердя в Нью Йорку. Сини навернулися. Останніми словами Єлісавети до монахинь і прияв-

них при її смерті були: « Будьте дітьми Церкви, будьте дітьми Церкви ».

Визначною рисою Слісавети Сітон було співчуття для грішників. Її любов близького не дозволяла їй говорити зле про інших, по можності завжди виправдувати, або мовчати. Іншими її прикметами було прив'язання до приятелів і вдячність їм та пошана до духовних осіб і до всього, що відноситься до релігії. Її душа була сповнена співчуттям, безінтересовна, щедра. Дальшою характеристичною рисою її побожності це любов до Пречистої Діви Марії і почитання Пресв. Євхаристії. Вона вчила практичної побожності, навіть серед тяжкої праці, як засобу до спасення. До праці підходила з енергією, оптимістично, не опускаючи рук у журбі.

« Ні про що не турбуватися, ні за що не переживати — значить не жити, а бути мертвим; адже турбота — рух душі, а життя — це рух ».

З листів Григорія Сковороди

Володимир ФЕДАНКІВ

СКИТ МАНЯВСЬКИЙ

До ряду місцевостей у наших Карпатах, які заслуговують на увагу туриста, належить прекрасна околиця села Маняви, що положене 8 км. на південний захід від підгірського містечка Солотвина. Тут особливу увагу треба присвятити Скитові Манявському та тісно з ним зв'язаному «Блаженному каменеві», а також Манявському водоспадові. Ці три гідні уваги місця є темою цієї статті.

Скит Манявський

При в'їзді до Маняви від сторони Солотвини, по лівому боці, у віддалі понад пів кільометра від головної дороги, за річкою Манявкою, між лісистими горами, на тлі зелені дерев бачимо сірі та ще величаві останки колишнього монастиря, якого слава лунала не лише по галицькій та басарабській землі, але також по цілому православному сході. Початок Скиту Манявського сягає перших років XVII ст. Заснував його чернець Йов, родом з Тисмениці біля Станиславова. Світське прізвище його було Іван Княгиницький, що вказує на його шляхетське походження. Він вступив до монастиря та через дванадцять років перебував на горі Атос. Описля на доручення львівського єпископа Гедеона Баллабана перевів реформу численних православних монастирів, але вкінці заражав спокою й тишини. Пригожим на це місцем визнав струджений чернець полянику над потічком Батерс (тепер Скитець), правою притокою річки Манявки, а оточену від північного сходу горою Вознесінкою, а від півдневого заходу горою Канюковатою. Тут, під смерекою, вибудував він собі хатку-колибу та в ході, на молитві й пості проводив своє пустельне життя.

Однаке незабаром про місце його побуту довідалися монахи з інших монастирів і світські люди різних станів. До нього почали напливати паломники з усіх сторін. Одні ради молитви, інші за порадами, ще інші для лікування. Численні прочани покидали

світське життя і наполягали на Йова, щоб діволив їм з ним перебувати. При допомозі тодішнього завідателя салінами в Маняві, Петра Ляховича та Анастазії Волянської побудовано в 1611 р. перші келії для черців, а рік пізніше станула перша монастирська церква.

Завдяки християнським чеснотам основоположників і їх наслідників монастир ріс у силу, як морально так і чисельно й матеріально. Площу обведено грубим і високим камяним муром, побудовано з каміння оборонну вежу, дзвіницю та інші будинки. Через потік Батерс вибудовано звідний міст, що провадив на другий берег потока, де був монастирський цвинтар, а пізніше й церква Пресвятої Тройці. Цю частину названо «Скитик» і вона досі так називається. Також на горі Вознесінка мала бути церква Вознесіння Господнього. Тепер уже слідів цвинтаря, церков ні інших будинків не видно, бо ті місця заросли буйним лісом. Може майбутні розкопки висвітлять цю справу.

Як уже згадано, слава монастиря Скита Манявського розійшлася по цілому тодішньому християнському сході. Скит Манявський мав домінуючий вплив не лише на релігійне життя православної Церкви, але через свої зв'язки впливав і на політичне життя других країн. Про ласку Скита забігали як українські так і польські вельможі, а навіть польські королі шукали тут допомоги для своїх державно-політичних плянів. Відомо, що тут королі й магнати хоронили свої скарби в часі небезпеки. Тут також знайшов захист Іван Виговський зі своєю дружиною, і після їх смерті їх поховано в скиті.

Розвиток монастиря та його славу перервав ненадійний напад татарів в 1676 р. Сильний татарський загін, приваблений багатством монастиря, загнався в ці сторони та почав монастир облягати. Черці, монастирська служба та цивільне населення, що шукало захисту в мурах скита, боронилися довго та завзято. Улягли щойно тоді, коли ворог замкнув доступ води до монастиря. Розлючені татари вирізали майже всіх оборонців, не пощадили навіть жінок і дітей. Оціліли лише ті, що успіли заховатися по льохах та підземних ходах. Вороги зрабували майно, а монастир спалили. Після тієї жахливої гостини татар скит скоро відбудувався та ще дужче укрішився. Направлено будинки, відбудовано церкву, скарбницю, яка одночасно була оборонною вежею, і життя в монастирі зацвіло ще могутніше ніж до нападу.

Деякі письменники твердять, що число самих черців у XVIII ст. зросло до триста. Щойно касата монастирів за австрійського

цісаря Йосифа II в 1785 р. поставила край не лише його розвиткові але й самому його існуванню.

Залишки. Найголовнішою і найціннішою пам'яткою по славнім колись монастирі є в першій мірі останки мурів скитських будівель. Хоч майже двосотрічний зуб часу значно їх надщербив, а часом і зовсім згриз, все таки ті, що залишилися на поверхні землі, вможливлюють нам уявити собі розміри та велич колишнього монастиря-кріпости.

Всі мури були збудовані з місцевого каміння-пісковика, сполучені з собою доброю вапняною заправою так, що тепер годі розлучити два зліплени кусні муру. Дехто твердить, що вапно розпустили не чистою водою, а сировицею (солянкою), яку ще й тепер добувають у Маняві.

На мурах веж та інших будівель, у верхніх їх шарах, видно цеглу. Це сліди татарського нападу. Ушкоджені мури направляли в більшості цеглою. Мури вежі (скарбниці) та дзвіниці були тинковані, вигладжені й прикрашені малюнками з релігійною тематикою. Головно дзвіниця була багато розмальована. Через атмосферичні опади і брак світла образи на її північній стороні дуже знищенні грибком. Натомість добре задержались малюнки на південній стороні, зн. від внутрішньої сторони монастиря. Вони зображають у горішньому ряді святих евангелістів Луку і Матея, а в долішньому преподобного Іова (Княгиницького) та Теодосія. На тій самій стороні, над луком брами, на синьому тлі, видніє виконаний золотими буквами напис « Свят, Свят, Свят Саваот », а в кутах іамальовані ангели. Безпосередньо над тим, на гzymсовій випустці, бачимо напис: « Сію колокольню создали коштом обителі сія ». На оборонній вежі, від сторони потока, є великий малюнок, що представляє, мабуть, Пресвяту Тройцю. На всіх гранях вежі є марковані фарбою граневі плити. Цікаво, що ті образи, ніким ні нічим не хоронені, задержали досі свою красу і свіжість.

Дуже цінним під мистецьким оглядом був золотокований іконостас, що тепер знаходиться у львівському музеї. Після скасування скиту його перевезено до парохіяльної церкви в Богородчанах. У часі пожежі тієї церкви іконостас врятовано й передано до Львова. Також цінною пам'яткою є кам'яна надгробна плита, за переказом — з могили гетьмана Виговського. Вона довга на яких два метри, а широка приблизно на один метер. Її верхня сторона вкрита густим написом кирилицею. На дзвіниці парохіяльної церкви знаходиться дзвін з написом « Іван ».

Стан і розміщення об'єктів. Останки мурів вже перед війною знаходилися в дуже нещасному стані. З дахів ні сліду, а мури не накриті ні не забезпечені перед атмосферичними опадами. З тієї причини верхні частини мурів знищенні, частина їх розсипалась, деякі вершки покриті землею, нанесеною вітром, на якій росте зілля та трава. Є й берізки, кущі тернини, а на оборонній вежі пішається струнка смерека. Її коріння вплелося щілинами мурів і спричинило розколини в стінах. На кожній стіні тієї будівлі зарисувалися поздовжні розколини в доземому напрямі.

Дальшим руйнуючим чинником є потік Батерс (Скитець). У часі весняних ростопів, зливних дощів, повеней води несуть з великою силою брили каміння, колоди, а то й цілі дерева, вдають ними об будівлі, розбивають їх і підмулюють. Вони поважно пошкодили угли мурів житлового будинку та вежі.

Вкінці слід згадати про руйнницьку роботу самих жителів Маняві та байдужості заряду лісів у давніших часах. Заряд лісів допустив до звожування дерева через скит, в наслідок чого постала дорога крізь монастирське подвір'я, якої перед тим не було. Під тягарем навантажених деревом возів завалилися склепіння пивниць. Також випас худоби між мурами спричинив деякі ушкодження. Безпосереднє пошкодження скиту нанесли й жителі села, виломлюючи залізні штаби з вікон і мурів та забираючи каміння й цегли на свої господарські потреби. В часі мого чотирнадцятирілітнього перебування в Маняві, я з місцевим парохом виедигали в заряді лісів заборону випасу худоби в скиті, обмеження перевозу дерева та згоду на нагляд гаєвих над рештками колишнього монастиря.

Площа Скита Манявського займає поверхню неправильного виду, що має біля 100 метрів довжини та 60 метрів ширини в найширшому місці. Входячи до скита від сторони села Маняві, йдемо доріжкою, яку три рази перетинає потік Скитець. На яких 80 м перед входом до монастиря, доріжка підноситься, ведучи на горбок, на якого вершику поважно стоїть величава колишня дзвіниця, що була одночасно входовою брамою до скита. Луковими отворами в двох протилежніх стінах входимо на подвір'я Скита Манявського. Перше, що кидається нам у вічі це оборонна вежа, що стоїть біля 40 м від дзвіниці в полуднево-західній стороні. Вона чотирокутна, яких 20 м висока, а 10 м широка. По лівій стороні дзвіниці видніє камianий мур, що одночасно творить підмурівку гори Вознесінка. Цей мур високий на яких 4 м.

По тій самій стороні, при мурі, в половині подвір'я, стоїть

чотирикутна вежа, чи радше її чотири стіни, а у віддалі кількох метрів с останки якоєсь будівлі, зарослі корчами. При кінці подвір'я стоять ще останки другої брами у формі луковій, збудованої з цегли. Ця брама луčиться з рештками будівлі, що виглядає на рефектар для монахів. Стіни цієї будівлі вистаютъ понад 3 м над поверхнею землі, отвори на вікна й двері вповні в них збережені. Муроная стіна ділить партер на дві частини, мас великий луковий отвір, що луčить дві частини рефектара, є принайменше на пів метра груба. Від рефектара в сторону оборонної вежі нема вже муру над поверхнею землі, а полудневий угол землі є поважно надщерблений.

В доповненні до опису оборонної вежі треба зазначити, що отвори на вікна та округлі віконця (це мабуть отвори для гармат) в більшості захованіся ненарушені. Стелі у вежі нема, а півниця завалена брилами каміння. До неї можна ввійти як з півночі так і з півдня.

Власність. Площа Скита Манявського належала до 1935 р. до власника дооколичних лісів, барона Лібіга, тому й до нього належали залишки Скита Манявського. Але ні він, ні ніхто інший не цікавився ними, та про них не дбав. Щойно Станиславівська Капітула поцікавилася цим цінним місцем і купила в барона Лібіга площу монастиря та біля неї 8 моргів ґрунту. Капітула, мабуть, мала на увазі забезпечити мури від дальншого знищення. Було в пляні зміцнити вежі заливними обручами, залити цементом зарисовані в мурах щілині, та скріпити угли. Всі мури мали бути прикриті відповідним дахом. Та остання війна не дозволила перевести в життя намічений плян.

Археольогічні розкопки. Археолог, проф. Я. Настериак, перевів у серпні 1935 р. розкопки в кількох місцях монастиря. Він шукав за могилою гетьмана Виговського. Хоч могили він не знайшов, то все таки вдалося йому відкопати деякі цінні речі. Між іншим біля дзвіниці, з південно-західної сторони відкопав фундаменти муру та збирну могилу, в якій знайдено кістяки тих, що погинули в часі нападу татар. Черепи вказували на те, що між похороненими були жінки та діти. Деякі черепи були прострілені, інші почорнілі від вогню. Ціла могила була виповнена вапном.

Між дзвіницею та оборонною вежею (скарбницею), під муром, на березі Скитця відкрито сліди чернечих келій. Після усунення матеріялу, яким келії були засипані, показалася гладка долівка з битої глини. Келії були відділені від себе тонким камяним му-

ром. Сліди деревного вугілля та попелу вказували на пожежу в монастирі, спричинену татарами в часі нападу.

Приблизно на середині площі, на яких 15 м на-ліво від головної вежі, відкрито чотирикутну яму, довгу й широку на два і пів метра, а 2 м глибоку, довкола обмуровану каменем. На її дні, в куточку знаходилося вглиблення з розміром 60 на 60 см. Проф. Пастернак припустив, що це була пивниця для переховування вина. Напроти скарбниці викопано склепіння над церковною пивницею: це була крипта величини 3 на 3 м, в якій знайдено останки кістяків двох осіб. Знайдено рештки церковних ризів, то ж можна припустити, що це були знатніші ченці. Звісні вів підземний хід до оборонної вежі. Крипта майже лучилася з фундаментами церкви, які теж відкрито. З форми тих фундаментів виходить, що церква мала хрещату будову та була звернена, згідно з нашим звичаєм, на схід.

Свою цінну працю проф. Пастернак перервав через вичерпання фондів, але обіцяв продовжувати її в наступних роках. Однаке до того не дійшло, бо він почав розкопи в Крилосі, а опісля вибухла Друга світова війна. Цінніші знахідки в Скиті Манявському (черепи, обшивки фелонів, хрестики, монети) проф. Пастернак забрав до Львова. Фонди на ведення повищих праць асигнував бл.п. єпископ Григорій Хомишин.

Історична роль. Історична роль Скита Манявського була дійсно велика в минувшині православної, а частинно й уніатської Церкви в Галичині й Басарабії. Його завданням було зреформувати цілий ряд інших монастирів, а між ними Печерську Лавру в Києві; стати провідником 556 православних монастирів, і разом з ними рятувати з упадку православну віру та поборювати унію, що почала чимраз більше ширитися. Діяльність Скита Манявського припинила до деякої міри розвиток унії в округах львівщини, тернопільщини й станиславівщини та здержала її перемогу на повне сторіччя. Не зважаючи на своє неприхильне становище до католицизму, Скит Манявський тішився признанням деяких католицьких світських шарів, наслідком чого одержав від паділий привілеї від польських королів, а між його фундаторами чи опікунами був неодин визнавець унії чи римо-католицької Церкви. До цього у великій мірі причинилися загальнозвісна святість черців, їх відповідний такт у діяльності, та близькі зносини з магнатами й шляхтою, що в часі воєнної хуртовини віддавали під опіку монахів свої родини, скарби й документи. Особливо заслужився скит у часі польсько-турецьких воєн.

24

Легенди та перекази. Слава та небуденне значення Скита Манявського знайшли відгомін серед простолюддя у виді різних легенд і переказів. Ці перекази являються висловом прив'язання до віри та туги за славним минулім і бажання повороту давньої слави й величі монастиря. Я процускаю легенди й перекази, які зібраав і описав Антін Могильницький у своїй поемі п.н. «Скит Манявський». Наведу лиш ті, що ще донедавна кружляли серед мешканців Маняви й околиці, а про які не згадує поет.

1. *Таємний хід.* Серед місцевого населення існує переконання, що від звалищ скита є таємні ходи, які ведуть до руїн замку в Надвірній. Цими ходами мали втікати обложені в часі татарського нападу.

2. *Останнє богослуження в скиті.* Коли проголошено скасування монастиря, черці не хотіли вийти з нього і безпереривно відправляли в церкві богослужіння. Щоб вигнати черців, австрійські вояки в часі богослужіння посадили на престолі пса. Це викликало обурення духовних і вірних та стало причиною остаточного залишення монастиря. Ігумен з черцями вийшли тайним ходом, не забираючи з собою нічого.

3. *Таємні скрині.* Розказують, що один з мешканців Маняви був на прощі в Зарваниці і сповідався в дуже старенького монаху, який колись перебував в манявському монастирі. Він винітував пленітента про скит і в часі розмови виявив тайну про дві скрині. Перед залишенням монастиря монахи сховали монастирські скарби у двох залізних скринях та закопали їх в околиці скита. Перша, зазначена хрестом, містить у собі золото, друга, прикрашена двома рибами, вміщає дорогое каміння. Коли ті скрині знайдуться, монастир буде відбудований.

4. *Смерека на оборонній вежі.* Дехто вірить, що коли смерека, яка росте на вершку оборонної вежі, виросте до величини такої, що з неї може бути платва, тоді скит буде відбудований.

5. *Лікувальна вода.* Побіч «Блаженного каменя» пливє маленький струмочок. Люди вірять, що його вода має лікувальну силу на недуги очей.

Відпусти в Скиті Манявськім. Нам'ять про Скит Манявський відновлювалася рік-річно завдяки величавому відпустові в дні Рождества св. Івана Хрестителя (7 липня). Вже день скоріше приходили прочани з усіх сторін краю, щоб помолитися й оглянути місце славного колись монастиря. Одного разу Службу Божу відправляв сам еп. Григорій Хомишин. Вірних обслуговували священики

з майже цілого богочаданського деканату; їх начислювали на 5 тисяч.

Блаженний Камінь

У тісному зв'язку зі Скитом Манявським стоїть т.зв. « Блаженний Камінь ». Він знаходиться приблизно іа один кільометр від скита, в напрямі села Битків. Є це кам'яна плита над досить глибоким яром, приблизно 5 м довга, а 1 м груба, спереду заокруглена та поставлена на камяній поземій підошві під гострим кутом. Щілина між обома плитами нагадує розз'ялену пащу кита. За народним переказом, чорт кинув цей камінь за черцями-основниками монастиря, які в чудесний спосіб вирвалися з його кітів. В щілині « Блаженного Каменя » основники скита знайшли свій перший захист, і в ньому замешкали. В долішню плиту побожні прочани вмурували залізний хрест, біля пів метра високий, перед яким на празник св. Івана горять десятки свічок, що їх жертвують паломники.

Манявський водоспад

Хоч цей водоспад не стоїть у жадному відношенні до Скита Манявського, все таки він заслуговує на згадку з уваги на свою красу. Він знаходиться у віддалі 7 км від манявської церкви, в горішньому бігу річки Манявки. Різниця він від яремчанського водоспаду тим, що знаходиться між високими дикими горами, покритими старими деревами, та спадає стрімко вниз із висоти біля 12 м. Невелика кількість води, спадаючи, розплюється воздусі й творить білу, холодну мряку. До нього йдеться через яких 500 м коритом річки, поміж грубими блоками скель і каміння. Хто відвідує Скит Манявський, повинен оглянути і цей водоспад.

* * *

Приготовляючи оцю розповідь про Скит Манявський, я не мав жадного джерельного матеріалу. Відомості, що їх я подав, спираються виключно на пам'яті та враженнях, набутих в часі моєї чотирнадцятирічної праці в характері управителя школи в Маняві. Тому подані розміри є лише приблизні.

Я мав нагоду читати таку літературу про цей монастир: « Скит Манявський » А. Коцістянського, « Скит Манявський » Ю. Целевича, поему під тим самим наголовком А. Могильницького, дипломову працю про село Маняву інж. С. Винника та фейлетон проф. А.Н. у цольській газеті « Курер Станіславовскі ».

ФЕДІР ЗАЯЦЬ

ВІДНАЙДЕННЯ МОЩІВ СВ. ЙОСАФАТА

(У Бібліотеці «Християнського Шляху» з'явилася в 1946 р. в Мюнхені брошурка Федора Заяця п.н. «Святий Йосафат у моїм житті». Брошурка вийшла офсетним способом, тому передруковано з неї першу частину під повищим наголовком. - Ред.).

У перших днях (3 або 4) вересня 1915 р. вертався я з російського фронту з-під Баранович на Білій Русі як старшина австрійської армії до запасного коша 80 п.п. на Угорщині. Тому, що заливиця по воєнних діях була ще невідбудована, я мусів відбути подорож піхотою аж до Любліна (120 км.), бо тут доходили вже потяги. Разом зі мною йшли мої товариші: Жигмонт Слівінський, поляк, управитель школи у Стоянові і д-р Лев Кагане, жид, адвокат у Львові.

Дорога випала нам через Білу Підляську. Прийшовши до міста Білої к. години 6-ої вечером, застали ми там дві батерії австрійських мерзрів, які переїздили з-під Берестя Литовського на інший відтинок фронту. Всі мешкання в самому місті були зайняті обслугою тих батерій, а що нам треба було тут заночувати, ми всі три мусіли піти на передмістя за ставом. Ми переходили коло церкви, яка була відчинена, бо німецькі вояки зробили булти в ній склад здобутих на москалях крісів. Я вступив на хвилину до церкви, яка зробила на мене враження греко-кат. церкви.

Вийшовши з церкви, ми пішли в напрямі згаданого передмістя. Перейшли міст над рікою, що впадає до ставу, та вступили до першої хати, наліво від вулиці, за ставом. Там ми застали під хатою двоє стареньких людей: Еміліяна Радомінського у віці коло 70 літ та його жінку. Поздоровивши господарів, я запитав їх українською мовою, чи є у них вільна кімната, щоб можна переноочувати. Радомінський подивився зі здивуванням на мене та поставив мені запит: «А ви звідки?» Діставши відповідь, що ми галичани, запросив нас у кімнату, де ми посқідали свої наплечники, що були десь тяжкі. Мої товариші пішли негайно назад до міста, бо хотіли ще дещо купити, а я лишився з господарями та почав

з ними розмову. В розмові довідався я від Радомінського, що він був колись уніятою, але під московським терором мусів перейти на православ'я.

Господиня обирала при нашій розмові бараболю. Я попросив її, щоб зварила і для нас бараболі на вечерю і дав їй загріти мясні консерви. Вечором вернулися Слівінський і Кагане з міста і ми засіли до вечері, що її приготовила нам господиня. Перед вечерою вийняв я з наплечника пляшку з румом, ми випили по чарці і подали по чарці нашим господарям, які сиділи коло нас. Радомінському по другій чи по третій чарці розв'язався язик і він почав нам казати таке:

— Чи ви бачили в місті нашу церкву? Церква ця була колись уніяцькою церквою оо. Василіян, і в ній на престолі у скляній домовині стояли мощі св. Йосафата, що їх спровадив був до Білої якості князь Радаївіл. Домовина була вистелена червоним оксамитом, а св. Йосафат виглядав якби спав. У 1873 р. змусили нас російські жандарми до переходу на православну віру і тоді вони забрали тіло св. Йосафата з доповиною та занесли до пивниці під церквою через північну захристію, а вход до тої пивниці замурували та засипали камінням і землею. Мій батько був муляр і його взяли були жандарми до тої роботи. Я носив батькові обід та заліз зі своїм ровесником (тут подав його прізвище) в церкві на хори, звідки ми бачили все, що діялось: ми бачили як брали домовину з вівтаря та через північну захристію понесли в підваль церкви, де св. Йосафат і досі спочиває.

Почувши ці слова, ми поглянули зі здивуванням один на одного, а Слівінський сказав до мене по німецькі так:

— Дорку, це для вас, греко-католиків, дуже важне, поцікався цією справою.

Я вийняв негайно свою нотатку та записав докладну адресу господаря і ціле його оповідання. Він перелякався був, нащо я все те записую, та просив мене, щоб я його не вeadив часом до тюрем. Я успокоїв його і сказав, що мене цікавить ця справа, бо я є греко-католиком, себто уніятою, і запевнив, що йому не впаде і волосок з голови за те, що він нам оповів; я ж записую все те для себе, бо не хотів би забути його такого гарного оповідання.

Другого дня, а була це неділя, ми пішли рано в місто шукати якоєсь нагоди, щоб дістатись чимкоріше до Любліна. В місті був того дня німецький фельдмаршал Макензен зі своїм штабом на протестантському Богослуженні в однім з латинських костелів-

Білої з нагоди перемоги над москалями коло Красноставу. Зайшов я до того костела і бачив, як маршал сидів у лавці з книжечкою в руках і співав разом з іншими пісні при грі органів. По Богослужбі побачив я Макензена зблизька в його однострою та в гусарській шапці з трупячою головою і подумав собі: І цей великий полководець признає над собою вищість Бога.

Ми вишукали вантажне авто, яке мало їхати дорогою через Івангород до Люблина, і його командант згодився взяти нас зі собою. Ми вернулись зараз до Радомінських, забрали свої наплечники, попрощалися з господарями і пустилися в далішу дорогу. На відхіднім сказав я Радомінському, що по війні приїду до нього та підемо в церкву подивитися за св. Йосафатом.

По кількох дніях подорожі залізницею доїхали ми щасливо до кадри свого полку. Я дістав приділ до 1 запасної сотні в селі Баранд. Там я став шукати нагоди, щоб дістатися в якийсь сповід до Львова та передати вістку про святі мощі до Митрополичної Консисторії, де я сподівався знайти зацікавлення тою справою.

Нагода прийшла до кількох днів. У кошовім приказі з'явилось розпорядження команди коща, що 1 запасна сотня має вислати 14 людей до транспорт-рекрутів до Бродів. Я зрадів тим приказом немало, бо подумав собі, що зможу по дорозі полагодити справу св. мощів у Львові та відвідати в Ожидові своїх родичів, від яких уже більше як рік не мав піякої вістки через московську інвазію. Я пішов негайно до команданта сотні капітана Рудольфа Гепперта, зголосив йому свою охоту до цієї ізди та просив його, щоб мене конче призначив до цієї ізди, бо я маю у Львові полагодити багато справ і хочу відвідати своїх рідніх сторони. Він згодився.

Діставши від нього до рук письмовий приказ на подорож, я вибрав з-поміж мужви сотні 14 людей з Золочівчики та Брідчини і пустився з ними в дорогу. До Львова ми приїхали залізницею третього дня рано коло 7-ої години. Від'їзд до Бродів був назначений на годину 2-у пополудні.

Я лішив своїх людей на головному двірці і пішов сам до Митрополичної Консисторії при площі св. Юра, до бл.п. крилошанина Миколи Чапельського, якого я знав особисто з-перед війни і думав знайти у нього поміч у згаданій справі. Знайшов його мешкання, застукав до дверей та сказав служниці, що мушу бачитися з о. каноніком зараз же в дуже важній справі, і подав свою візитівку. По кількох хвилинах вийшов о. Чапельський та запросив мене до свого кабінету. Я приступив відразу до справи та став йому

оповідати про святі мощі і просив його, щоб він зайнявся дальшою їх долею, бо я боюся, щоб Слівінський не дав знати про св. мощі свому архиєпископові, який міг би забрати їх до свого костела.

Крилошанин Чапельський вислухав мого оповідання і вкінці заявив мені таке: Вам певно відомо, що Екзеленцію Митрополита москалі вивезли у глибину Росії. Ми маємо тепер дуже багато клопоту з управою цілої дієцезії. Може б Ви потрудились до оо. Василіян на Жовківську (вулицю)? Вони цією справою повинні б зайнятися.

Не маючи забагато вільного часу, попращав я о. крилошанина та пішов просто на вул. Жовківську до оо. Василіян. Я задзвонив на фіртці та сказав дижурному черцеві, що мушу бачитися в одній дуже важній справі з о. ігуменом, чи пак з о. протоігуменом Філясом. Чернець з якимсь недовір'ям прийняв мою заяву, пішов до о. ігумена, вернувся по хвилині назад і запитав, чи не міг би я сказати, що то за така важна справа. Я йому відповів коротко, що тут іде про мощі св. Йосафата. Він пішов знову до о. ігумена і за хвилину відчинив фіртку та запросив мене до розмовниці, в якій чекав на мене вже о. ігумен.

Я представився о. ігуменові, показав на доказ свою виказку і почав розповідати про свій побут у Білій Підляській та про віднайдення мощів св. Йосафата. Отець ігумен, почувши перші слова мого оповідання, зробив великі очі, перепросив мене та звернувся до черця фіртіяна словами:

— Брате, покличте всіх отців, хай слухають усі.

За хвилину з'явилось у розмовниці кільканадцять отців, з яких один тримав у руках зшиток у синіх окладинках. Отець ігумен попросив мене, щоб я зачав оповідання про віднайдення святих мощів з самого початку. Я став наново оповідати, а отець, який тримав у руках згаданий зшиток, почав мое оповідання записувати-стенографувати. Цей зшиток мусить бути в архіві оо. Василіян у Львові і з нього можна б ще перевірити ідентичність нишнього моєgo опису. Скінчивши оповідання та подавши докладну адресу Радомінського, я попрощав оо. Василіян, а на відхіднім попросив іще раз, щоб вони справи не відкладали, бо може їх випередити хтось інший. Я пустився швидко назад в дорогу до головного двірця, де чекали на мене мої люди.

Щойно по війні в 1923 році, будучи управителем школи в Підлісю, я довідався від о. декана Євгена Давидовича з Ожидова, що у Львові вийшов журнал «Богословія» під редакцією о. д-ра Йосифа Сліпого, в якому поміщений опис віднайдення мощів св.

Йосафата, опрацьований Преосвященим о. д-ром Йосифом Боцяном. Я випозичив тоді від о. Давидовича це число журналу і прочитав опис віднайдення та розпізнання св. мощів. Хотів я спростувати, що оо. Василіянин дістали вістку про віднайдення св. мощів не від о. Чапельського, але просто від мене, та з огляду на особу автора того опису залишив я ту справу на пізніше. Як віходило з того опису, то до Білої поїхав у 1915 р. о. Демчук ЧСВВ і за вказівками, поданими мною і Радомінським, відкопав св. мощі, що їх в 1916 р. перевіз до Відня. Там по повороті Ексац. Митрополита Андрея з заслання й відбулося канонічне розпізнання автентичності св. мощів.

У виданнях « Місіонарія » в Жовкві були також нераз згадки про віднайдення св. мощів, але чомусь у тих згадках та описах поминали мою участь у віднайденні св. мощів і не згадували, що то я подав був про це вістку оо. Василіянам при Жовківській у Львові в 1915 р. Щоб тут для нас, українців католиків, важну подію передати до відома грядучим поколінням так, як вона відбулася, зробив я ще раз цей опис віднайдення мощів св. Йосафата та моєї скромної участі в цьому ділі.

« Здобуттю душевного спокою багато сприяє знайомство з життям знаменитих мужів, які спокійно переносили однакову з нами долю ».

З Листів Григорія Сковороди

НА ЦЕРКОВНІ ТЕМИ

о. ІВАН МУЗИЧКА

ШУКАЙМО РОЗВ'ЯЗКИ

Не виглядає, щоб наша церковна ситуація, яка заіснувала від якогось часу, поліпшилася чи взяла якийсь напрям в сторону розв'язки. Двоюроділ, який спочатку був малою, ледве помітною тріщиною тому кілька літ, поширився і наче закріпляється. Ми вже й дали йому, здається, невластиву назву — « патріярхальники » і « протипатріярхальники ». Кажу, що це « невластива назва », бо справи є куди глибші і ширші, як саме лиш патріярхальне питання. Свідомість про те, що наша Церква і києво-галицький митрополит мав і має патріарші права, а бракувало лише самого титулу, імені, не є ніякою фантазією ані видумкою без історичного і юридичного ґрунту. За цею певністю стоять слова будівничого і колумни унії Рутського,¹ історичні факти старань цей титул одержати, історичні сумні факти, які були спрямовані, щоб цю свідомість і ці права приховати, усунути чи бодай применшити, врешті слова Ватиканського II Собору, що питання патріярхатів ставить на дение світло у повній їхній призабутій реальності, а права верховних архиєпископів потверджує, як рівні патріаршим.²

Виглядає з того всього, що коли б сьогодні був принайменше 1938 рік, дорога до всіх тих справ і їх здійснення була б відкрита. Виглядає так теоретично, бо минуле доказує, що все тим гарним теоретичним можливостям стояли на перешкоді сильніші практичні фактори. Що більше, коли б існувала вільна наша католицька Церква в Україні, коли б щезла її офіційна ліквідація в 1946 році і « опіка » над нею московського патріярха, теж усі ці права включно із титулом патріарха були б у Львові чи й Києві і цей патріарх кермував би цілістю своєї Церкви по всіх закутках землі, як бать-

¹ Див. о. д-р І. Хома, *Ідея спільногого Синоду 1629 р.*, Рим 1976, ст. 20.

² Декрет *Про Східні Католицькі Церкви* ч. 10: « Те, що сказане про патріярхів, важне також відповідно до приписів права що до верховних архиєпископів, що стоять у проводі якоїсь цілої помісної Церкви тобто обряду ».

ко і глава тієї Церкви тобто обряду. Майбутність покаже, як воно буде при..., — і тут треба хоти-нехоти ужити не бажаного але конечного слова, — політичних змінах, які з певністю колись прийдуть. (Навіть за законами тієї діялектики, на якій так блискуче побудована вся Маркса теорія, виключаючи утопійний детермінізм, противний законам життя і поступу людини.)

Але це лише небезпечні припущення, хоч не без логіки. Перед нами дійсність, в якій живемо. В Україні нашу Церкву на зовні зліквідовано (і це не є реторична фраза, бо за нею стоять «офіційні» документи московської патріархії), вона живе своїм способом життя і діяльності (і це теж не є декламацією, бо стверджують це і чужинецькі обсерватори).³ Велика її частина опинилася на чужині серед різних небезпек — латинізації, асиміляції, розпорощення, денационалізації, затрати своєї ідентичності. Ця Церква і її народ на чужині, помимо тих небезпек і труднощів, дала доказ своєї живучості і організованості. Творились парохії, будувались церкви, школи і плекались належне релігійне життя. Ця живучість спонукала Рим, помимо постійного спротиву латинських місцевих єпархів (місцевих Церков), дати нашій Церкві організаційну форму теж на латинській засаді льокальних Церков — екзархатів, єпархій і митрополій. Це створило сітку льокальних обрядових островів серед латинського довкілля, яке ніколи радо не ставилось до того рода архіпелагів, але свідоме було при тому, що того рода острови під впливом середовища — релігійного і суспільного — довго не встояться. Статистики це підтверджують, ситуація в світі, а зокрема політичне положення України ті надії латинян скріплюють.⁴

Для нашої самооборони і збереження не вистачало лише бути

³ «The result of this systematic attempt to destroy the Ukrainian Catholic Church was that to this day it exists in a legal limbo. Officially it does not exist. It is said to have four bishops, whose names are known to the Vatican but which will not be revealed». Або: «Certainly the campaign mounted against the Ukrainian Catholic Church has been systematic and vicious». Або: «Yet persecuted, calumniated and officially abolished, the Church somehow survives». «The Tablet», London, September 4-th 1976 p. 854. PETER HEBBLETHWAITE, *Ukrainian odyssey*.

⁴ Професор М. Чубатий так писав в одному із своїх листів: «Церква наша за океаном не має ніякого ідеалу і не має чим притягнути молоді в духовний стан. І не буде мати. Молодь треба пірвати великою ідеєю. Брак духовенства значе поважно дусити нашу Церкву, коли покотом зачнуть вмирати священики втікачі з Європи. Зрештою брак ідеалізму є причиною щораз скоршого англійщення тої Церкви та скорого зменшення її вірних. Я науково об-

островами, хай тут і там добре зорганізованими і фінансово скріпленими. Ми хотіли бути *цілістю*, не розсипаною групою виставленою на впливи різних культур і ментальностей. Ми хотіли бути одним тілом, одною Церквою, в якій, коли один член терпить — цілій організм терпить, за словами св. Павла. Ішлося, щоб з тієї « розсипаної Церкви » створити одну монолітну духом і організацією Церкву одного народу, що з тією Церквою жив постійно і яка в його житті була його невіддільною частиною. На це теж слушно вказуве той сам автор англійського тижневича.⁵

І тут зроблено для нас проект, знов у латинській існуючій формі, бо іншого в латинській структурі не було (та й ім і не було потрібно) — т.зв.. « епископські конференції ». Принаїменше це був знак, що наші бажання розуміли і бачили потреби в якийсь спосіб із « розсипаної Церкви » зробити в якийсь формі одну Церкву, з'єднану в цілому світі в цілісті. Про її зв'язок із її батьківчиною не могло бути мови.

Перша така конференція була 12 лютого 1957 р., друга в 1958 р., а третя в 1960 р. Окрім газетних репортажів, « що своїм змістом були вони актуальні і багаті на різні питання », вони в дійсності нічого не дали, не маючи ніяких прав до рішення чи заряджень. Досі не маємо навіть ніякої документації про ці наради і цікаво було б знати про них більше, власне в тому напрямку, щоб бачити, що вони були безсильним органом до с cementування нашої Церкви на чужині в одну цілість із завданнями. Ми душпастирі не дістали ніяких офіційних вказівок чи директив від тих конференцій. Наших єпископів теж включувано до єпископських національних конференцій латинської Церкви даного поселення і вони почувались ще більше включені в своє середовище поселен-

---

рахував, що при теперішньому стані наша Церква за 40 літ перестане за океаном існувати ». О. І. Музичка-о. І. Хома, *Сильветка історика проф. М. Чубатого*, « Богословія », т. XXXI, р. 1975, ст. 93. « Якщо політична ситуація на Україні не зміниться в найближчім часі, московський атеїзм винищить релігійний резистанс за 20-30 літ. Натомість американська католицька статистика виказує, що наша Церква за океаном топиться тепер в проценті 2% річно. Той відсоток буде скоро зростати ». *Там же*, ст. 105.

⁵ « One reason for its toughness is that it is so intimately bound up with the Ukrainian nation and its culture. As Valentyn Moroz, one of the leading Ukrainian dissidents and now in prison, has written: « The Church has grown into the cultural life so deeply that it is impossible to touch it without damaging the spiritual structure of the nation. It is impossible to imagine traditional values without the Church. It is this Church that the Vatican is accused of abandoning ». « The Tablet », o.c. p. 854.

ня, а ніяк у свою церковну одність і зв'язок з Україною. Сумна це дійсність.

До слів дописувача із « Таблет » треба ще додати, що це може перший раз в історії якась Церква стала поділена на Церкву в батьківщині і Церкву на чужині і на цю другу впали великі завдання і відповідальності за її відбудову в батьківщині. Це завдання тяжить на нас і час робить це завдання чимраз то важчим. Нарід це відчуває і всякий поділ чи т.зв. наша « хуторянщина » (а ми маємо цю прикмету!) є грізними ворогами тих завдань. Англійські католики це добре знають, бо був час, коли вони мусіли теж на чужині готовити себе до віднови своєї католицької Церкви по руїні, яку завдав й Генрік VIII. Вони мусіли навіть крадькома, з нараженням на смерть, просмікуватись на свій острів, щоб там відбудовувати свою Церкву. Ще більшим нашим ворогом може бути наставлення під впливом добробуту на чужині, що « для мене і того досить », « мені вистачить », « моя хата з краю ». І такі думки можуть бути...

Наше життя і ці перші крохи по війні сколихнув Ватиканський II Собор і визволення Блаженнішого Йосифа. Нема в Бога припадків. З тих подій почалась жива акція для об'єднання нашої Церкви не в « якусь » одність, не в « якусь » припадкову форму, але в свою власну, що має назву Помісна Церква. Поняття донедавна невідоме латинським і нашим каноністам, які на все дивились поняттями кодексу своєї латинської помісної Церкви, і не треба тому дивуватись. Так почалися наші старання переформувати наші поселення і наші « льокальні Церкви » (в поняттях латинського права) в одну українську католицьку Помісну Церкву. Як реальну базу мав цей крок вже « єпископську конференцію » (латинського зразка), найдену для нас « нужди ради » та з наших власних домагань та потреб. Але головною базою був Декрет для Східніх Церков, де вперше ясно і належно про помісні східні Церкви з'явилось слово Вселенського Собору.⁶ Можна б сміло сказати, що ми вперше під впливом цього важкого документу побачили, хто ми, якою є наша Церква на лоні Вселенської. Не диво, що в тому напрямі почалась праця на чолі із звільненним тоді Верховним Архиєпископом, Блаженнішим Йосифом. Можна б вичислити бодай головніше, що тоді зроблено: синоди із конкретними постановами, що почали обов'язувати і стосувати-

⁶ Декрет *Про Східні Католицької Церкви* окремий розділ « Про помісні Церкви або обряди » ч. 2-6.

тиєв, візитація Блаженнішого Йосифа всіх поселень, введення української мови в літургію, створення українського католицького університету в Римі і організація відповідного « центру », організації мирян і ін. Органічно з тим виринуло теж питання патріархату, знов на базі того ж Декрету й історичних рацій.

Вислід тієї понад десятилітньої праці ось перед нами: створено Конституцію нашої Помісної Церкви, створено постійний Синод, ми станули на патріарших началах, Блаженніший Йосиф прийняв титул патріарха в очікуванні його потвердження від Вселенського Архиєрея папи Павла VI. Повинна була початись по тих перших кроках дальша наполеглива праця для практичного оформлення недавно « розпорошеної Церкви ». На жаль так не сталося. 1975 Святий Рік — рік обнови і примирення — приніс остаточний поділ, застій у праці і ситуацію, що вимагає розв'язки. Створилися « за » і « проти ». Не за патріархат чи проти патріархату. За патріархатом заявляються всі. Одні є за одну українську Помісну Церкву у Вселенській Церкві на чужині з одним проводом, з одним бажанням, з одною ціллю, інші — за первісний стан « льо-кальних Церков », розкинених по світі, за кожну із своєю долею і ситуацією для своїх місцевих завдань в очікуванні на кращі часи... У висліді того другий табор перечить перший і все інше з трудом і стараннями цілого єпископату і мирянства створене за десять літ. Особа Блаженнішого Йосифа стала контролерзійною, по « осана-на » прийшло « распни », а в цілості прийшло до мертвої точки і остаточного поділу. З основного і принципового перейшло на другорядне, легальну дію перейменувалось на « непослух », із важких цілей перейшло на особисті почування й урази. Це стан тепер. А що далі?

Вислід ситуації є сумний. Терплять душі — і це найгрізніше. Церква тратить свою віродостойність — і це в загальній ситуації трапляється в нас перший раз, бо Церква все була в нас останньою надією рятунку. Психологічно це все є небезпечний спосіб діє на нашу українську релігійну душу, зокрема в молоді і ставить величезні перешкоди для душпастирювання. Довіря до Апостольської Столиці захиталось і це може принести лихі наслідки для справи з'єднання Церков і для екуменічного руху (« що сталося з ними, станеться з нами » — говорять журніві голоси...).

Кажуть, що нема в житті безвихідних ситуацій. Гамсун каже, що, коли ситуація виглядає безвихідною, напевно є ще дірка від ключа і нею є можливий вихід. В моральній богословії є аксіома, що нема казусу без розв'язки; на всяку життєву проблему є якась

відповідь і її треба дати. Не може бути і наша ситуація без роз'язки. Трагізм був би, коли б ми її не шукали, чи не хотіли шукати, або гірше, коли б ми ставили перешкоди для роз'язки. Основою є все добра воля і сильне бажання.

Песимісти питаютъ, чи є можлива роз'язка в такій поважній ситуації, де стільки поважних чинників світового маштабу є в грі. Можливе у філософії є все те, що *nullam terugnantiam involvit*, тобто, що собі не противорічить. В нашім випадку не тільки не найдемо ніякого противоріччя, але признати мусимо, що великі справи поставлено на ставку: Божі справи, наше добро. Не можемо їх лишити перед історією серед дороги людям на поталу і собі на наругу. Не можемо завертати з дороги взад. Ідеться про добро душ, ідеться про авторитет Церкви, який не може перед нас спроневіритись. Остання дошка рятунку є поворот до єдності через любов, яку не сміє заступити ненависть. «Любов — довготерпелива, любов — лагідна, вона не заздриТЬ, любов не чваниться, не надимається, не бешкетує, не шукає свого, не поривається до гніву, не задумує зла, не тішиться, коли хтось чинить кривду, радіє правдою, все знаєТЬ, в усе вірить, усього надіється, все перетерпить».⁷

Коли ідеться про зглиблення таємниць людських сердець, таку саму рецептуту дає Н. Бердяєв: «Ми не можемо пізнати найглибших таємниць, найбільших глибин людського серця, вони виявляються лише для того, хто любить». Наш Шевченко має теж болісний заклик: «Полюбіте, брати мої, велику руїну!» Чи не геройство це — не відвертатись від рідної руїни, але любити її? З пафемлетів, листів, пашквілів, анопімів бачимо, що багато з нас переходить у сферу ірраціонального і з нього вже лише пів кроку до ненависті. Тут розум вже не діє, або стає безсильним і роз'язка у тій сфері є лише в любові. Л. Томассен (1619-1695), найбільший французький богослов свого часу (ораторіянець, Людвік XIV не допустив, щоб він став кардиналом тільки тому, щоб Франція не отримала свого найбільшого вченого), писав теж в тому змислі: «Треба лише багато любити, тоді можна розуміти у вицій спосіб від розуму».⁸

Чи потрапимо в такий спосіб, виключно християнський, шукати за роз'язкою? Ватиканський II Собор у своїй глибокій Кон-

⁷ 1 Кор. 13,4-7.

⁸ Цитати Н. Бердяєва і Л. Томассена із М. PFLIEGLER, *Pastoraltheologie*, Herder, 1965, р. 31.

ституції « Радість і надія » подає таку пораду для людей наших часів, що поділені на два противні табори — віруючих і невіруючих: « Те, що цей Священний Собор пред'являє із скарбів науки Церкви, має на меті помогти всім людям наших часів, — чи вірють вони в Бога чи його виразно не признають, — щоб, бачивши ясніше повне своє призвання: краще пристосували світ до чудової гідності людини, змагались за загальне і глибоко основане братерство і спонукані любов'ю, велиководушним та спільним зусиллям подбали про невідкладні потреби нашого віку ».⁹ Змагаймося, отже, в нашій ситуації, за глибоко основане братерство і спонукані любов'ю, велиководушним та спільним зусиллям подбаймо про невідкладні потреби нашої Церкви і народу. Хіба ще чужі культури, впливи, чужі духовості нас так не порізнили, що не найдемо спільної мови, думки і братерства ?

Скаже не один — ми стоїмо на пункті слухати або не слухати. Не добре такі альтернативи: або-або. Є ще інша можливість — хоч, та всетаки. *Хоч* маємо слухати і послух найвищій владі в Церкві це важна і конечна засада, *все таки* просити, змагатись, трудитись за свою правду, права й потреби можна, головно тоді, коли від цього залежить наше власне існування, будуччина і наше добро. У Христовій притчі про двох синів оправданий є той, що сказав « не піду », але пішов, а не той, що сказав « піду », але не пішов. Таки робім все в євангельськім дусі, як поступали і Отці Собору, коли укладали свою Конституцію про Церкву в світі: « Маємо довір'я, що багато з того, що ми подали, спираючись на слово Боже і на духа Євангелії, може всім принести добру послугу ».¹⁰ Не говорім про есхізму, не говорім про непоступів св. Отців, бо це до нас не відноситься. Не зіштовхуимо одиного на дорогу, якою ніхто з нас не хоче йти, бо йдемо і хочемо йти дорогою, яку 350 літ тому нам вказали Рутський, Потій, потім Митрополит Андрей, на якій є каплі крові св. Йосафата і тисячі недавно замучених, включно із потом « зека » Блаженнішого Йосифа. Тієї дороги ніхто з нас не збирається покидати.

Про що ж ідеться? З певністю не про те, щоб зайнятися противні позиції, фронти і вичікувати, що станеться. Ідеться про дальню спільну, розумну, розважену дію із започаткованими старан-

^⁹ Душпастирська Конституція, *Про Церкву в сучасному світі — Радість і надія*, ч. 91.

^{¹⁰} Там же.

нями і ділами, які почали ми всі разом, а лише згодом почали деякі ці ряди покидати. І знову за порадою треба іти до цього знаменного (а так мало студійованого) документу Ватиканського Собору, який каже: « Церква, силою своєї місії просвічувати євангельським світлом цілий світ і згromadжувати в одному Дусі всіх людей, кожного народу, раси чи культури, в виразнику цього братерства, яке вможливляє і скріплює, щирий діялог. А це вимагає, щоб в самій такі Церкві племкали ми взаємне цінування пошану і згоду, признаючи можну право силу різнородності, щоб встановляти щораз успішніший діялог між усіма, що становлять один Народ Божий, чи вони пастири чи віруючі. Бо важнішими є справи, якими віруючі об'єднуються, від тих, які їх різнять. Нехай буде в тому, що конечне — одність, в сумнівному — свобода, в усьому ж — любов ».¹¹

В конечних справах одність! Чи не конечним є зорганізувати і зберегти нашу Церкву, як цілість на чужині, не в роздробленні, не з чужими виливами, щоб вона серед зматеріялізованого і захитаного духовно світу якнайкраче себе розвинула і готовилася до великої праці в Україні? Ця життєва конечність є не лише нашою власною справою, але з нею пов'язане (ми віримо) післанництво нашої Церкви на Сході. Це ніякий месіянізм, а логічний висновок перед майбутнім, яке не сміє нас заскочити. В тому дусі писав Блаженніший Йосиф своє недавнє послання « Про поєднання в Христі »: « Дивімся на своє власне духовне добро, на спасіння наших душ — і тоді буде між нами єдність, в першу чергу на церковному полі, а опісля на національному й державному! Треба добро Церкви і Народу ставити вище своєї марної особистої амбіції і своїх особистих чи гуртових користей! Це дуже відрядний об'яв, що це починають розуміти й відчувати всі віруючі України різних релігійних груп, що, об'єднавшись в одну помісну українську Церкву під проводом патріярха, станемо твердинею, об яку будуть розбиватись всі ворожі удари, так релігійні, як і політичні ».¹² Цей заклик кличе до одности і до одности ідеться через « любов в усьому », через « свободу в сумнівному ». Перешкодою будуть лише ненависть і диктат навіть в сумнівних і неконечних справах. То є розв'язка!

---

¹¹ Там же, ч. 92.

¹² « Вісті з Риму », ч. 15-18, 30.6.1976, ст. 4.

В дусі цих слів Євангелії і св. Августина треба почати діялог між собою, з Апостольською Столицею, з усіми, що мають відношення до нашої ситуації. Коли сьогодні вдається діялог із безбожниками, коли існує якийсь діялог із тими, що зліквідували нашу Церкву, чому не може бути він з нами і між нами? Наведу слова Блаженішого Йосифа, які сказав він до проф. М. Чубатого ще в 1965 році, які повинні бути вповні переконливі: « Іде про справу, — сказав мені в грудні 1965 р. в Римі Його Блаженство при прощанню перед моїм від'їздом до Європи (із ЗСА), — а не про особу Йосифа Сліпого. Іде про Патріархат важний для християнської України на століття, а не про нас мізерних ».¹³

Коли цього не зробимо, не розпічнемо діялогу, коли в тому ніхто нам не поможе, буде це знаком безсилості, якої ніколи не було в християн і в Церкві, що завжди ведені в Божою благодаттю; її Бог ніколи не відмовляє тим, що роблять все у своїх спроможностях. Коли не підемо на цей крок діялогу, буде це знак нашої нездарності і незарадності, а це було б сумно. Коли ми здатні до будови, ми здатні і до направи тієї будови й історія дає нам на це приклади. Було б дивно, у політичному світі ладнають не такі труднощі і конфлікти і то нераз дуже скоро, хоч мають до цього лише свої людські середники. Чому б ми духовні люди, що живемо, думасмо і відчуваємо вищими середниками і категоріями, не потрапили розв'язати тієї куди меншої трудності. Недавно тому цілим світом сколихнула криза пального через напруження в арабському світі, що має нафтові джерела. До місяця все полагоджено і ми вже й забули про те. Невже наша куди менша трудність потребує літ, потребує аж зміни світу, щоб визнати помісність, патріархат, наші права, нашу працю для себе? Невже належна розв'язка тих справ викликала б світовий катаclізм? Коли розв'язки не найдемо, тоді ми далекі від дійсності і нам всім наші покоління закинуть брак найважливішої чесноти второпнності-мудrosti, яка полягає у здоровій і правильній оцінці дійсності і дії для добра. Діялог поможет нам цю чесноту піднести і ми з нею через діялог в любові розв'язку найдемо і її приймуть ті, що за долю нашої Церкви відповідають перед Богом і наша надія стане радістю.

---

¹³ « Богословія », т. XXXIX, р. 1975, чит. тв., ст. 104.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ — ДИСКУСІЇ

Радослав Жук

ПРОЄКТ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІЯСПОРНОЇ КУЛЬТУРИ

Теза

Розбудова нової, сучасної творчої української культури є найважливішим завданням Діяспорної України.

Аргумент I: Культура, актуальна сучасним змістом і сучасною формою вислову, стає природною частиною щоденного життя. Тільки така українська культура може збудити національну свідомість і суспільну активність найширшого загалу, а насамперед молодого покоління.

Аргумент II: Культура, яка у нових формах вносить нові своєрідні вартості у загальну культуру світу, ставить націю в ряди передових націй світу. Тільки така культура може здобути повне признання для української нації і стати могутньою зброяю у пропагуванні української проблеми у світі.

Аргумент III: Культурний розвиток нації залежить від правильного наставлення та ініціативи зорганізованого суспільства і кожної свідомої одиниці. Тільки повне зрозуміння потреби нового природного українського культурного життя і відповідні громадські програми, які поставлять стимулювання сучасної культурної творчості на перший план діяння, можуть запевнити існування і позитивний розвиток українського суспільства в діяспорі і української культури взагалі.

Основні поняття

1. Культура — це зміст і спосіб життя даної людини чи державного народу. Це специфічна людська духовність і темперамент вираженні у: а) щоденному житті кожної людини — її релігія, ідеали, думки, дії, поведінка, розваги, устаткування, одяж, зачіска, йжа тощо; б) творах одиниць, які дають напрям цьому щоденному життю.

тю — це філософія, література, архітектура, театр, фільм, музика, образотворче мистецтво, наукові і технічні винаходи, політичні, суспільні й екомічні системи тощо.

2. Треба знати різницю між «творчою культурою», історичною культурою, фольклором і наукою: *a)* творча культура — це індивідуальні твори і спосіб життя, які відповідають обставинам і потребам сучасності; *b)* історична культура — це колишня творча культура, яка відповідала обставинам і потребам минулого; *c)* фольклор — це один з аспектів історичної культури, який через нескладність анонімних творів був легкий до наслідування і через те став природною частиною щоденного життя широкого загалу аграрного суспільства; *g)* наука — це діяльність, яка досліджує, аналізує, інтерпретує і класифікує історичну і щойно минулу творчу культуру.

3. Історична культура, фольклор і наука є тільки підставою творчої культури і не можуть її заступити.

4. Рівень культури даного народу залежить від інтенсивності і якості його творчої культури.

5. Якість культури полягає, в основному, на трьох критеріях: *a)* доречності і глибині твору чи дії — *актуальність змісту*; *b)* оригінальності і природності вислову — *сучасність стилю*; *c)* абсолютності і конsekвентності мистецьких принципів — *досконалість форми*.

6. Тільки твори і дії, які задоволяють *всі три* вищеподані критерії — які є *i* актуальні змістом, *i* сучасні стилем, *i* досконалі формою — зачисляються до великих висловів культури. Кількість таких творів і подій в історичній культурі свідчить про вартість і духову силу *минувшини* даного народу.

Кількість таких творів і дій в сучасній творчій культурі (а не сліпє наслідування минулого, чи псевдо-сучасне шарлатанство) свідчить про *сучасну* вартість і духову силу даного народу.

7. Культуру творять: *a)* творці — Богом обдаровані і професійно вишколені одиниці, які родять нові ідеї і нові форми вислову чи дії; *b)* суспільні провідники, публіцисти, виховники і меценати, які розуміють політичну, суспільну і особисту вартість творчої культури і впроваджують її в життя загалу.

Ні без одних, ні без других розвиток культури — не правдоподібний.

8. Не кожна людина, яка має загальну професійну освіту є

автоматично творцем, і вибір фахівців до творчої суспільної праці мусить бути відповідальній і оснований на культурних і професійних, а не партійних чи особистих критеріях. Тому правильне зрозуміння сучасних культурних процесів і високий особистий культурний рівень суспільних провідників — необхідні для розбудови високоякісної творчої культури.

9. Провідні культури другої половини 20-го століття — так, як і всі великі історичні культури — це насамперед урбаністичні культури, які, завдяки сучасним засобам комунікації, охоплюють в короткому часі найбільш віддалені місцевості країн чи світу.

10. Великі народи світу мають — залежно від специфічних географічних чи суспільних обставин місця поселення — ряд унікальних, повновартісних варіантів своєї культури (нпр., андалузійська, кастилійська, галіцька, мексиканська, перуанська чи аргентинська, це еспанські культури). Подібно, поруч з відомими варіантами української культури (нпр., придніпрянська, галицька, волинська, карпатська чи слобожанська), можуть і повинні постати унікальні, повновартісні діяспорні варіанти української культури.

Суспільно-політичні аспекти

1. Поруч з біологічним існуванням, культура є основою людського життя. Тому свободу культурної творчості можна вважати за головну ціль політичної незалежності народів.

2. В спільноті народів світу ціниться і поважається народи, які проявляють найбільш досконалу творчу культуру. Тому на віть найсильніші мілітарно й економічно держави присвячують велику увагу розвитку творчої культури.

3. Діяспорна Україна має необмежену свободу культурної діяльності. Тому вона має обов'язок перед всім українським народом розвинути її до найвищого творчого рівня.

4. Діяспорна Україна не має основних бюджетних зобов'язань державних народів — військо, торгівля, індустрія, транспорт тощо. Тому вона повинна присвятити велику частину громадського бюджету на розбудову творчої культури.

5. Діяспорна Україна не має мілітарної та економічної сили, не має матеріальних ресурсів державних народів, але має великий невикористаний ресурс — творчі одиниці, які могли б принести

всьому українському народові признання і силу в світі. Тому вона повинна присвятити всю увагу на використання цього природного багатства.

6. Діяспорна Україна не має навіть тягару основного професійного формування творчих одиниць, бо вони мають нагоду користуватися найліпшими навчальними інститутами країн поселення, які відкривають і фінансово та морально підтримують правдивий творчий талант. Вона мусить тільки створити для них можливість свободної *української* професійної діяльності, щоб через їх праці піднести українську культуру до світового рівня.

7. Діяспорна Україна не має права хвалитися як « українськими » тими визначними одиницями, яким вона не дає можливості творчої праці у своєму середовищі. Культурні твори і дії можна тільки тоді вважати за частину української культури, якщо вони створені для українців і вживані українцями.

Проблема

В Діяспорній Україні є ряд визначних творчих одиниць, однак, з кількома виїмками, немає великих провідників, ідеологів, меценатів, виховників, критиків і публіцистів, які правильно розуміли б політичну і суспільну роль творчої культури і хотіли б використати цей готовий людський ресурс для її розбудови.

Тому:

- поняття творчої культури в сучасній українській діяспорній ідеології і політиці не існує;
- поняття « культури » обмежене до бібліотек і музеїв, фольклорних виставок і концертів, поминальних академій і пасивного вивчення історичних фактів і мови;
- правдивотворчі нові українські праці поборюється, або ігнорується;
- більшість правдивотворчих одиниць відкинена поза межі організованого життя і творить для не-українського суспільства;
- на правдиво культурне виховання молоді покладається мало ваги;
- загальний культурний рівень українського суспільства низький;
- високоякісна творча українська культура майже не існує;
- більшість молодого українського суспільства живе духовно і фізично не-українськими культурами.

Завдання

1. Дати відповідь на основне питання: — « що значить бути діяспорним українцем у кожному аспекті щоденого життя? » — створити нову, актуальну, урбаністичну діяспорну українську культуру, яка б служила, як стимул, підстава і структура українського існування в світі.
2. Переонати керівні органи Діяспорної України про важливість цього завдання і про конечність їх ініціативи у розбудові нової діяспорної культури.
3. Установити програми дослідів і проектів актуального змісту та сучасної і досконалої форми вислову у всіх аспектах в індивідуальної і масової української культури (літературі, мистецтві, архітектурі, побутові, громадських установах тощо).
4. Притягнути до цих програм всі українські творчі одиниці, більшість яких через байдужість організованого суспільства, стоять поза його межами. Вони *єдині*, які своїми ідеями і творами можуть вказати на новий, творчий, динамічний спосіб українського життя.
5. Піднести культурний рівень українського загалу через заохоту до участі у вартісних сучасних світових культурних процесах і цим запевнити автоматичний розвиток нової високоякісної української культури.

Програми

Установи

Церкви, СКВУ, країові і місцеві громадські, ідеологічні, фахові, молодіжні та інші організації мають основний обов'язок і найбільшу можливість розбудувати українську діяспорну культуру через:

1. Установлення річних зустрічей — « симпозіюмів » — визначних творчих одиниць (від найстарших до наймолодших) для свободної виміни думок на тему можливостей і напрямних розбудови творчого культурного життя. Проводи установ, виховники, преса і загал повинні брати участь як слухачі у цих зустрічах.
2. Створення повноправних референтур, присвячених виключно стимулюванню і пропагуванню нової творчості при помочі слідуючих і подібних програм: а) замовлювання нових, тільки висо-

коякісних творів, на особливі громадські потреби — церковна і святкова музика, виставкові павільйони, стінописи, різьби, поеми тощо; б) ініціювання і фінансова піддеряжка високоякісних авангардних проектів сучасної української творчості в різних жанрах: повість, фільм, драма, опера, балет, вокальна та інструментальна музика, різьба, стінопис, популярні пісні, танцювальна музика, громадська і домашня архітектура, плянування житлових кварталів та осель, умеблювання, декорація, посуд, одяга, зачіска, товариські форми тощо; в) влаштування фестивалів, концертів, виставок, конференцій, товариських зустрічей, балів тощо для популяризування і впровадження у щоденний вжиток цих проектів.

3. Більш корисне використання громадських бюджетів через впровадження високої культурної якості у вже прийняту діяльність:

а) архітектура церков, школ, громадських домів, осель і їх розпланування та мистецьке устаткування повинні бути найвищої якості; — до тепер, за малими виїмками, мільйони громадських долярів видано на культурно беззвартиці будівлі;

б) церковні відправи, музичні, театральні, балетні, образотворчі імпрези, фільмові, телевізійні і радіопрограми, товариські зустрічі і забави повинні послуговуватися найбільш вартісними сучасними творами і найкращими виконавцями; — до тепер, через брак зрівноваженої критичної оцінки, багато громадського гроша видано на культурно маловартісні імпрези, якими розчаровано тисячі критичної української молоді;

в) видавнича діяльність повинна зосереджуватися на найбільш вартісні, актуальні твори, які вказують на нові можливості природного і творчого українського життя в діяспорі; — до тепер видано багато культурно маловартісних, неактуальних і тому не читаних книжок.

4. Перекинення громадських фондів з проектів, які можуть бути фінансовані державними чи інституційними бюджетами країн поселення (нпр., відділи українознавства при університетах або стипендії на загальні студії) на проекти, присвячені виключно розбудові творчої культури: а) створення інститутів експериментальної української творчості різних жанрів; б) призначення при найменше 50% всіх українських стипендій для заслужених вже творців або заавансованих студентів на проекти нової української творчості.

5. Плянову географічну концентрацію основних, навіть кон-

куруючих установ — церкви, бібліотеки, музеї, домівки, інститути, школи, клюби, кредитівки, професійні бюра, ресторани, крамниці тощо — близько загальних міських центрів для легкого неформального контакту українців усіх дільниць даної місцевості і для сильної високоякісної фізичної репрезентації українства у найважливіших центрах великих чи менших міст.

Преса

Преса як найсильніший український середник комунікації і пропаганди може відіграти ключеву роль в поширюванні поняття творчого культурного життя через:

1. Зрівноважене відзеркалення повної *сучасної* української дійсності під ясними окремими рубриками: Україна — Діаспорна Україна; українське середовище — чуже середовище; політика — наука — творчість — побут — спорт; проблеми — проекти — осяг — програми; фахівці — студенти — юнаки — діти.

2. Місячне видання спеціального бюллетеню, в українській і англійській (чи іншій) мовах, у графічно високоякісному форматі з підкресленням діаспорних осягів і проектів, включно з календарем подій всіх більших центрів Діаспорної України. — Цей бюллетень повинен бути пересиланий безоплатно передплатникам всіх українських газет і журналів, церквам, студентам і визначним особам українського і не українського роду. Перебираючи його видання ротаційно, кожна українська газета у Північній Америці мусіла б його видавати приблизно тільки раз у рік.

Школа

Школа як перша громадська установа в житті молодої людини повинна дати підставу до творчого культурного життя через:

1. Навчання українознавства, яке починається знанням сучасності в діаспорі і Україні. — Зрозуміння сучасних проблем і осягів у всіх ділянках українського життя дасть захопу до активної участі в громадському житті. Воно також збудить природне зацікавлення історією як процесом, що провадить до сучасності. Новітня історія більш актуальна як старинна — тому історію треба вчити «взад» — від сучасності до давнини.

2. Звернення особливої уваги на сучасні культурні процеси: а) спільна участь в концертах, виставах, фільмах, театрі тощо;

б) вживання вартісних сучасних літературних, фільмових, музичних, танцювальних і інших творів в нормальних шкільних зустрічях.

Товариства

Сильні країнові професійні чи подібні товариства, а особливо їх жіночі відділи, можуть причинитися у великій мірі до поживлення культуротворчої діяльності у більших містах континенту через:

1. Установлення скординованих регулярних циклів імпрез малого формату — сольові і камерні концерти, мистецькі виставки, авторські вечори тощо.

2. Високоякісне оформлення даного українського приміщення і набуття відповідних інструментів для цих імпрез. — Організування однієї імпрези в одному місті вимагає величного вкладу енергії і являється часто штучним почином. Заангажування цих самих виконавців для ряду міст, замовлення приміщення, перепродаж абонаментових квитків на цілий сезон, установлення цих самих днів в тижні вимагає не багато більше праці, але з десятикратним успіхом. У висліді, такі імпрези можуть статися природною і регулярною частиною товарицького життя певної групи громадян, дати мистцям відчути живий зв'язок з українським суспільством і показати серйозність української культурної праці не українським співгорожанам.

Меценати

Заможні одиниці з відповідним зrozумінням культурних якостей можуть причинитися до загального культурного розвитку або навіть до створення нових культурних напрямків через:

1. Замовлювання високоякісних нових творів для власної потреби.

2. Фінансування високоякісних нових проектів для громадського вжитку. — До тепер українська творча меценатська діяльність обмежувалася до закуплення поодиноких вже готових творів українських образотворчих мистців. Цим можна пояснити відносно високий рівень і живу активність сучасного українського образотворчого мистецтва. Однак за виїмком портретів і еклібрі-

сів немає мабуть індивідуальних замовлень для особистих чи громадських потреб на оригінальні авангардні українські твори, як напр., стінопис, фільми, драми, музичні композиції, хатня архітектура, домашнє устаткування, святкова одяга тощо. Беручи на увагу велику кількість заможних одиниць у Діяспорній Україні, відважна, але критична ініціатива у цьому напрямі могла б причинитися до великого розквіту української творчості. — Висококультурні купці Флоренції стали співтворцями культури Ренесансу через таку діяльність.

Загал

Кожний українець і українка є автоматично співтворцями української культури через сам факт життя. Історичної культури вони не можуть змінити, але якість сучасної творчої культури, на підставі якої світ судить народи, вони можуть піднести до високого рівня через:

1. Піднесення особистого рівня культури плеканням і вживанням (не тільки « знанням ») одного або більше жанрів світової і української культури в їх історичних і сучасних формах — література, музика, театр, фільм, архітектура, образотворче мистецтво, балет тощо.
2. Вимагання і вживання високоякісних сучасних українських творів у всіх аспектах особистого і громадського щоденного життя.

Заключення

Мати культуру це не значить лише: — « мати » бібліотеки і музеї; — « знати » мову і історію; — « бути » раз в місяць на поминальній академії чи фольклорному концерті.

Якщо щоденне життя кожного українця не буде сповнене актуальними сучасними високоякісними *українськими* ідеями, розвагами, музикою, довкіллям, формами вислову і поведінки, які вносять нові вартості в культуру всього людства, тоді українці не можуть вважати себе культурним народом і окреме українське існування в світі не має оправдання.

РЕЦЕНЗІЇ

The Ukrainian Catholic Church 1945-1975, A Symposium, MIROSLAV LABUNKA AND LEONID RUDNYTZKY Editors, Philadelphia, Pa. 1976, ст. 162.

Т-во Свята Софія видало англійською мовою доповіді, що були виголошенні під час симпозіуму на тему Української Католицької Церкви, дnia 19 квітня 1975 р. в Каледжі Ля Саль (Філадельфія). Пого зорганізувала Філія Українського Католицького Університету і Т-во Свята Софія.

В часі 1-ої Сесії, що мала загальний наголовок «Советський уряд і українські Церкви», виступили такі доповідачі:

Отець д-р Віктор Постпіль: *Еволюя Українських Церков*. Автор розказує коротко історію Української Церкви і її переслідування Москвою, яка старалася підкорити її собі; він підкреслює, що боротьба між москалями та українцями й білорусинами була не лише релігійною боротьбою, але в першу чергу культурно-політичною. Говорячи про останню фазу переслідування УКЦ Москвою (1946, 1949), автор пише: «Що причиною цього переслідування був не так релігійний аспект, як радше національний характер Церкви, видно відразу, якільки освідомимо собі, що Церква латинського обряду, зложеня з поляків, литовців та інших етнічних меншин, не підпала під ту саму нищівну політику советського уряду» (ст. 18). Автор стверджує: «Я переконаний в тому, що історики матимуть змогу оцінити в недалекому майбутньому боротьбу християнських Церков українського народу протягом п'ятьох століть проти утису Москви, як одне із справді великих, лицарських змагань в історії людства» (13).

Проф. Василь Маркусь (*Советський уряд і УКЦ*) старається «про-аналізувати політичні мотиви й методи, застосовані (большевиками) в процесі ліквідації» УКЦ (20). Автор оговорює ролю, яку відограла Російська Православна Церква в ліквідації УКЦ советським режимом та описує ролю й методи того режиму в цій акції, порівнюючи їх до ролі царських урядів у ліквідації унії. Ця акція прийняла вигляд насильного «з'єднання» УКЦ з Рос. Прав. Церквою, і автор обговорює різні її етапи, як і ситуацію та дію УКЦ. Він пише: «Рос. Прав. Церква далі відограла ту саму допоміжну роль, яку вона відогравала в останніх 30 роках. Інтереси режиму й офіційної Церкви знову покриваються... Само існування РПЦ... основане на факті, що українці-католики ще далі активні та кидають визов як режимові так і РПЦ» (33).

О. проф. Ю. Шумовський (*Советська влада і Українська Православна Церква*) обговорює переслідування всіх релігій в СССР, хоч § 104 конституції гарантує свободу релігії; протест Митр. Мстислава до ОН проти переслідування релігії в Україні; постання, розвій і ліквідацію УАПЦ; відновлення УАПЦ за Митр. Полікарпа; русифікацію православної Церкви в сучасній Україні. (У книжці подано тільки зміст довної доповіді українською мовою).

Р. Гейден і М. Бурдо (*Українські баптисти*) подають історію баптистів в Україні, їх переслідування царською, опісля советською владою і їхній спротив; їх об'єднання з евангеліками в 1944 р.; конфлікт з власним проводом, який співпрацював з владою; діяльність Григорія Вінса, його два ув'язнення та засуд і міжнародний відгук на це.

Друга Сесія мала рамову тему « Ватикан і УКЦ ». У вступному слові д-р М. Лавунька обговорює зв'язки України з Апостольським Престолом від Х ст. до сьогодні. Отець Ю. Фицсиммонз (*УКЦ і сучасний екуменічний рух*) стверджує, що Декрет про Екуменізм втягнув Католицьку Церкву в екуменічний рух, що почався вже давніше серед не-католиків, але в якому донедавна католикам було заборонено брати участь. Декрет про Східні Кат. Церкви це правний документ, що вказує на засоби для досягнення єдності в вірі та зобов'язує східних католиків працювати в екуменічній ділянці. Відкидає думку, що існування східних катол. Церков є невигодою для Ватикану в екуменічному русі, а підкреслює спеціальну роль українців католиків в справі приєднання православних до церковної єдності.

О. Міттрат Дж. Моват, директор візантійського центру у Фатімі, (*Ватикан і Мовчазна Церква*) стверджує: « Під плащем гуманітаризму, милосердя, екуменізму, діялогу і т.зв. визвольних рухів, їм (більшевикам) вдалося, до алярмуючого ступеня, захитати християнство, а навіть саму Католицьку Церкву, вважану віддавна за їх найбільшого ворога. Московський патріярхат є найсильнішим союзником советського режиму і його найревнішим агентом... Сьогодні (московські єпархії) є найкраще бачені запоміж усіх православних у деяких ватиканських кругах, де вони є частими гостями » (71). У дальшому автор з'ясовує коротко історію й ліквідацію УКЦ в ССРР, додаючи: « Воно неймовірне, що західні уряди та релігійні установи залишилися сліпими й рівнодушними супроти цього найаскравішого переступлення людських прав » (78). Автор пригадує ясну протикомуністичну лінію Папи Пія XII та його протест проти знищення УКЦ советською владою, і стверджує: « Шукаючи відпурження та політичного договорення з різними комуністичними режимами в користь католиків латинського обряду, Ватикан не робить жадних старань у користь католиків східнього обряду » (81). Він з подивом з'ясовує акцію Патріярха Йосифа, що передав своїм вірним « солідарність, дисципліну й єдність, як теж і ціль боротьби » (85). Він уважає, що українці католики повинні внести скаргу за подоптання їхніх прав ватиканською адміністрацією до Понтифікальної Студійної Комісії *Iustitia et Pax* (Справедливість і Мир). « Мовчазна Церква не може залишитися на завжди мовчазною... вона мусить висловитися..., а ми мусимо бути її голосом » (87).

Проф. Петро Б.Т. Біланюк (*Український католицький світський рух 1945-1975: Інтерпретація*) обговорює деякі аспекти етнопсихології української нації. Її душу оформили чотири елементи — географічний, геополітичний, філософічний і духовний. Автор говорить про надмірний український індивідуалізм. « Український народ роздертий внутрішньо між бажанням свободи і бажанням мати сильну особистість, що об'єднала б націю та повела її до державності, а Церкву до автономії в українському патріярхаті » (92). Твердить, що емоційність бере верх над інтелектом і волею, говорить про пов'язаність Церкви з народом, та окремий тип української релігійності. Переходить опісля до обговорення постання різних католицьких організацій та їх непідготованість до змагання за створення патріярхату. Вкінці обговорює

постання патріархальних комітетів чи організацій в ЗСА і Канаді, даючи їх характеристику з етнопсихологічного пункту бачення.

Третя Сесія мала рамову тему *УКЦ і східня духовість*. Отець Дж. Малоні з'ясовує коротко різницю між східною духовістю і західною. Проф. Ярослав Пелікан пише на тему: *УКЦ та східня духовість*. У ХХ ст. говорять багато про духовість, зн. «ті елементи християнської богословії й літургії, що основані радише на досвіді ніж на інституціях, радише на містерії ніж на законі» (114). Ідентичність східного християнства, пише він, зберігається головно в літургії. В ній традиція Церкви і народу пов'язані в одну нероз'єднану цілість. Автор згадує «*Слово о законі і благодаті*», в якому Іларіон подав значення християнського стилю життя; згадує «*Кормчу книгу*» і Печерську Лавру, як центри української духовності, також «*Поученіє дітям Мономаха*. Ціль духовності у цій слов'янській традиції... є ніщо інше як 'обоженіс'. Вкінці автор говорить про роль Богородиці в українській духовності та про значення «преображення».

Після доповідей подано незвичайно багату бібліографію (18 сторін), яку приготовив д-р М. Лабунська. Після того йде дуже корисний календар важливих дат і подій в житті УКЦ за 30 років (1945-75), що його зладив д-р Л. Рудницький.

Треба підкреслити, що повища публікація є дуже цінна з огляду на масу інформативного матеріалу та ясне з'ясування життя, розвою, терпіння, аспірацій і боротьби УКЦ. Все це представлене поважними науковими силами і об'єктивно. Цю книжку варто поширити в першу чергу між англомовними українцями, як теж між чужинцями, щоб викликати серед них зрозуміння життєвих справ УКЦ та піддержку її змагань за свої права.

Богдан І. Лончина

ULISSE A. FLORIDI, *Mosca e Vaticano, I dissidenti sovietici di fronte al «dialogo»*, Introduzione di M. Agurskij, La Casa di Matriona, Milano 1976.

Москва і Ватикан, Советські дисиденти супроти «діялогу», це наголошування о. Одиссея А. Фльоріді, езуїта. Книжка має 360 сторін, в тому 9 ст. бібліографії. На ст. II написано, що це переклад з англійської мови книжки п.н. *Détente versus dissent?*

У *Презентації*, видавець критикує ватиканську політику відпружнення (детанту), вважаючи, що вона закриває трагічну дійсність у Советському Союзі та причинюється до знищення вітальнosti Церкви в комуністичних країнах. Висловлює сподівання, що книжка о. Фльоріді причиниться до внутрішнього дозріння західних християн.

У *Вступі*, Михаїл Агурський, советський дисидент, тепер професор Єврейського Університету в Єрусалимі, аналізує ватиканську Остполітік і питается: «Чому Ватикан, що готовий протестувати проти якогонебудь нарушення прав людини на Заході, є зовсім глухий на жаління жертв нелюдських переслідувань на Сході?» (ст. IX). Твердить, що політику відпружнення започаткували совети у власному інтересі, бо їхній світ знайшовся у кризі. Ватиканська східня політика це велика помилка.

Автор присвятив цю книжку А. Солженицинові й кард. Й. Сліпому. Він жаліє, що його старання, щоб Солженицина запросити на Євхаристійний Конгрес у Філадельфії не увінчалися успіхом і додас: « Мушу сказати, що натрапляю на той самий холод між собратами серед католицького духовенства, як тільки вимовлю ім'я Патріарха Сліпого » (XIV).

Книжка має дві частини, а кожна частина три розділи. Перша частина має наголовок: « Від монологу до діялогу ». У 1-ому розділі автор ставить собі питання: Як перехитрити « диявола? » і обговорює відповіді, що їх давали різні папи, а саме:

а) *Силою духа*. Папа Пій XI « одинокою зброяю духової сили кинув визов, безстрашно, таким гігантам світової політичної сцени свого часу, як Ленін, Гітлер, Мусоліні, Сталін і Ф.Д. Рузвелт » (7), виступаючи в обороні не лише католиків, але всіх віруючих, переслідуваних у СССР. Він уважав моральним злочином мовчання, як це робили західні політики. Автор обговорює заходи Папи серед совєтським урядом, щоб той гарантував свободу совісти для всіх релігій; осудження атеїстичного комунізму (Енцикліка « Дівіні Редемпторіс » 1937); подив сучасних совєтських дисидентів для Пія XI за його віру в силу духа.

б) *Уникаючи засідок політиків*. У жовтні 1939 Папа Пій XII видав енцикліку, в якій заявив, що не може бути компромісу між доктринальними зasadами Церкви та зasadами, що їх голосили нацизм і большевизм. Він відкинув брехні комуністичних режимів, а підкреслював потребу держатися духових вартостей християнства; він викляв тих католиків, які піддержували атеїстичний комунізм (1949); відкидав запрошення політиків висловитися прилюдно за, чи проти воюючих сторін.

в) *При допомозі «вічливості й переговорів*. Папа Іван ХХІІІ мав вроджену сердечність та вмів заключувати приятні відносини з усіма (енцикліки « Матер ет Магістра » у 1961, « Пацем ін Терріс » у 1963). Він « дав католикам більшу свободу спілкування з комуністами й соціалістами » (36), через що деякі католики ставали комуністами. « Однаке коли Папа Іван, перетрактуючи з комуністами, діяв у спосіб особистий і харизматичний, то Павло VI воліє використати до дна всю дипломатичну здібність Ватикану... Якщо Папа Іван вірив в утопію, Папа Павло вірить у переговори » (42). Совєти, що тепер готові для діялогу з католицькою Церквою, вважають, що « можна підписати договір і з дияволом, якщо є певність, що його вдасться ошукати » (42).

Другий розділ має наголовок: Нові « першенства » ватиканської Остполітік. Деякі католики вважають, що дії ватиканської дипломатії не співзвучні з II Ватиканським Собором і дивляться на ватиканських дипломатів, як на символ заговору з могучими цього світу та нечутливості супроти переслідуваннях. І автор аналізує такі проблеми:

а) *Ватикан, як « колаборант і союзник » усіх країн, включно з комуністичними*. У шуканні за миром « дипломатія різних держав знайшла у Ватикані співпрацівника й союзника », сказав Папа Павло VI у 1974 (45). Все таки Папа мусить признати, що дипломатія це теж мистецтво компромісів, тому, « коли йде про Советський Союз цей аспект ватиканської дипломатії турбус католиків, не-католиків, як теж і советських дисидентів » (46). Візита архиєп. Казаролі в Москві це знак, що « вони » прийняли ідею діялогу. Спроби в тому напрямі почалися ще в 1963 р. (візита А. Аджубея в Папи Івана),

опісля спричинили стрічі Папи Павла з Громиком. З комунікатів виходить, що « коли йде про релігійні проблеми советських горожан, то ще сьогодні існує // радше монолог ніж діялог » (52).

а) *Що найважніше: Бог, людина, чи мир?* Головні точки нової політичної лінії, діялогу, Ватикану такі: 1) забезпечення умов для розвою християнського життя і дії Церкви, 2) зацікавлення Церкви теж і людськими вартостями суспільного поступу, культури й миру, 3) служба людству і мирові не є другорядною справою, хоч служба Церкви це головний обов'язок Апостольської Столиці, 4) хоч з комуністами треба бути обережним, то це не достаточна причина, щоб не говорити з ними, 5) Апостольське Столиця дивиться прихильно на зближення Сходу і Заходу, на об'єднання Європи, підкреслюючи конечність « посвятити національні егоїзми чи національні права і готовість співпрацювати у кліматі достаточного довір'я, не зважаючи на сучасні ідеологічні розбіжності » (60). Пункти 3, 4 і 5, на думку автора, не переконуючі, бо ж « чи може Церква співпрацювати з комуністами аж до границь утрати довір'я людей до неї? » (61). А й точки 1 і 2 не мають тепер тієї важності, яку мали за Пія XI і Пія XII. Ніхто не може заперечити, що уникання вибуху нуклеарної війни це важка справа; « але чи ця вимога справді така абсолютна, що мала б перевенство перед правами Бога, або могла б бути вживта, як гамуючий засіб, щоб могти продовжувати поневолення цілих народів? » (61). У розмові з комуністами не береться під увагу волі народів, які гноблені неплюдськими ідеологіями й режимами. Автор подає приклади цих нових « перевенств », які характеризують ватиканську Остполітік та обговорює переслідування Церкви й людини в Югославії, Кубі, Чехословаччині, Польщі, Мадярщині. « За сади ватиканської Остполітік, згідно з якою краще Церкві погодитися на певні примуси, ніж жити в катакомбах, були експериментовані кілька разів у Мадярщині після революції 1956 р., і завжди з негативним вислідом » (76). Політика відпружнення і діялогу з комуністами зовсім не діє.

в) *Справедливість чи мир: нероз'язана дилема.* « Величезна більшість дисидентів не є проти миру, але не приймає думки Ватикану, що ради любови миру треба посвятити людські й релігійні права горожан. Натомість вони думають: щоб осiąгнути мир, краще прийняти методу не-насильного опору та, якщо треба, піти назустріч найвищій жертві — мучеництву » (81). Архиєп. Казаролі не дав ясної відповіді на повищу дилему. Виходить так: концепт миру в очах Церкви включає ідею справедливості та людських і релігійних прав. Співпрацюючи з комуністичними державами над осягненням миру, Церква працює й над встановленням справедливості та над покращанням релігійних і людських умовин у цих країнах. Питання тільки, каже автор, чи комуністичний концепт миру є справедливості ідентичний з концептом Церкви?

Третій розділ обговорює: Цілі відпружнення. Ленін уважав мирне співснування з капіталістичними державами за тимчасовий засіб, який кожної хвилини може заступити війна, щоб поширити революцію. Та це мирне співснування, чи відпружнення, не відноситься до ідеологічної ділянки, ні до внутрішньої політики комуністичних країв. Отець Фльоріді порушує такі справи:

а) *Мир: « новий підхід, демократичний і людський? »* Ідея відпружнення діє поважно на Заході щойно від кількох років. Пій XII волів іdeal « співжиття народів » ніж « співіснування », але хотів, щоб воно було основане на духових, а не на матеріалістичних вартостях. Від 1966 р. комуністичні країни

їни ведуть акцію, щоб скликати конференцію для європейської безпеки, і підкresлюють, що їх акція відпруження представляє не лише альтернативу для нуклеарної катастрофи, але й « новий та демократичний і людський підхід до міжнародній зв'язків; підхід, що мав би створити політичну базу для розвою економічних, наукових, культурних і технічних контактів » (90). У 1972-73 рр. совети погодилися на обмеження нуклеарної зброї і за це одержали економічні кредити. Советські дисиденти вважають, що справа відпруження, це не крок до демократизації советського режиму, а навпаки, це бажання здобути довір'я для антидемократичного режиму, скріпити гегемонію комуністичної ідеології, експортувати революцію та знищити інакодумання внутрі. А. Сахаров вимагав від уряду у 1963 р.: усунути цензуру, усунути всі неконституційні закони, які нищать права людини, випустити політичних в'язнів, докінчити розмаскування сталінізму. У 1969 р. « демократи Росії, України і Балтійських країв » видали « Програму Демократичного Руху в Советському Союзі », заохочуючи до не-насильної боротьби та піддержуючи самовизначення українців, жидів, татарів, балтійських народів, кавказьких народів і народів Центральної Азії. — А. Солженицин бачить можливість рятування світу від нуклеарної війни в залишенні комуністичної ідеології, свободі для різних народів СССР, залишенні релігійного переслідування. Він думав, що Захід не має досить моральної сили, щоб допомогти народам СССР, ідентифікує хрушівське « поховасмо вас » із сучасною політикою відпруження. Він сказав у Вашингтоні: « Кажу вам, встряйте (у внутрішні справи СССР) чимраз більше, встряйте скільки можете. Благасмо вас, приайдіть і встряйте » (104). Сахаров і Солженицин змагаються за одне: відкинення сталінізму та кінець всякого насилля. Конференція в Гельсінкі не є кроком уперед, а апробатою принципу не-інтервенції у внутрішні справи держав; це, за Солженицином, зрада Східної Європи, залишення її в неволі.

б) *Міжнародні договори і права людини*. З правного боку совети не можуть заперечити міжнародній опінії права цікавитися правами людини в Сов. Союзі, бо Сов. Союз підписав різні міжнародні договори, що забезпечують

основні права і вольності людини. Отже « домагання виконати міжнародні зобов'язання не можна вважати за встрявання у внутрішні справи держави » (107), каже В. Левич і додає: « Коли йде про комуністів (на Заході), то інтервенцію в їх користь називають... гуманізмом; та коли хтось турбується долею інших громадян (у СССР), хоч би яка трагічна вона не була, тоді це інтерпретують, як встрявання у внутрішні справи країни ». Сов. Союз обходить підписані договори в найрізнопорядніший спосіб. — Декларація в Гельсінкі, це тільки декларація добрих намірів, що нікого не зобов'язує. Архиєп. Казаролі боронив конференцію в Гельсінкі, вважаючи, що її змагання за мир були позитивні.

в) *Екуменізм: політична фікція чи християнське свідчення?* Екуменічний діялог між московською патріархією і католицькою Церквою це наслідок політичного зближення між Ватиканом і Кремлем. Донедавна російська православна Церква була проти екуменізму. Вона від 1927 р. співпрацювала з советським урядом, а в часі війни піддержувала його й атакувала Ватикан. Коли уряд доручив російській Церкві нав'язати контакт з іншими православними Церквами, також з католицькою і протестантськими, москалі стрінулися вперше з представниками Світової Ради Церков у 1958 р., змінюючи тим своє попереднє наставлення, а це на те, щоб пропагувати « советський мир ».

У 1961 р. москалі стали членами Світової Ради Церков, щоб проводити політику совєтського уряду. Коли в 1973 р. запиталися патріярха Пімена в Женеві, чому він не осудив величезних несправедливостей у Сов. Союзі, він відповів, що це тільки західня пропаганда, що в Сов. Союзі « нема ні багатих ні бідних, ні упривілейованих ні гнічених, а є тільки широкі права для всіх » (128).

Зворот російської православної Церкви до єкуменізму був несподіванкою для Світової Ради Церков. Ще більшою несподіванкою була зміна у відношенні до Ватикану, бо після війни московська патріархія постійно атакувала Ватикан і навіть відмовилася вислати обсерваторів на II Ватиканську Собор. Несподівано Хрущов змінив тон супроти Шапи Івана, і це принево лило теж і митр. Нікодима змінити курс. Хоч патріярх Атенагорас повідомив Ватикан, що православні патріархи, включно з московським, не візьмуть участі у Соборі, все таки в день відкриття Собору (11 жовтня 1962) до Риму прибули два московські обсерватори, перехитривши інших православних. « Фактом є, що Ватиканові була відома і рівність між Москвою та Константинополем, і залежність російської Церкви від уряду; та засади людської пристойності не могли перешкодити інтересам дипломатії, навіть коли це була ватиканська дипломатія » (132). Московські обсерватори взяли участь у соборі під умовою, що комунізм не буде осуджений. Так і сталося, тому від тепер діялог був можливий. Від 1967 р. відбуто 4 « богословські розмови » між представниками російської і католицької Церков, у Ленінграді, Барі, Загорську і Тренто. Советські церковні достойники давали католикам лекції про « революційний запал », не відповіли на питання про ролю християнства в суспільнстві, виправдували співпрацю московського патріярха з комуністичним режимом. Митр. Нікодим навіть правив богослужіння над гробом св. Петра.

Друга частина книжки о. Фльоріді має наголовок: « Несподівана перешкода ». Вона теж має три розділи. У першому розділі автор пише про: Народження інакодумання. Однією з цілей діялогу між Римом і Москвою це допомога католикам у комуністичних країнах. І тут приходить перешкода для ватиканської дипломатії: голос інакодумаючих. Цей голос змагається за пошану для особистих прав людини, так як це проголошує советська конституція і заява ОН про права людини. Цей голос це велика загроза для Сов. Союзу. Автор обговорює цю проблему в таких пунктах:

а) *Свобода думки й вислову*. Приблизним початком інакодумання це день 5 грудня 1965, коли в « День советської конституції » біля сто осіб демонструвало на площі Іушкіна в Москві, вимагаючи пошані до конституції та відкритого процесу для Сінявського і Даніеля. Прийшли демонстрації, процеси, засуди. Дисиденти боронили свої особисті права, конституційні права письменників, робітників, національних і релігійних груп. Від 1966 р. існує т.зв. Саміздат, де тайно видають речі, відкинені Госіздатом. « Хроніка біжучих подій у саміздаті дає докладні інформації про ситуацію й настрої в ССРР ».

б) *Свобода для національних груп*. « У капіталістичних країнах і бувших колоніальних, Сов. Союз був завжди готовий підтримувати й заохочувати націоналістичні рухи проти центральних урядів » (165), але в себе переводив навіть вивози цілих національних груп. Думку про об'єднання національних груп висловлено в 1969 р. у « Програмі Демократичного Руху Сов. Союзу », яку підписали демократи Росії, України і Балтійських Країв. Но-

став рух жидів за право емігрувати. Сахаров сказав до американського конгресмена, езуїта, о. Дрінана, що ув'язнені жиди «одержують деяку моральну підтримку і певну допомогу, але християни, ув'язнені за свої релігійні переконання, не одержують майже жадної піддержки на дусі, ні з-нутра, ні з-зовні» (181).

в) *Свобода для релігійних груп.* Хрущов мав амбіцію завершити комуністичне суспільство і він почав нову протирелігійну кампанію в 1959 р. Тоді замкнено тисячі церков, загострено протирелігійні закони. У 1961 р. появляються перші групи релігійних дисидентів. У 1972 р. Солженицин пише листа до патр. Пімена, в якому твердить, що Церквою керують атеїсти. Загрожену Почаївську Лавру врятували протести на Заході, не патріарх. «Діяльність патріярхату закордоном, пише Б. Талантов, це свідома зрада російської православної Церкви і християнської віри; на світовій сцені патріархія з'являється як тайний агент, що поборює світове християнство. Митр. Нікодим зраджує Церкву не ради страху, а через свою совість» (197).

г) *Реакція Ватикану.* Відповідь Ватикану на апель советських дисидентів була слаба. Ватикан, зайнятий діяльном з советським урядом чи московським патріархом, був неприготований на дію дисидентів. А. Левітін-Краснов звернув до Папи свій лист про «Ситуацію російської православної Церкви», але не одержав відповіді. Дисиденти «апеляють до моральних ідеалів..., що їх відкидає реалістична політика; апеляють до Ватикану, бо мають довір'я до його одинокої сили: морального закону. Релігійні дисиденти домагаються відродження своєї країни, кінця суспільності, нової людини...; якщо Ватикан не відповідає на цей крик, його добре наміри не виправдають його» (203). «У Римі вважали кардиналів Мінденті і Сліпого щонайменше за не-реалістів, але під час приватних розмов могло трапитися — як трапилося мені — що один високий ватиканський урядовець оцінив їх за божевільних», каже автор (208). Дисидент Г. Ляйтнер написав: «римський папа і протестантські Церкви більше відповідальні ніж... патріарх Пімен... (бо) Пімен є в неволі, а вони вільні» (209).

Другий розділ має наголовок: Віродостойність Церкви об'єктом гри на Литві. Литовські католики вважають намагання Апостольського Престолу встановити приязні відносини та політику відпружнення із советським урядом за «безумовну капітуляцію, цілковиту зраду справ Церкви» (210, Хроніка кат. Церкви на Литві). Далі у Хроніці сказано: «Церкви не знищать, якщо священики підуть до в'язниці..., якщо не буде католицької преси, якщо не можна буде офіційно друкувати катехизмів чи молитвенників; але католицька Церква втратить литовців, якщо втратить віродостойність, облизуючи стопи советського режиму. Це те, що сталося з православною Церквою в Росії» (211). Аналізу положення католицької Церкви на Литві, автор ділить на такі частини:

а) *Чи одність Церкви може спиратися на брехні, уступках і теророві?* Автор розглядає перше переслідування католицької Церкви зараз після війни та вивози співскопів і священиків. За якийсь час дозволено висвятити нових співскопів під умовою, що вони будуть залежати від делегата литовської соціалістичної республіки для релігійних справ, який терором працює над знищеннем Церкви. «У 1967 р. один литовський священик вислав закордон ли-

ста, в якому живо *оплакує* політику діялогу... і твердить, що мниме покращання релігійних відносин між Сходом і Заходом... вживають в дійсності як нагортку, щоб закрити постійні советські зусилля зовсім викорінити на Литві католицизм за допомогою фізичної сили... Кенеді і кардинали інтервенювали в користь жидів, а в нашу — ніхто» (222). У 1970 р. литовські священики почали критикувати своїх нових єпископів, оскаржуючи їх у брехні. У 1971 р. єпископи видали обійтник, яким обмежували владу священиків сповідати й проповідувати; вони теж примушенні давати інтер'ю закордонним журналістам про те, що на Литві нема переслідування Церкви.

б) *Боротьба за душу дітей*. Школа це « головний інструмент, щоб кольонізувати й русифікувати країну та виховувати молодь у т.зв. дусі 'патріотизму й інтернаціоналізму'. Учителі дістають такі вказівки: дуже важним засобом, щоб навчити учнів духа приязні, є навчання російської мови» (234). «Іншою важкою ціллю школи в советській Литві це розповсюдження атеїзму» (235). Дітям забороняють ходити до Церкви, вчитися катехизму. Священиків, що уділяють дітям св. Тайни, карають. Протести батьків не помагають.

в) *Бога маємо більше слухати ніж людину*. Священикам закидували на процесах, що вони переступали державні, а навіть... церковні закони. Вони заперечували тому, стверджуючи, що мусіли слухати Бога більше ніж людей. Оскаржуючи їх, прокуратор мав на увазі розпорядки й усні інструкції, видані лояльними членами єпархії за згодою Риму. Литовські миряни висилиали різні протести, включно до Брежнєва й Вальдгайма. У 1972 р. лояльні урядові єпископи видали пастирський лист, в якому визивали до послуху та осуджували збирания підписів під протестами. На цей жалюгідний лист литовські священики дали гідну відповідь: «Думасмо, що цей лист відкрис теж очі ватиканської дипломатії... Маємо досить тих монсеньорів і єпископів, наставлених урядом» (263). Литовські єпископи й Ватикан, ради збереження миру, ідуть на лояльну співпрацю з атеїстичним урядом, через що Церква тратить на віродостойності. На Литві є розлам між вірними й священиками з одного боку, а єпископами з другого.

Третій розділ присвячений українській Церкві і має паголовок: Українські католики: перешкода ватиканській дипломатії і екуменізмові? Автор так починав цей розділ: «Над політично-екуменічним діялогом між Римом і Москвою тяжить від самого початку тінь більше ніж п'ятьох міліонів українських католиків, яким советський режим відібрав свободу релігії, змушуючи їх вступити до російської православної Церкви; сьогодні в Україні інакодумання дійшло до такого розлучливого пункту, що ні Москва ні Апостольська Столиця не можуть далі цього приховати» (267). І автор описує страждання українських католиків у таких підрозділах:

а) *Перші ув'язнені*. Після смерті Митр. Андрея, якому автор присвячує багато рядків, більшевики зліквідували Українську Католицьку Церкву при допомозі російської православної Церкви. Автор подає історію ув'язнення єпархів, псевдо-собору, ліквідації ужгородської унії. Енцикліка Папи Пія XII говорить про мучеництво УКЦ, а в 1974 р. українських мучеників уважають за фанатиків. Один ватиканський урядовець сказав: «Хай вертаються до православ'я! Ми повинні б навіть дати їм по сто лірів і звільнитися від тих фанатиків раз на завжди» (273). Папа Пій XII ставав багато разів в обороні українського народу, в 1957 р. звернувся окремим листом до ув'язненого Митр.

Посифа. Автор подає історію його звільнення та додає: « З бігом часу прияв-
ність Митр. Сліпого в Римі ставала щора з більші невигідною для тих ва-
тиканських урядовців, які шукали політичного зближення з советським уря-
дом та екуменічних контактів з московською патріярхією » (208). « Коли со-
вети і московська патріярхія думали, що українська католицька справа на-
завжди замкнена і погребана, кард. Сліпий оформлював і здійснював гран-
діозний проект віднови своєї Церкви, оснований на створенні українського
католицького патріярхату » (282).

б) *Перешкода*. « Багато православних і католиків дивуються, що проект
кард. Сліпого в справі відродження його Церкви натрапляє на сильну опо-
зицію в римській курії... Інше джерело опозиції в Римі творять керівники
папської колегії 'Руссікум'... В основному мотиви цієї опозиції є канонічного,
екumenічного і політичного характеру, але їх можна легко звести до одного:
невигода з існування української нації » (284-285). Секретаріят для екумені-
ческих справ уважає, мабуть, існування УКЦ за перешкоду для екуменіч-
ного руху. Митр. Нікодим навіть висловив думку в Римі, що посвячення цер-
кви св. Софії в 1969 р. це демонстрація проти екуменізму; ватиканські чин-
ники мовчали. Советські дисиденти осудили участь митр. Філіярета « у здав-
люванні релігійної діяльності підпільного українського католицького духо-
венства » (287), а американські протестанти і керівники « Руссікум » прий-
мали його з почестями. Перешкодою в діялозі, для авторів відпурження, « не
є переслідувачі, але переслідувані із своїми стогонами і плачем » (291). У чер-
вні 1971 р. кард. Віллебрандс, що був на інtronізації патр. Пімена, не запро-
тестував, коли той згадав про тріумфальний « поворот » українських като-
ликів до російської православної Церкви.

Правдивою перешкодою для плянів кард. Сліпого є політичного харак-
теру. Русофільська тенденція римських експертів є ворожа всьому, що укра-
їнське. Вони вважають, що створення українського патріярхату було б про-
вокацією советів з одного боку, з другого ж боку вважають невказаним тво-
рити східні патріярхати на території латинської Церкви! Автор пише про ареш-
ти українських дисидентів, обговорює книжку Г. Дзюби « Інтернаціоналізм
чи русифікація », листа Папи, в якому він пише, що тимчасово неможливо
створити патріярхат. « З цього документу виходить, що Ватикан, аби тільки
продовжувати діалог з Москвою, прийняв умову, накинену советськими про-
відниками, вважати незаконним існування католицьких єпископів, свяще-
ників, сестер і вірних в Україні » (304). Преосв. В. Величковського тракту-
вали в Римі, як нелегального єпископа, його імени не опубліковано в жад-
ному офіційному виданні. « Ці факти показують..., яку ціну Рим мусить пла-
тити за змогу вести діалог з Москвою: мусить не тільки мовчати, але й ува-
жати за право неіснуючих своїх найкращих дітей, ні не може визнати ук-
раїнського католицького патріярхату, бо той офіційно не мав би легальних
підданих » (305). — Одержані відмовного листа від Папи, кард. Сліпий віз-
вав вірних прийняти цю тимчасову децизію, але працювати над впроваджен-
ням синодального устрою в УКЦ. Автор обговорює заборону, що вийшла від
кард. Віто до українських єпископів відбувати синод, обговорює ограничен-
ня в справі участі кард. Сліпого в Євхаристійнім Конгресі в Австралії, на-
тиск, щоб він не іхав до Канади. Найбільше труднощів походить з того, пише
автор, що українці від довгого часу не користали із своїх прав, і цитує опі-
нію о. Де Бріса, сзуїта: « Теба підкреслити факт, що патріярхат вирошли

адолу, а не були створені жадним декретом згори... Є дуже важним, щоб українці зрозуміли, що звичай творить закон; українці мають створити звичай, а звичай створить їх закон » (314). Вкінці подає, що в 1975 р. кард. Сліпий прийняв титул патріярха.

в) *Голоси дисидентів*. « В. Чорновіл зробив для своїх земляків те саме, що зробили для москалів і жидів Гінцбург і Літвінов » (316). Автор згадує Караванського, Мороза, Плюща; цитує листа А. Левітіна-Краснова, для якого унія це « широкий національний рух; її переслідування це не тільки релігійний гнет, але теж ламання національних прав західних українців... Переслідування уніятів це абсурд: якщо споминання папи під час божественної Літургії і признання його головою Церкви є злочином, тоді незрозуміло, чому не переслідується католиків латинського обряду » (326). Далі о. Фльоріді обговорює промову кард. Сліпого на синоді єпископів в 1974 р. в обороні переслідуваних, та апель о. В. Романюка до Папи. Він, як і інші дисиденти, просять встановити міжнародну комісію для прослідження ламання прав людини в ССР, зорганізувати молитви за переслідуваних, видати публікації про стан людини в цій країні. « Ватикан і католицька Церква є в єдиній ситуації вийти назустріч домаганням дисидентів. Багато речей, про які вони просять, були вже роблені в минулому з очевидним успіхом » (331), зокрема за Пія XI і Пія XII. « Коли почалось відпружження і діялог з Москвою всі ці дії перестали існувати. У Ватикані прийнято найвищі особистості советської держави й уряду. У Ватикані, в конгрегаціях і римських церковних інститутах приймали митрополітів і священиків російської православної Церкви. Одночасно Папа був змушений приймати духовних тайно (випадок з сп. Величковським) та засмутити світлих ісповідників віри (випадок з кардиналами Міндсенті і Сліпим). Советським дисидентам все це вдається неймовірним і потворним. Вони переконані, що Папа і Ватикан не є достаточно поінформовані. Вони не мають наміру покинути свій погляд. Просять тільки, щоб їх вислухано » (332).

Книжка о. Фльоріді незвичайно цікава й цінна. Вона написана на основі величезної кількості джерельного матеріалу, містить у собі велике багатство інформацій, ставить справу ясно і широко. Зокрема важна вона для українців, яким автор присвячує 67 сторінок, крім згадок на інших місцях тексту. З великим пістизмом ставиться він теж до Патріярха Йосифа. Це близькуча оборона Української Католицької Церкви в найстрашніший час її існування.

Богдан І. Лончинський

З М И С Т

Слово Блаженнішого Патріярха Йосифа	3
Від Редакції	5
<i>Д-р В. Лев:</i> Перший етап «Дзвонів»	6
<i>Д-р В. Ленчик:</i> Петро Маркіян Ісаїв	14
<i>Зоя когут:</i> Отче наш	25
Ой думи, ви думи!	26
О, художнику!	27
<i>Кашук:</i> Містер Бравн	29
<i>Д-р В. Лев:</i> Там, де народився Іван Франко	37
<i>Інж. С. Кебало:</i> Спомин про Івана Франка	46
<i>Д-р Б. Лончина:</i> Еспанський Дон Хуан і Леся Українка	48
<i>Д-р Ю. Фединський:</i> Судовий процес за церкву	55
<i>Д-р М. Струтинська:</i> Єлісавета А. Сітон	62
<i>В. Феданків:</i> Скит Манявський	66
<i>Ф. Заяць:</i> Віднайдення мощів св. Йосафата	74
НА ЦЕРКОВНІ ТЕМИ	
<i>о. д-р І. Музичка:</i> Шукаймо розв'язки	79
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ — ДИСКУСІЇ	
<i>Інж. Р. Жук:</i> Проект розбудови української діаспорної культури	88
РЕЦЕНЗІЇ: The Ukrainian Catholic Church 1945-1975 (Б. Лончина), U. A. Floridi SJ, Mosca e il Vaticano (Б. Лончина)	97

C O N T E N T S

Foreword by His Beatitude, Patriarch Josyf	3
From the Editors	5
Dr. V. Lev: A first history of « Dzvony »	6
Dr. W. Lencyk: Petro Markiyan Isayiv	14
Zoe Kobut: Our Father	25
O thoughts, ye thoughts!	26
Oh, artist!	27
Kaščuk: Mr. Brown	29
Dr. V. Lev: Where Ivan Franko was born	37
S. Kebalo: Remeniscenses about Ivan Franko	46
Dr. B. Lonchyna: Spain's Don Juan and Lesya Ukrayinka	48
Dr. Yu. Fedynsky: Law suits on behalf of the Church	55
Dr. M. Strutytsky: Elizabeth A. Seton	62
V. Fedankiv: Skete Manyavsky	66
F. Zayats: Discovery of St. Josaphat's relics	74
CHURCH THEMES	
Rev. Dr. I. Muzyčka: Seek for solutions	79
CURRENT PROBLEMS - DISCUSSIONS	
R. Žuk: How to develop Ukrainian culture abroad	88
REVIEWS	
B. Lonchyna: <i>The Ukrainian Catholic Church 1945-1975, A Symposium.</i> Ed. by M. Labunka and L. Rudnytzky.	
B. Lonchyna: <i>Mosca e Vaticano</i> , by U. A. Floridi	97

